

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

ANVARS ZAVACKIS

**RISKA NOVĒRTĒJUMS KĀ NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA
RECIDĪVA PROGNOZE**

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai socioloģijas nozarē

Apakšnozare: lietišķā socioloģija

Rīga, 2014

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē, Socioloģijas nodaļā laika posmā no 2009. gada līdz 2014. gadam

Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” Nr.2009/0138/ 1DP/1.1.2.1.2./ 09/IPIA/ VIAA/004.

Darbs sastāv no ievada, 10 nodaļām, nobeiguma, literatūras saraksta, 4 pielikumiem.

Darba forma: disertācija socioloģijas nozarē, lietišķās socioloģijas apakšnozarē.

Darba zinātniskais vadītājs : Dr.sc.soc., profesors **Aivars Tabuns**

© Latvijas Universitāte, 2014

© Anvars Zavackis, 2014

Anotācija

Mūsdienu sabiedrībā riska novērtēšana un vadīšana ir viens no nozīmīgākiem noziedzības kontroli organizējošiem ietvariem. Darba mērķis ir izpētīt riska novērtēšanas prakses recidīvās noziedzības prognozēšanai, izvērtēt prakšu radītās ietekmes, raksturojot to veidošanās un uzturēšanas vēsturisko, sociālo, kultūras un politisko kontekstu. Riska fenomena analīzē izmantotas dažādas riska socioloģijas teorijas, sniegts izklāsts par riska novērtēšanas prakšu veidošanos un attīstīšanos citur pasaulē un Latvijā. Pētījumā ir veikta recidīvo noziedzību ietekmējošo faktoru izvērsta analīze, veidoti modeļi recidīva prognozēšanai un padziļināti analizētas riska novērtēšanas prakses. Tas atklāj daudzveidīgu, arī konfliktējošu zināšanu un priekšstatu par risku līdzāspastāvēšanu, kuri ietekmē to, kā risks tiek novērtēts un vadīts.

Atslēgvārdi: risks, recidīvā noziedzība, riska novērtēšana, probācija

Annotation

Risk assessment and management is one of the key organising frameworks of crime control in modern society. The aim of the thesis is to research risk assessment practices in predicting crime recidivism and to assess the consequences of implementing these practices, also providing for description of historical, social, cultural and political aspects of their development and maintenance. The initial analysis of risk is a theoretical one, employing insights from different risk sociology theories. Next, the development and further use of risk assessment practice in Latvia and abroad is covered. The research part of the thesis is devoted to analysis of factors influencing crime recidivism, development of recidivism prediction models and in-depth analysis of risk assessment practices. The thesis uncovers the coexistence of a large body of notions and knowledge's, both complementary and conflicting, on the nature of risk, the way it is assessed and managed.

Key words: risk, crime recidivism, risk assessment, probation

Satura rādītājs

APZĪMĒJUMU SARAKSTS	6
ATTĒLU SARAKSTS	7
TABULU SARAKSTS	8
IEVADS	10
Tēmas aktualitāte	10
Promocijas darba mērķis un uzdevumi	16
Pētījuma objekts, priekšmets, analīzes struktūra un sagaidāmie rezultāti	17
RISKS UN NOZIEDZĪBAS KONTROLE	23
1. NODAĻA. RISKA TEORĒTISKĀS PERSPEKTĪVAS	23
1.1. Kognitīvo zinātņu perspektīva	25
1.2. Kultūras/simboliskā pieeja	27
1.3. Pārvaldības mentalitātes pieeja	29
2. NODAĻA. RISKS UN NOZIEDZĪBAS KONTROLES PRAKSES	31
2.1. Korekcionālā pieeja noziedzības problēmai	31
2.2. Administratīvā kriminoloģija un noziedzības kontrole	36
2.3. “Kas darbojas” pieeja un „risika – vajadzību – atsaucīgas rīcības” modelis	39
2.4. Kas ir risks: recidīvs <i>versus</i> bīstamība?	49
3. NODAĻA. RISKA NOVĒRTĒŠANA	53
3.1. Riska novērtēšanas vēsturiskā attīstība	54
3.2. Vērtēšanas pieejas un novērtēšanas instrumenti	58
3.3. Novērtēšanas ierobežojumi, problēmas, kritika	63

4. NODAĻA. NOZIEDZĪBA UN FAKTORI RECIDĪVA PROGNOZĒŠANAI	67
4.1. Recidīva definēšana	67
4.2. Faktori recidīva prognozēšanai	71
5. NODAĻA. RISKĀ NOVĒRTĒŠANA UN PROBĀCIJA LATVIJĀ	85
RISKA NOVĒRTĒJŠANAS UN RECIDĪVĀS NOZIEDZĪBAS EMPĪRISKĀ ANALĪZE	92
6. NODAĻA. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA	92
7. NODAĻA. NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU RECIDĪVS	107
8. NODAĻA. NOTIESĀTO IEKĻAUŠANA RISKĀ GRUPĀS	119
9. NODAĻA. NOVĒRTĒJUMS KĀ RECIDĪVA PROGNOZE	142
10. NODAĻA. RISKĀ NOVĒRTĒŠANAS PRAKSES: RĪCĪBPOLITIKAS VEIDOTĀJU UN PRAKTIĶU SKATĪJUMS UZ RISKU	156
NOSLĒGUMA SECINĀJUMI UN REKOMENDĀCIJAS	170
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	186
PIELIKUMI	196
1. pielikums. Pētniecības procesa norise	196
2. pielikums. Datu kopas pazīmju un avotu raksturojums	198
3. pielikums. Kvalitatīvo datu analīze: pamatkatategoriju un tēmu piemēri	203
4. pielikums. Promocijas darba rezultātu aprobācija	205

Apzīmējumu saraksts

CSP	Centrālā statistikas pārvalde
IeM IC	Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs
KL	Krimināllikums
LKK	Latvijas Kriminālkodekss
MK	Ministru kabinets
NN	Noziedzīgs nodarījums
NoN	Nosacīti notiesāts
NPTA	Nosacīti pirms termiņa no brīvības atņemšanas soda izciešanas atbrīvots
PLUS	Probācijas lietu uzskaites sistēma (datu bāze)
RVAR	Riska – vajadzību – atsaucīgas reakcijas modelis
RVN	Riska un vajadzību novērtējums
TIS	Tiesu informācijas sistēma
TM	Tieslietu ministrija
VPD	Valsts probācijas dienests
VPD TSV	Valsts probācijas dienesta teritoriālā struktūrvienība

Attēlu saraksts

2.1. attēls.	Nozieguma kaitējuma un varbūtības savstarpējā saistība	51
4.1.attēls.	Notiesāto skaits uz 10 000 iedzīvotājiem 2012. gadā	83
6.1. attēls.	Modelis pētījuma datu empīriskai analīzei	96
9.1. attēls.	Izdzīvošanas funkcija zema, vidēja un augsta riska kategoriju grupām	143
9.2. attēls	Notiesāto klasificēšanas riska kategorijā prognožu precizitāte	146

Tabulu saraksts

2.1. tabula. Likumpārkāpēju novērtējuma un rehabilitācijas RVAR modelis	45
3.1. tabula. Riska novērtējuma veidi	60
4.1. tabula. „Nozīmīgā astotnieka” riska faktori un to rādītāji	74
6.1. tabula. Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc sociālekonomiskām un demogrāfiskām pazīmēm	98
6.2. tabula. Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc izdarītā indeksa noziegumu un soda izpildes gaitu raksturojošām pazīmēm	100
6.3. tabula. Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc kriminālo pagātni raksturojošām pazīmēm	101
6.4. tabula. Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc risku novērtējumu raksturojošām pazīmēm	104
6.5. tabula. Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc recidīvu raksturojošām pazīmēm ..	105
6.6. tabula. Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc noziedzīgā nodarījuma veida	106
7.1. tabula. Notiesāto vidējais vecums recidīvistu un ne-recidīvistu grupās uzraudzības beigās	108
7.2. tabula. Notiesāto iepriekšējo sodāmību vidējais skaits recidīvistu un ne-recidīvistu grupās	110
7.3. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu demogrāfisko un sociālekonomisko mainīgo ietekmei uz recidīvu (1.modelis)	112
7.4. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu demogrāfisko, sociālekonomisko, kriminālo pagātni un NN raksturojošo mainīgo ietekmei uz recidīvu (2.modelis)	114
7.5. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modelis par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu notiesāto personu grupai (3.modelis)	116
7.6. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modelis notiesāto personu grupai par citiem noziegumiem, kas nav zādzības, krāpšanas vai laupīšanas (4. modelis)	117
8.1. tabula. Notiesāto, kas grupēti pēc ekonomiskās aktivitātes rādītājiem, sadalījums riska kategorijās	120

8.2. <i>tabula</i> . Notiesāto vidējais vecums zema un augsta riska grupās uzraudzības beigās	121
8.3. <i>tabula</i> . Notiesāto vidējais iepriekšējo sodāmību skaits zema un augsta riska grupās	123
8.4. <i>tabula</i> . Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu statisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai augsta riska grupā (5.modelis) ..	130
8.5. <i>tabula</i> . Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu dinamisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai augsta riska grupā (6.modelis) ..	132
8.6. <i>tabula</i> . Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu statisko un dinamisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai augsta riska grupā (7.modelis)	135
8.7. <i>tabula</i> . Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu statisko un dinamisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai vidēja/augsta riska grupā (8.modelis)	138
9.1. <i>tabula</i> . Koha regresijas modelis NN recidīva varbūtībai zema, vidēja un augsta riska grupām	145
9.2. <i>tabula</i> . Laukums zem ROC līknes (AUC) recidīva prognozei, izmantojot RVN... ..	147
9.3. <i>tabula</i> . RVN riska faktoru efektu izteiktība starp zema un augsta riska grupām, recidīvistiem un ne-recidīvistiem	148
9.4. <i>tabula</i> . RVN riska faktoru efektu izteiktība starp zema un augsta riska grupām, recidīvistiem un ne-recidīvistiem (notiesāto grupā, kas izdarījuši zādzību, krāpšanu vai laupīšanu)	150
9.5. <i>tabula</i> . RVN riska faktoru atšķirības un atšķirību efekta izteiktība starp zema riska grupas recidīvistiem un ne-recidīvistiem	152

IEVADS

Tēmas aktualitāte

Promocijas darba tēma ir noziedzība un risks postmodernajā sabiedrībā. Mūsdienā sabiedrībā risks tiek uzlūkots, kā nozīmīgs sociālās dzīves un pārvaldības aspekts. Sociālie procesi, tai skaitā tie, kas saistīti ar noziedzību un tās kontroli, tiek uzlūkoti kā virzība uz „risku sabiedrību”, kurā interese par labumu sadalīšanu aizstāj risku sadalīšanu (Beck, 1992). Tas nozīmē, ka risku sabiedrības ietvaros veido fokusēšanās uz risku kontroli un izvairīšanos no dažādām briesmām, riskiem un draudiem. Dažādi sociālās dzīves aspekti ir organizēti balstoties uz risku paredzēšanu un prognozei atbilstošu rīcību. Justīcijas sistēma nav izņēmums, un līdzīgi kā citas sociālās problēmas arī noziedzības problēma tiek uzlūkota kā risku saturoša. Dažādu organizāciju un institūciju prakses, tai skaitā tās, kas vērstas uz noziedzības problēmas ierobežošanu, lielā mērā raksturo aktīvi centieni aptvert šos riskus – atklāt, paredzēt, novērtēt, pēc tam tos kontrolēt un ierobežot. Tāpēc jautājums par noziedzību ietekmējošiem faktoriem, kā arī noziedzīgo nodarījumu (NN) risku novērtēšana un vadīšana ir gan nozīmīgs akadēmiskās diskusijas priekšmets, gan viens no centrālajiem noziedzības kontroles praksi organizējošiem elementiem (Feeley and Simon, 1992; O'Malley, 2000, 2010; Garland, 2001; Hannah-Moffat, 2005, Kemshall, 2000, 2003; Maurutto, Hannah-Moffat, 2006). Šādu interesi par *risku* veicināja virkne sabiedrībā notikušās pārmaiņas, kas ir saistītas ar plašākiem sociāliem, politiskiem un ekonomiskiem procesiem.

Pirmkārt, interese par risku paredzēšanu un vadīšanu ir saistīta ar „risku sabiedrības” veidošanos. Strauja jaunu inovāciju un tehnoloģiju attīstība, kā arī citas negaidītas un neprognozētas ietekmes rada nepieciešamību pievērst uzmanību un kontrolēt šos neskaidros draudus (Beck, 1992). Straujš noziedzības pieaugums kopš 20. gs. 60. gadiem, sabiedrības prasība pēc drošības un aktuāla nepieciešamība efektīvi risināt noziedzības problēmas ir tas sociālais konteksts, kas noziedzības kontroles ietvaros ir sekmējis pievēršanos risku problēmai (Garland, 2001).

Otrkārt, pievēršanās riskam ir saistīta ar sabiedrības aizsardzības prioritātes izvirzīšanu priekšplānā. No institūcijām, kas ir iesaistītas noziedzības kontrolē tiek gaidīta spēja risināt noziedzības problēmu, t.i., tiek sagaidīts, ka iestādes spēj identificēt

un kontrolēt draudus sabiedrībai (Garland, 2001). Šis pieprasījums ir formulēts valstu kriminālās justīcijas politikas mērķos un noziedzības kontroles institūciju darba pamatnostādņēs, stratēģijās un citos plānošanas dokumentos. Šo iemeslu dēļ no zinātnes lauka aģentiem tiek sagaidīta jaunu zināšanu radīšana, kas ļautu labāk skaidrot noziegumu izdarīšanu ietekmējošos faktoros un piedāvātu modeļus kā prognozēt jaunu noziegumu izdarīšanu (recidīvu).

Treškārt, noziedzības kontroles paradigmas maiņa arī ir veicinājusi pievēršanos riskam. Raksturojot 20.gs. 70-tajos, 80-tajos gados un 90-to gadu sākumā notikušās izmaiņas, kas saistītas ar uzskatiem par noziedzību un tās kontroli, un šo uzskatu ietekmē notikušās izmaiņas noziedzības kontroles jomā, Malkolms Fīlejs (*Malcom Feeley*) un Džonatans Saimons (*Jonathan Simon*) (1992) atklāj to, kā „vecā peneoloģija” aizstāj „jaunā peneoloģija”. Šīs pārmaiņas raksturo fokusa maiņa – no noziedzības kontroles aģentiem tiek sagaidīta proaktīva rīcība (novērtējums un rīcība reaģējot uz apdraudējumu nākotnē), pretstatā agrākajai pieejai, kas fokusējās uz pagātnes notikumiem (noziegumu) un samērīgu, taisnīgu kriminālās justīcijas sistēmas reakciju, t.i., paradigmas maiņa izpaužas noziedzības kontroles aģentu atšķirīgās politikās un praksēs: „atbilstoša noziegumam” (vecā peneoloģija) vs „atbilstoša riskam nākotnē” (jaunā peneoloģija) (Feeley, Simon, 1992).

Arī izciešamo sodu, kas nav izolēšana no sabiedrības, pieaugums un nepieciešamība nodrošināt likumpārkāpēju uzraudzīšanu, viņiem izciešot šāda veida sodu, ir vēl viens aspekts intereses pieaugumam par *risku* Arvien lielāka likumpārkāpēju daļa saņem sodu, kas nav saistīts ar brīvības atņemšanu (Kalmthout, Durnescu, 2008). Tāpēc ir vajadzīga stratēģijas, kas ļauj labāk kontrolēt pieaugošo likumpārkāpēju grupu, kas netiek izolēti no sabiedrības. Šo stratēģiju pamatā ir jābūt zināšanām par noziedzību ietekmējošiem faktoriem un praksēm, kas ļauj novērtēt un novērst iespējamo sabiedrības apdraudējumu.

Vēl viens aspekts, kas raksturo pārmaiņas, ir ekonomiskā modeļa nostiprināšanās. Nepietiekošais resursu apjoms, liek noziedzības kontroles aģentiem koncentrēt resursus uz tiem cilvēkiem, kas uzrāda lielāku „jauna nozieguma potenciālu”, pretstatā tiem cilvēkiem, kuru apdraudējums sabiedrībai ir maz iespējams vai iespējamās sekas ir nelielas (Kemshall, 2003; Garland, 2001).

20.gs. otrajā pusē ir pieaugusi izpratne par noziedzības cēloņiem un to ietekmējošiem apstākļiem, kas sekmēja daudzveidīgu korekcijas un rehabilitācijas pakalpojumu veidošanos un tālāku riska izzināšanu. Līdz ar to no kontroles institūcijām tiek pieprasīta spēja identificēt likumpārkāpēju vajadzības, atklājot problēmas un sniedzot atbilstošus pakalpojumus, lai mazinātu nozieguma izdarīšanas iespējamību nākotnē (Hannah-Moffat, 2005).

Nepieciešamību pievērsties noziedzīgo nodarījumu (NN) riskam ir atzinusi arī Eiropas Padome. Rekomendāciju projektā (Eiropas Padome, 23.09.2013) par bīstamiem likumpārkāpējiem¹ ir noteikts, ka Eiropas Savienības dalībvalstu institūcijām ir jānodrošina atbilstīgu riska novērtēšanas instrumentu izmantošana bīstamu noziedznieku noteikšanai savā jurisdikcijā. Tāpat rekomendāciju projektā ir uzsvērts, ka darbam ar bīstamiem likumpārkāpējam ir jābūt balstītam uz pierādījumiem un izmantojamajiem instrumentiem ir jābūt pārbaudītiem un validiem (piemērotiem). Pārņemot un ieviešot riska novērtēšanas instrumentus un darba metodes no citām jurisdikcijām, ir jānodrošina validitātes pārbaude, lai identificētu un novērstu nobīdes (kultūras, dzimumu, sociālās), ko šāda pārņemšana var radīt. Savukārt Eiropas Padomes rekomendācijās par probācijas noteikumiem (Eiropas Padome, 2010), novērtēšana, kas ietvar arī riska novērtēšanu, ir atzīta par nozīmīgu praksi darbā ar likumpārkāpēju.

Aktīva akadēmiskā diskusija un pētniecība par riska nozīmi noziedzības kontroles laukā ir notikusi ārpus Latvijas, bet Latvijā šis pētniecības virziens ir maz attīstīts. Latvijā noziedzības socioloģiskā analīze ir veikta nesistemātiski, un pētījumos dominē krimināltiesiskās analīzes diskurss. Tiesību zinātnē ir plaši pētīti jautājumi, kas ir saistīti ar sodu politiku, sodu piemērošanas praksi, kā arī veikta notiesāšanas un sodu izpildes tiesiskuma izpēte. Šāda krimināltiesiskā perspektīva neļauj analizēt noziedzības un riska fenomenu tā plašākajā nozīmē.

Savukārt skatījumus uz noziedzību no socioloģiskās perspektīvas ir vājāk attīstīts². Noziedzības izpēte tiešā vai pastarpinātā veidā ir veikta pētījumos par bezdarbu un sociālo atstumtību, sociālo integrāciju, skolu apmeklētības problēmām, sociālpedagoģisko darbu ar sociālā riska grupām, narkotiku lietošanu u.c.. Šāds pētījumu

---

¹ Minētās rekomendācijas nav vēl apstiprinātas. Iespējams, ka to saturs tiks mainīts un papildināts.

² Par to liecina augstskolu zinātnisko darbu datu bāzēs iekļautie pētījumi.

uzstādījums neatklāj noziedzības problēmu tās daudzveidībā un noziedzīgo nodarījumu riska problēmai pieskaras netiešā veidā.

Noziedzības kā sociālas problēmas plašāka analīze ļautu attīstīt noziedzības socioloģiskās teorijas, tā būtu pienesums gan deviances socioloģijas, gan lietišķās socioloģijas apakšnozarei, kā arī sniegtu ieguldījumu noziedzības kontroles prakses attīstībai Latvijā. Pievēršoties noziedzības un riska fenomenam no socioloģijas perspektīvas ir saskatāmi vairāki ieguvumi.

Pirmkārt, socioloģija kā zinātne, kas pēta sabiedrības procesus, kolektīvo uzvedību un sabiedrības locekļu mijiedarbību, ir attīstījusi teorijas un jēdzienus, kas var ļaut labāk izprast noziedzības cēloņus, noziedzību ietekmējošos faktoros. Savā darbā esmu pievērsties noziedzības fenomena analīzei no riska socioloģijas perspektīvas, un domāju, ka šāds pienesums varētu būt vērtīgs arī citu socioloģijas apakšvirzienu attīstībai Latvijā.

Otrkārt, šāda analīze savstarpēji tuvinātu tādas zinātnes nozares kā socioloģija, kriminoloģija, psiholoģija, sociālais darbs un tiesību zinātnes. Šo zinātņu ietvaros noziedzības fenomens tiek atšķirīgi analizēts. Daudzi jēdzieni, piemēram, noziegums, noziedznieks, recidīvs un vardarbība krimināltiesību, kriminoloģijas, socioloģijas, psiholoģijas perspektīvu ietvaros tiek interpretēti visai atšķirīgi (Ķipēna, Vilks, 2005). Savā darbā, galvenokārt, esmu iecerējis aplūkot kopīgo un atšķirīgo noziedzības cēloņu izpratnē, kā arī recidīva un riska definēšanā.

Treškārt, pētījums par atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu un recidīva riska prognozēšanu, līdztekus ieguldījumam deviances socioloģijas attīstībā, var veicināt noziedzības kontroles un sodu izpildes prakses attīstīšanos. Labāka izpratne par Latvijā izdarīto noziedzīgo nodarījumu ietekmējošiem faktoriem ļautu attīstīt piemērotus noziedzības prognozēšanas rīkus un sekmīgāk īstenot noziedzības novēršanas pasākumus.

Gan zinātniskā novitāte, kas saistīta ar noziedzības jomas izpētes attīstīšanu, gan pieprasījums pēc teorētiski un empīriski pamatota modeļa recidīva prognozēšanai no kriminālās justīcijas institūciju puses motivēja promocijas darba autoru pievērsties noziedzību ietekmējošo faktoru izpētei un iespējām prognozēt jaunu noziegumu izdarīšanu.

Promocijas darba teorētiski pētnieciskajā daļā ir analizēti riska teorētiskie aspekti un aplūkotas daudzveidīgas risku skaidrojošās teorijas. Atšķirīgas teorētiskās pieejas dažādi atklāj un raksturo risku un tā ietekmi noziedzības kontroles laukā, un izmantojot dažādas teorētiskās pieejas riska jēdziens iegūst atšķirīgas dimensijas un tiek veidota atšķirīga izpratne par risku. Autori, kas pēta risku noziedzības kontroles laukā, dažādi aplūko riska subjektivitāti - objektivitāti, riska objektu veidošanos, riska identificēšanu – riska konstruēšanu. Autoru teorētiskajām pozīcijām, modeļiem ir raksturīga epistemoloģiska dažādība, t.i., ir atšķirīgas epistemoloģiskās pieejas riska fenomenam (vairāk skatīt 1. nodaļu „Riska teorētiskās perspektīvas”). Šo pieeju atšķirības ir diskusijas priekšmets, it īpaši gadījumos, kad starp šīm pieejām ir konflikts. Tāpat prakse var būt veidota, balstoties uz konkrētu teoriju formulētiem priekšstatiem, tādējādi, veidojot ietvaru riska interpretācijai un riska kontrolei, un teorijas var būt līdzeklis tam, lai analizētu šo praksi.

Promocijas darba empīriski pētnieciskajā daļā ir analizētas recidīvās noziedzības un riska novērtēšanas prakses, kas vērstas uz recidīvās noziedzības paredzēšanu. Šajā daļā ir aplūkots *riska* jēdziena lietojums Valsts probācijas dienestā (VPD), tai skaitā priekšstatu par *risku* veidošanās un riska novērtēšanas prakse; analizētas ar likumpārkāpēju riska līmeni (likumpārkāpēju klasificēšana noteiktā riska kategorijā) saistītas sakarības; apzinātas faktoru kopas, kas ir saistītas gan ar riska novērtējumu, gan atkārtotu likumpārkāpuma izdarīšanu (recidīvu).

Kāpēc ir izvēlēta probācija, kā riska novērtēšanas aģents? Šādu izvēli pamato probācijas institūta loma noziedzības kontroles laukā:

- Lielākais likumpārkāpēju skaits, kas izcieš sodu nonāk probācijas sistēmā. VPD 2008 - 2012.gadā izpildīja 62% -68% no visiem tiesu piespriestajiem sodiem (TIS, 2013). Jāatzīst, ka sodus Latvijā piemēro arī prokurori, un tas palielina dienestā izpildāmo kriminālsodu īpatsvaru līdz pat 75%, t.i., probācijas sistēmai ir nepieciešams kontrolēt lielu skaitu likumpārkāpēju, pievēršot uzmanību šīs grupas radītajiem draudiem.
- Probācija ir vadošais aģents riska novērtēšanā un noziedznieku klasificēšanā, balstoties uz riska prognozi (Garland, 2001; Maurutto, Hannah-Moffat, 2006).

- Probācija ir nozīmīgs aģents rekomendāciju sniegšanā par nākotnes recidīva prognozi (tiesas, prokuratūra, cietumu administratīvās komisijas pieprasa probācijai sniegt vērtējumu par likumpārkāpēja apdraudējumu sabiedrībai un tā mazināšanas iespējām. Latvijā tas ir izvērtēšanas ziņojums, citās valstīs – pirmstiesas ziņojums vai sociālais ziņojums). Ziņojumos iekļautais viedoklis un recidīva prognozes vērtējums ietekmē likumpārkāpējam piemēroto soda formu un saturu, un šis sods, iespējams, var būt netaisnīgs un diskriminējošs nepiemērotas riska novērtēšanas prakses gadījumā (Hannah-Moffat, 2010), tāpēc riska novērtēšanas prakses analīze ir būtiska.

Tāpat ir jāatzīst, ka autora empīriskā un teorētiskā interese par risku, kā svarīgu noziedzības kontroles sistēmas elementu, ir radusies vairāku ietekmējošu faktoru rezultātā:

- Teorētiskais konteksts, kas saistīts ar teorētisko pieeju epistemoloģisko dažādību un atšķirīgiem priekšstatiem par risku. Autoram bija svarīgi pozicionēties šajā teoriju dažādībā un izvēlēties pētnieciskās problēmas analīzes perspektīvu. Autoru interesēja teorijas kā līdzeklis noziedzības kontroles laukā notiekošā analīzei un skaidrošanai socioloģiski nozīmīgā veidā.
- Vēsturiski ietekmētais praktiskais konteksts, kas saistīts ar noziedzības kontroles prakses attīstīšanos Latvijā un nepietiekamās akadēmiskās diskusijas par riska un recidīvās noziedzības prognozēšanas tēmu. Risks un pārmaiņas noziedzības kontroles laukā ir plašāk analizētas no krimināltiesiskās perspektīvas, vairāk pievēršoties juridiskajiem nekā citiem problēmas aspektiem. Šie faktori ir tie, kas pamudināja autoru pievērsties noziedzības kontroles laukā (Latvijas kriminālās justīcijas sektors) notiekošiem sociāliem procesiem un ietekmēm, to mijiedarbībai, institucionāliem aspektiem un aģentiem kas identificē, lokalizē, veido riska ietvaru noziegumu problēmai.
- Personiskā pieredze, kas ir saistīta ar riska novērtēšanas sistēmas veidošanu Latvijas probācijas sistēmā. Autors savā līdzšinējā profesionālajā darbībā ir līdzdarbojies uz riskiem balstītu soda izpildes prakšu ieviešanā Latvijā un to attīstīšanā. Tāpēc neskaidrības par riska novērtēšanas sistēmas funkcionēšanas aspektiem ir pamudinājušas autoru pievērsties šīs tēmas izpētei.

Promocijas darba mērķis un uzdevumi

Promocijas darba mērķis ir izpētīt riska novērtēšanas prakses recidīvās noziedzības prognozēšanai, izvērtēt šo prakšu iespējas, ierobežojumus un radītās ietekmes, kā arī raksturot vēsturisko, sociālo, kultūras un politisko kontekstu kādā riska novērtēšanas prakses ir veidojušās un tiek uzturētas.

Pētnieciskā mērķa izpildei būs gan akadēmisks, gan praktisks pienesums, jo pētnieciskais darbs ļaus apzināt teorētisko ietvaru kādā risks tiek aplūkots un analizēts, tādējādi, veicinās dziļāku izpratni par riska nozīmi noziedzības kontroles laukā un ļaus gūt priekšstatu par riska novērtēšanas praksēm probācijas sistēmā, noskaidrojot to, kā veidojas un tiek uzturētas uz noziedzīgo nodarījumu risku novēršanu vērstas prakses un kādas ir iespējas tās pilnveidot.

Uzdevumi:

1. Apzināt un izvērtēt dažādas teorētiskās pieejas, kas skaidro noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu un iespējas to prognozēt.
2. Aplūkot un analizēt ar noziedzību saistītus faktorus un noziedzības kontroles prakses, pielietojot dažādas riska socioloģijas teorētiskās pieejas.
3. Veikt dažādu sociālo zinātņu skaidrojošu teoriju un jēdzienu par noziedzību integratīvu analīzi.
4. Balstoties uz empīriskā pētījuma datiem, analizēt noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu ietekmējošos faktorus un recidīva riska prognozēšanas iespējas.
5. Raksturot Latvijas noziedzības kontroles prakses, kas ir saistītas ar riska atklāšanu un vadīšanu, padziļināti analizējot riska novērtēšanu notiesātām personām, kas izcieš sodu neizolēti no sabiedrības: (1) analizēt pastāvošos sociālos priekšstatus par likumpārkāpēju radīto risku; (2) izzināt riska nozīmes un zināšanu par riskiem pielietojumu; (3) raksturot vēsturisko, sociālo, kultūras un politisko kontekstu, kādā noziedzīgo nodarījumu riska novērtēšanas prakses Latvijā ir veidojušās un tiek uzturētas.

Promocijas darbā ir attīstīta divu līmeņu analīze:

1. Dažādu teorētisko pieeju noziedzīgo nodarījumu riskam, noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas ietekmējošo faktoru un recidīvās noziedzības prognozēšanas kritiska analīze (teorētiskā līmeņa analīze);
2. Noziedzīgu nodarījumu recidīva raksturojošo pazīmju (indikatoru) komplekss izvērtējums; klasifikāciju, tipoloģijas un kompleksu modeļu izveide un empīriskā pārbaude, kā arī pastāvošo riska novērtēšanas prakšu analīze (empīriskā līmeņa analīze).

Pētījuma objekts, priekšmets, pētījuma virzieni un sagaidāmie rezultāti

Promocijas darbā izpēte ir vērsta uz recidīvo noziedzību un praksēm, kas nodrošina šādu noziedzīgu nodarījumu prognozēšanu, t.i., noziegumu riska novērtēšanu.

Pētījuma objekts: recidīvā noziedzība.

Pētījuma priekšmets: riska novērtēšanas prakses.

Izpētē ir iekļauta notiesāto personu kopums (kohorta), kuras visu vai daļu piespriestā soda ir izcietušas neizolēti no sabiedrības un kurām uzraudzība ir pabeigta 2009. gada jūnijā – augustā. Izpētē iekļautas 2 notiesāto personu kategorijas: 1) notiesātās personas, kurām brīvības atņemšanas vai cits sods ir piemērots nosacīti (NoN); 2) no brīvības atņemšanas soda nosacīti pirms termiņa atbrīvotās personas (NPTA). Promocijas darbā tiek analizēta notiesāto personu atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšana (recidīvs), analizējot līdzības un atšķirības starp recidīvistiem un „ne-recidīvistiem” tai skaitā analizējot līdzības un atšķirības abu grupu ietvaros, kā arī tiek aplūkotas VPD darbinieku prakses, kas saistītas ar atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanas riska prognozēšanu (riska novērtējums).

Analīzes struktūra un pētījuma jautājumi

Promocijas darbu veido dažādu riska teorētisko pieeju (modeļu) un novērtēšanas prakšu empīrisks izvērtējums. Teorētiskajā daļā tiek skatītas dažādas pieejas riskam un šo pieeju atšķirības ir akadēmiskās diskusijas priekšmets. Aplūkotās teorētiskās pieejas un modeļi ir izmantoti, lai analizētu riska lietojumu Valsts probācijas dienestā un riska novērtēšanas praksi (teorētiskie modeļi ir testēti ar empīriskiem datiem). Atšķirīgas teorētiskās pieejas tika izmantotas, lai analizētu ar likumpārkāpēju klasificēšanu saistītas sakarības, apzinātas faktoru kopas, kas saistītas gan ar riska novērtējumu, gan atkārtotu likumpārkāpuma izdarīšanu. Šajā gadījumā teorijas un modeļi ir izmantoti kā līdzeklis prakšu, kas saistītas ar riska novērtēšanu analīzei un skaidrošanai socioloģiski nozīmīgā veidā. Šīs analīzes rezultātā tiek atklāta riska jēdziena vieta noziedzības kontroles laukā, t.i., risks kā sociāls mehānisms, lai ierobežotu noziedzību.

Otra promocijas darbā padziļināti analizētais aspekts ir lokālās riska novērtēšanas prakses. Šajā gadījumā tās ir Valsts probācijas dienesta riska novērtēšanas prakses. Tiek atzīts, ka profesionālās grupas izveido savu modeli praksei (McNeill, 2001, autors runā par dažādām noziedzības kontroles praksēm, ne tikai riska novērtēšanu). Ja autoram ir taisnība, tad neformālie modeļi riska novērtēšanai veidojas laika gaitā un kļūst par lokālo noziedzības kontroles kultūras sastāvdaļu, proti, veidojas lokālās pieejas riskam. Tāpat strukturālie un institucionālie faktori ietekmē noteiktu lokālo prakšu veidošanos, to uzturēšanu vai mainīšanu. Šiem riska novērtēšanas prakses aspektiem, tad arī tika pievērsta uzmanība pētījuma empīriskajā analīzē.

Vēl viena pētījumā analizētā problēma ir saistīta ar recidīva prognozēšanu. Pārlūkojot zinātnisko literatūru var konstatēt, ka novirzes no normas un deviances tiek veiksmīgi diagnosticētas, t.i., tās tiek izskaidrotas un tiek pamatoti noviržu rašanās cēloņi, bet likumpārkāpumu paredzēšana vēl aizvien ir pārlietu „netverama” (Grubin & Wingate, aprakstīts Kemshall, 2003:52). Pētījumi, kas vērsti uz noziegumu recidīva prognozēšanu, riska novērtēšanas un vadības prakšu uzvērtēšanu Latvijā līdz šim nav veikti, bet ir nepieciešami. Jautājums par recidīvu prognozētspēju ir neatbildēts. Par šādas izpētes nepieciešamības aktualitāti liecina kļūdainu vērtējumu iespējamās negatīvās sekas gan attiecībā uz sabiedrības apdraudējumu, gan attiecībā uz nepamatotu likumpārkāpēja ierobežošanu. Riska nepietiekamas novērtēšanas gadījumā negatīvās sekas ir vieglāk

pamanāmas, jo likumpārkāpējs izdara jaunu noziedzīgu nodarījumu. Savukārt riska pārvērtēšana ir vairāk kriminālās justīcijas jomas speciālistu un pētnieku uzmanības lokā un mazāk publiskā telpā aktualizēta problēma, jo šādas pārvērtēšanas negatīvas sekas vairāk izjūt likumpārkāpējs, ne cietušais un pārējā sabiedrība. Brauns šo problēmu raksturo sakot, ka riska jēdziens var tikt izmantots kā „attaisnojoša stratēģija” dažādām atšķirīgām un pat pretrunīgām noziedzības kontroles stratēģijām (Brown, 2000:95). Īpaši tas skar augsta riska kategorijā iekļautos likumpārkāpējus. Institucionālā līmenī tas nozīmē to, ka nepamatoti likumpārkāpējus iekļaujot augsta riska kategorijā tiek radīti netaisnīgi ierobežojumi, kas diskreditē soda leģitimitāti. Tāpēc riska novērtēšanas prakses izpēte ir būtiska ne vien kā akadēmiskās diskusijas objekts, bet tā ir nepieciešama netaisnīgas un neefektīvas prakses ierobežošanai.

Pētījuma jautājumi:

- Kā atšķirīgie teorētiskie modeļi atklāj un raksturo risku un tā pielietojumu noziedzības problēmas izpētē?
- Kādi faktori un pazīmes Latvijas kriminālās justīcijas vidē ļauj atklāt risku?
- Kāda tipa subjekti tiek iekļauti zema, vidēja vai augsta riska kategorijās un kad risks netiek novērtēts vai pārvērtēts?
- Kāda ir VPD spēja prognozēt jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu?
- Kādas ir Latvijas lokālās pieejas un prakses riska novērtēšanā?
- Kā recidīva riska novērtēšana ir saistīta ar konkrēta novērtēšanas instrumenta izmantošanu un kāda nozīme ir citām pazīmēm?

Sagaidāmie rezultāti

- Skaidrotas teorētiskās pieejas recidīvajai noziedzībai un riskam, korekcionalās pieejas un administratīvās kriminoloģijas skatījums uz noziedzības problēmu un risku, raksturota riska un bīstamības jēdzienu lietošana, attīstīta izpratne par recidīvo noziedzību, noziedzības riska prognozēšanas iespējām un ierobežojumiem.

- Noskaidroti NoN un NPTA personu noziedzīgo nodarījumu recidīva rādītāji, apzināti faktori, kas ir saistīti ar atkārtotu NN izdarīšanu un to saistība ar recidīvu.
- Veikta NN recidīva faktoru empīriskā analīze.
- Novērtētas VPD recidīva riska prognozēšanas prakses, raksturotas iespējas un ierobežojumi prognozēt atkārtotu NN izdarīšanu.
- Apkopoti pētījuma rezultāti un secinājumi, raksturota pētījuma nozīme un ierobežojumi, sniegtas rekomendācijas recidīva riska novērtēšanas prakses attīstīšanai.

Zinātniskā novitāte

Promocijas darba zinātniskā novitāte ir saistīta ar dažādu teorētisko līdzekļu kritisku analīzi un pielietojumu, zināšanu un izpratnes paplašināšanu par NN izdarīšanu ietekmējošiem faktoriem, recidīva riska prognozēšanu.

Dažādu teorētisko līdzekļu kritisku analīzi un pielietojumu liecinās tas, ka promocijas darbā ir:

- Apzinātas un izvērtētas teorijas, kas izmantojamas noziedzības un noziedzības kontroles analīzei, formulēta teorētiskā pozīcija, kura ļauj aplūkot un analizēt ar noziedzību saistītus faktorus un noziedzības kontroles prakses, kas saistītas ar recidīva riska prognozēšanu.
- Izstrādāti efektīvi teorētiski līdzekļi lai analizētu noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu ietekmējošos faktorus un recidīva riska prognozēšanu; veikta kritiska analīze teorētiskajām pieejām noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas ietekmējošiem faktoriem un recidīvās noziedzības prognozēšanai.
- Veikta dažādu sociālo zinātņu noziedzību skaidrojošu teoriju un jēdzienu integratīva analīze, demonstrēts teorētisko līdzekļu pielietojums. Tāpat promocijas darbā izvirzītās problēmas būs analizētas no riska socioloģijas perspektīvas.

Par zināšanu paplašināšanu, kas attiecas uz NN izdarīšanu ietekmējošo faktoru identificēšanu un riska novērtēšanas prakšu kritisku izvērtēšanu, liecinās tas, ka promocijas darbā ir:

- Veikts noziedzīgu nodarījumu recidīva raksturojošo pazīmju (indikatoru) salīdzinošs izvērtējums, kompleksu modeļu izveide un empīriskā pārbaude, analizētas pastāvošās prakses atkārtota NN varbūtības (recidīva) prognozēšanai.
- Noskaidroti Latvijas telpai raksturīgie nosacīti notiesāto un nosacīti pirms termiņa no brīvības atņemšanas iestādēm atbrīvoto personu noziegumu recidīva rādītāji, apzināti noziedzību ietekmējošie faktori, kas izmantojami NN recidīva prognozēšanai Latvijas kriminālās justīcijas laukā, personām, kas izcieš sodu sabiedrībā.
- Pamatojoties uz teorētisko analīzi un empīriskās izpētes atklājumiem ir ielikts pamats turpmākiem pētījumiem recidīvās noziedzības izpratnes un noziedzības pētniecības tālākas attīstības veicināšanā Latvijā.

Pētījuma ierobežojumi

Noziedzības prognozēšana tiek skatīta nosacītas notiesāšanas un nosacītas pirmstermiņa atbrīvošanas institūta ietvaros – tiek analizēti nosacītas notiesāto un nosacīti pirms termiņa no brīvības atņemšanas iestādēm atbrīvoto personu recidīvs un VPD kā šo personu uzraugošās iestādes riska novērtējums. Tāpēc pētījuma rezultāti nav vispārināmi uz visu notiesāto personu loku, jo izlasē nav iekļautas personas, kurām piemēroti piespiedu darbi vai piemērotais pamatsods ir naudassods. Tāpat pētījums nesniedz atbildes par notiesātajiem, kas atbrīvoti no ieslodzījuma pēc pilna brīvības atņemšanas soda izciešanas.

Vairāku likumpārkāpēju grupu zemas gadījumu pārstāvniecības izlasē dēļ pētījums sniedz ļoti ierobežotu priekšstatu par konkrētai grupai piemītošām specifiskajām riska pazīmēm, proti, mantiska rakstura noziedzīgiem nodarījumiem, noziegumiem, kas saistīti ar fizisku vai seksuālu vardarbību, noziedzīgiem nodarījumiem ceļu satiksmes jomā, u.tml., ir virkne kopīgu un atšķirīgu riska faktoru un vairāku likumpārkāpēju grupu zemas gadījumu pārstāvniecības izlasē dēļ ne vienmēr ir identificējami tie riska faktori,

kas piemīt tikai konkrētai likumpārkāpēju kategorijai. Piemēram, specifiski riska faktori, kas prognozētu atkārtotu seksuālu vardarbību vai vardarbību ģimenē netiks apzināti, lai gan bīstamo likumpārkāpēju identificēšanas un efektīvas kontroles nepieciešamība ir atzīta gan Eiropas līmenī (Eiropas Padome, 23.09.2013), gan nacionālā līmenī (Zavackis, 2010). Iemesls tam ir tas, ka pie minētajām grupām piederošie likumpārkāpēji ir maz pārstāvēti pētījuma izlasē.

Jāatzīst, ka riska vērtējumu veic arī citi aģenti noziedzības kontroles laukā. Ja probācijas galvenais fokuss ir risks ilgtermiņā (tas ir saistīts ar nepieciešamu noteikt noziedzību veicinošos faktoros un tos ietekmēt ar korekcijas un rehabilitācijas intervencu palīdzību), tad šo citu aģentu galvenais fokuss un riska ietvars ir atšķirīgs: tiesa ir vērsta uz atbilstoša soda piemērošanu un tā, pieņemot lēmumu par personas apdraudējumu sabiedrībai bieži vien ņem vērā izvērtēšanas ziņojumā iekļauto probācijas viedokli par risku; policiju interesē draudi/apdraudējums ļoti tuvā nākotnē, piemēram, izvēloties personai piemērotu drošības līdzekli; cietumā riska ietvars ir saistīts ar apdraudējumiem, kas izriet no institucionālās vides faktoriem (cietums kā slēgta institūcija – ieslodzītā bēgšanas risks, vardarbības draudi personālam un citiem ieslodzītajiem) un nepieciešamajiem resocializācijas pasākumiem ieslodzītā sagatavošanai atbrīvošanai. Promocijas darbā nav iespējams padziļināti izzināt visus riska ietvarus un daudzveidīgās riska prakses, tāpēc minēto aģentu – tiesu, policijas, prokuratūras, ieslodzījuma vietu – riska vērtēšanas prakses netiks detalizēti aplūkotas.

RISKS UN NOZIEDZĪBAS KONTROLE

1.NODAĻA. RISKA TEORĒTISKĀS PERSPEKTĪVAS

Ievads

Pēdējos divdesmit gados riska jēdziens plaši tiek izmantots, lai skaidrotu un raksturotu sabiedrībā notiekošos procesus, analizētu notiekošo sociālajā vidē un skaidrotu indivīdu un grupu uzvedību. Riska jēdziens tiek izmantots veidojot ietvaru rīcībpolitikai un praksei. Riska fenomens var tikt aplūkots dažādos veidos, un tā skaidrojumi atšķiras dažādu disciplīnu un teorētisko pozīciju ietvaros. Riska jēdziens var tikt pielāgots socioloģiskai analīzei un izmantots kā organizējošs princips arī noziedzības problēmas izpētē. Tāpat riska jēdziens var veidot pamatu noziedzības kontroles prakses organizēšanā un šīs prakses analīzē. Pirms pievērsties riskam kā noziedzības problēmas ietvaram, es aplūkošu vairākas atšķirīgas teorētiskās perspektīvas un pieejas riskam.

Savā darbā es izmantošu trīs riska teoriju perspektīvas: 1) kognitīvo zinātņu perspektīvu (reālisma pieeja) 2) kultūras/simbolisko pieeju 3) ”pārvaldības mentalitātes” pieeju³ (*governmentality*).

Kognitīvo zinātņu pieeja definē risku kā nelabvēlīga notikuma (briesmu) iespējamību un šāda notikuma seku (smagums, ietekmes ilgums) produktu (Bradbury, aprakstīts Lupton, 1999:17.-18.lpp.), kur risks atbilstoši šai pieejai ir objektīva parādība. Pieeja balstās pozitīvisma tradīcijā, uzskatot, ka risku var noteikt un izmērīt, tai skaitā noskaidrot cēloņus un nelabvēlīgā notikuma iespējamību ietekmējošos faktorus, to savstarpējo saistību. Šo teorētisko nostāju kopumu, kas balstās pieņēmumā par risku kā objektīvu parādību, var pieskaitīt reālisma pārstāvju grupai.

Cits skatījums, epistemoloģiskā pozīcija, ir relatīvisma pieejas pārstāvjiem, kas uz risku skatās kā sociāli konstruētu parādību. No sociālā konstrukcionisma pozīcijas skatījuma cilvēks un tam apkārt esošā sociālā pasaule pastāv dialektiskās attiecībās, kur viens veido otru, tāpēc risks nekad netiek uztverts kā pilnīgi objektīvs, t.i., zināšanas par risku netiek skatītas ārpus noteiktas uzskatu sistēmas vai morālas pozīcijas. Risks, kas

---

³ Šeit un turpmākajā tekstā aiz terminiem, iekavās tiks norādīti termini angļu valodā, tad, ja termins latviešu valodā nav nostiprinājies.

tiek novērtēts, identificēts un vadīts, vienmēr ir veidots ar iepriekš esošo zināšanu un diskursu palīdzību. Šādi sociālajā pasaulē tiek reproducētas nozīmes un zināšanas (caur sociālo interakciju un socializēšanās procesu, ļaujoties uz izplatītām un kopīgām definīcijām). Sociālajā konstrukcionismā balstītu pieeju pārstāv Mērija Duglasa (*Mary Douglas*) un Mišels Fuko (*Michel Foucault*).

Duglasa (1992) piedāvā kultūras/simbolisko skatījumu uz riska problēmu. Šīs pieejas ietvaros pievēršot uzmanību tam, kā priekšstati par risku tiek lietoti, lai izveidotu un uzturētu robežas starp sevi un „Citu” (citādo). Risks, Duglasas skatījumā, ir mūsdienu rietumu sabiedrības stratēģija, kā attiekties pret briesmām, atšķirīgo un neizprotamo. Duglasa uzskata, ka zināšanas par risku ir ierobežotas sociāl-kulturālajā kontekstā, kurā šīs zināšanas ir ģenerētas, tāpēc gan zinātniskās zināšanas, gan citas zināšanas nekad nav brīvas no vērtībām, bet drīzāk ir izvēlētā skata punkta produkts.

Savukārt Fuko ietekmē attīstītā „pārvaldības mentalitātes” pieeja aplūko riska fenomenu uzraudzības, disciplinēšanas un sabiedrības pārvaldības kontekstā (Lupton, 1999:84.-91.lpp.). Lai gan Fuko savos darbos (Fuko, 1991, 2001/1975; 2002/1969) nav izvērsti analizējis riska fenomenu, tomēr viņa piedāvātais „pārvaldības mentalitātes” jēdziens un „varas-zināšanu” attiecību ietvars ir plaši izmantots riska fenomena analizē. Līdzīgi Duglasai, Fuko sekotāji risku redz kā sociāl-kultūras fenomenu. Šajā perspektīvā risks tiek saprasts kā pārvaldības stratēģija vai regulējoša vara, kas izpaužas riska diskursos, stratēģijās un praksēs, kas ļauj „zināt” risku. Var teikt, ka izmantojot diskursus, stratēģijas un prakses tiek veidota „patiesība” par risku, kas savukārt ir pamats rīcībai. Fuko piedāvātā pieeja vērš uzmanību uz šo varas un zināšanu mijiedarbību un pārvaldības stratēģijām, kas saistītas ar riska vadību un kontroli. Fuko savos darbos ir uzsvēris ekspertu lomu zināšanu radīšanā, noteiktu priekšstatu sistēmu uzturēšanā un atražošanā, kas var arī tikt attiecināta uz riska novērtēšanas un vadīšanas fenomenu mūsdienu sabiedrībā.

Turpmāk šīs trīs pieejas tiks aplūkotas plašāk, izvērtējot šo dažādo pieeju skatījumu uz risku.

1.1. Kognitīvo zinātņu perspektīva

Kognitīvo zinātņu perspektīvas ietvaros risks, draudi, kāda nevēlama parādība tiek aplūkoti saistībā ar to iespējamo varbūtību. Saistības noskaidrošana starp notikumu un tā varbūtību ir viens no centrālajiem uzdevumiem, kas izvirzīts šīs pieejas ietvaros (Lupton, 1999). Šī pieeja ir balstīta vairākos pieņēmumos, kas vieno kognitīvo zinātņu perspektīvā balstītu skatījumu:

Risks ir objektīva parādība (Bradbury, citēts Lupton, 1999:17.-18.lpp) – riska faktori pastāv neatkarīgi no sabiedrības viedokļa, uzskatiem un vērtībām. Risks ir izmērāms un nosakāms – ir iespējams identificēt un aprēķināt risku, ņemot vērā iespējamo negatīvo seku apjoma un notikuma varbūtības.

Pieejas ietvaros galvenās diskusijas notiek par to, cik sekmīgi vienā vai otrā gadījumā risks tiek noteikts vai aprēķināts, cik veiksmīgi ir riska noteikšanā izmantotie modeļi, t.i., cik precīzi izmantotie modeļi ļauj aprēķināt un prognozēt negatīvā notikuma iestāšanos. Secinājumus par risku veido noteiktu riska faktoru identificēšana, un balstoties uz identificēto faktoru kopumu tiek veikti aprēķini, kas ļauj izdarīt secinājumus par negatīvā notikuma iestāšanās varbūtību. Tāpēc pieejas ietvaros aktuāla ir diskusija par to cik izvēlētie faktori ir risku raksturojoši, vai izvēlētais modelis aptver visus būtiskos riska aspektus.

Kā Debora Luptona (*Deborah Lupton*) (1999:18.lpp) ir norādījusi, ka viens no jautājumiem, kas šīs pieejas ietveros netiek uzdots ir: „Kā risks tiek konstruēts, kā sociāls fakts?”. Risks tiek pieņemts kā pastāvošs, eksistējošs pats par sevi. Var teikt, ka risks ir objektīvs fakts, kuru var atklāt, izmērīt un novērtēt. Pieeja paredz, ka izmantojot noteiktas zinātniskas metodes un paņēmienus, var aprēķināt un prognozēt pastāvošos riskus (negatīvo seku apmērus un to iestāšanās varbūtību).

Vēl viens uzmanības vērta pieejas aspekts ir novērtētāja profesionalitāte, viņa zināšanas, prasmes un pieredze, t.i., cik kompetents ir konkrētais vērtētājs noteiktu risku atklāšanā. Piemēram, ierobežojumus, kas saistīti ar riska uztveri ir aprakstījis Pauls Sloviks, (*Paul Slovic*) (2000) parādot to kā spriedumi par riskiem ir pakļauti nobīdēm, kas, savukārt, rodas stereotipu pieņēmumu un interpretāciju ietekmē. Apzinoties nobīžu iespēju un specifisku zināšanu nepieciešamību, lai veiktu risku novērtēšanu, var saprast kādēļ pieejas ietvaros būtiska ir ekspertu, personu, kas ir zinošas riska noteikšanā, loma.

Eksperta vērtējums tiek pretnostatīts sabiedrības veiktam riska vērtējumam, proti, ja ekspertu vērtējums tiek atzīts, tad sabiedrības viedokļi par risku tiek uzskatīti par mazāk svarīgiem un mazāk uzticamiem. Eksperta vērtējums tiek raksturots kā racionāls, korekts, zināšanās balstīts vērtējums, kur sabiedrības locekļu, kas nav eksperti, vērtējums tiek uzlūkots kā mazāk racionāls, intuitīvs, tāpēc tas ir mazāk vērtīgs. Var apgalvot, ka šīs pieejas ietvaros ekspertiem tiek piešķirtas lielākas tiesības noteikt risku, un no sabiedrības tiek sagaidīta paļaušanās uz eksperta vērtējumu. „Ekspertu” atklātie un izskaitļotie „objektīvie riska faktori” tiek aplūkoti kā pretstats sabiedrības subjektīvam riska vērtējumam. Piemērs, kas ilustrē šo pretnostatījumu ir nošķirums „objektīvs” un „subjektīvs” risks (Karaliskās Sabiedrības (Royal Societyes, 1992) ziņojums, apskatīts Lupton, 1999:19.lpp., Douglas, 1999:239.-250.lpp.). Atšķirības starp „objektīvo” un „subjektīvo” risku izpaužas tā, ka virkne „objektīvu” risku pastāv jebkurā situācijā un indivīdi vai grupas var atbildēt uz esošo risku vairāk vai mazāk subjektīvā veidā. Draudi tiek uzskatīti kā neatkarīgs mainīgais, bet cilvēku/grupu reakcija uz draudiem/risku kā atkarīgs mainīgais (Douglas 1985:25). Kognitīvo zinātņu pieejas būtība ir tajā, ka „ekspertu” uzdevums ir aprēķināt un noteikt risku, atklājot „objektīvos faktus”, kas risku raksturo. Turpmāk šie ekspertu vērtējumi tiek salīdzināti ar „subjektīviem” sabiedrības vērtējumiem, kur atšķirību nozīmīgums ir kritērijs tam, lai vērtējumam piešķirtu vai nepiešķirtu „ticama”, „kvalitatīva”, „zinātniski pamatota” un „risku prognozējoša” vērtējuma nozīmi. Līdzīgi tiek skatīti dažādi ekspertu viedokļi par risku, proti, arī ekspertu viedokļi tiek pakļauti rūpīgai ticamības pārbaudei, un tie tāpat tiek vērtēti pēc tā, cik precīza ir bijusi riska prognoze vai cik labas prognozes nodrošina viens vai otrs riska novērtēšanas instruments (Andrews, Bonta &, Wormith, 2006).

Ja riski pastāv paši par sevi, ir objektīvi, nevis sociāli konstruēti fakti, tad riska atklāšana kļūst par vienu no galvenajām problēmām, kas jārisina, lai pēc tam varētu šo risku novērst, samazināt un kontrolēt. Tāpēc pieejas ietvaros nozīmīga vieta ir riska uztveres jautājumiem. Tiek meklētas atbildes uz jautājumiem: Kas ir tie kognitīvie faktori, kas ietekmē riska uztveri? Kādas uztveres/kognitīvās stratēģijas mēs izmantojam spriedumos par risku? Kādi personības un ārējās vides faktori ietekmē riska vērtējumu? Ja risks ir objektīvs fakts, un tam ir kvantitatīvi izsakāma vērtība, tad indivīdu subjektīvie vērtējumi var būt tādi, ka kāds no riskiem ir nenovērtēts, bet kāds tiek pārvērtēts. Risku

nenovērtēšana un pārvērtēšana ir vēl viens būtisks interešu lauks pētniekiem, kas analizē risku no kognitīvo zinātņu perspektīvas.

Šāda teorētiskā pieeja tiek kritizēta un kritika ir vērsta uz to, ka kognitīvās teorētiskās pieejas ietvaros netiek pietiekami pievērsta uzmanība tam, ka indivīdu spriedumi un lēmumi ir subjektīvi (Lupton, 1999; Kemshall, 2000, 2003) un riska aprēķināšanas instrumenti nav brīvi no noteiktu vērtību un kultūras ietekmes, proti, netiek pietiekami novērtēts riska subjektīvais raksturs.

Tāpat šāds skatījums pārvērtē indivīda racionalitāti, nenovērtējot indivīda iracionālo dabu – indivīdi tiek uzskatīti par racionālām būtnēm, kas izvēlēsies izvairīties no riska, nevis riskēt. Uztverot indivīdus kā racionālas būtnes, tiek pieņemts, ka cilvēks izvērtē ieguvumus un zaudējumus un pieņem konkrētajā situācijā labāko lēmumu. Izvēlēšanās riskēt nozīmē to, ka lēmuma pieņemšanas brīdī viņam ir pietrūkusi informācija vai arī konkrētais indivīds nav pratis izvērtēt viņa rīcībā esošo informāciju. Šādi ontoloģiski priekšstati par cilvēka dabu neaptver riskēšanas iracionālos aspektus, kuros lēmuma pieņemšana ir emociju un konkrētā brīža radīto izjūtu, kultūras un sociālās vides ietekmēta vai pat noteikta. Šai riska subjektivitātei un iracionalitātei tad arī pievēršas kultūras/simboliskās un pārvaldības mentalitātes pieeju pārstāvji.

1.2. Kultūras/simboliskā pieeja

Kultūras/simboliskās riska pieejas pamatā ir Mērijas Duglasas darbi, (Douglas, 1992, 1999) un tie ir atstājuši ietekmi socioloģijas teorijā un pētījumos par risku. Duglasu un viņas kolēģus interesē sociālais un kultūras konteksts kādā risks tiek saprasts un pārdzīvots. Duglasa riska jēdzienā saskata rietumu pasaules stratēģiju saskarē ar briesmām un „citādo”, un viņas nostājas pamatā ir arguments, ka cilvēku priekšstati par riskiem veidojas, balstoties uz sabiedrībā pastāvošiem priekšstatiem un praksēm, t.i., noteiktā kultūrā pastāvoši uzskati, vērtības un ikdienas prakses veido cilvēka „riskā izjūtu” (izjūtas un izpratni par risku).

Turpmāk sadaļā aplūkošu dažus kultūras/simboliskās pieejas aspektus, kas ir nozīmīgi analizējot noziedzības riska problēmu. Pirmkārt, būtisks kultūras/simboliskās pieejas aspekts ir kultūras ietekmes uzsvēršana. Duglasa kritizē kognitīvo zinātņu pieejā balstīto skatījumu (1992, 1999) par individualizēto pieeju un pārlietu fokusēšanos uz

riska uztveri un indivīdu lēmumiem. Duglasa argumentē sakot, ka spriedumi par riskiem ir drīzāk kultūras ietekmēti un indivīda izvēlei un lēmumiem ir pakārtota nozīme (Douglas, 1992:58), t.i. izdarot izvēli indivīda lēmums nav neatkarīgs, bet to vada noteiktas kultūras ietekmē iemācīti uzskati un pieņēmumi. Tā ir sava veida sistēma (uzskatu, vērtību, attieksmju, pieņēmumu kopums), kas palīdz cilvēkiem noteikt risku un prognozēt iespējamo negatīvo seku apmēru. Tas nozīmē, ka kopienā izplatītās un uzkrātās zināšanas un pieredzes tiek lietotas nosakot to, kuri no negatīviem notikumiem ir visvairāk iespējami, cik traumējoši tie var būt, kādas ir iespējas novērst šo negatīvo notikumu.

Otrs būtisks pieeju raksturojošs elements ir risku relatīvais raksturs. Duglasa uzsver, ka dažādas sabiedrības grupas risku redz atšķirīgi un noteicošās nav individuālās atšķirības, indivīda uztvere un lēmumi, bet gan grupai piemītošie kopīgie priekšstati, attieksmes un vērtības, kas veido noteiktu pasaules redzējumu (Douglas,1992:102). Tas nozīmē, ka pat vienas kopienas ietvaros, atšķirīgu kultūru ietekmē, viena un tā pat situācija var tik vērtēta kā riskanta un bīstama, vai kā tāda, kas nesatur risku. Šādas atšķirības rodas, jo līdzās pastāv dažādas atšķirīgas ētikas, morāles sistēmas, kas ietekmē spriedumus. Šīs kultūras atšķirības arī skaidro to, kāpēc vieni riski tiek atzīti, bet citi ignorēti. Uzskats, par riska definēšanu kā selektīvu procesu ir vēl viens kultūras/simbolisko pieeju raksturojošs aspekts. Duglasa uzsver, ka riska pastāvēšana nav diskusijas priekšmets, jo riska esamību viņa nenoliedz (Douglas,1992:29), bet, tieši šis riska selektīvais raksturs rosina izvēlēties citu redzējumu, t.i., skatīties uz risku nevis kā objektīvu faktu, bet gan aplūkot to kā sociāli konstruētu objektīvu notikuma, apstākļu vai parādības vērtējumu, kas konstruēts kultūras ietekmē.

1.3. Pārvaldības mentalitātes pieeja

Atšķirīgs no iepriekš minētajiem teorētiskajiem ietvariem ir Mišela Fuko (1991, 2001/1975; 2002/1969) piedāvātais priekšstats par „pārvaldības mentalitātēm” un „varas – zināšanu” mijiedarbību. Fuko radītais teorētiskais ietvars un viņa sekotāju (Dean, 1998; Garland, 2001, O'Maley, 2000,2004, 2006, 2010) riska interpretācija ir vēl attālinātāka teorētiska pieeja no reālisma pieejas un pārstāv spēcīgāku sociālā konstrukcionisma pozīciju, nekā kultūras/simboliskā pieeja (Lupton, 1999). Fuko analīzes tradīcijas sekotāji piedāvā skatīties uz risku kā pilnībā konstrētu parādību, argumentējot, ka mēs spējam risku atklāt un saprast tikai caur diskursiem, stratēģijām, praksēm un esošo institucionālo sistēmu. Analizējot risku kā sociāl-kultūras fenomenu, tiek uzsvērts, ka patiesība par risku tiek radīta, nevis atklāta (Dean, 1998). Priekšstati par risku tiek radīti, uzturēti vai mainīti, ar diskursu, prakšu, izveidoto institucionālo sistēmu, pārvaldības stratēģiju un tehnoloģiju palīdzību. Šāda skatījuma ietvaros, risks kā reāli pastāvoša parādība netiek aplūkots un tā neiekļaujas pārvaldības mentalitātes teorētiku interešu laukā.

Šīs pieejas skatījumā risks tiek saprasts kā pārvaldības stratēģija, kas cieši saistīta ar noteiktu normu veidošanu un uzturēšanu. Normas nodrošina vadlīnijas indivīdu rīcībai un ir atskaites punkts rīcības izvērtēšanai. Savukārt novirze no normas veido pamatu intervencei. Risks kļūst par pārvaldības veidu, kas ļauj iedzīvotājus kontrolēt un vadīt atbilstoši „normas – novirzes no normas” ietvaram. Lai uzturētu šādu pārvaldību ir nepieciešams plašs institūciju un aģentu tīkls, kas nodrošina pārvaldību ar noteiktu zināšanu un prakšu palīdzību. Dīns (1998) uzsver, ka tikai noteikta veida subjekti tiek konstruēti kā risku radoši, vai otrādi – riskam pakļauti, un ekspertam ir būtiska loma nosakot, kas tiks un kas netiks iekļauts noteiktajā riska kategorijā. Šī iemesla dēļ risku noteikšanā būtisku lomu iegūst pētnieki, statistiķi, inženieri, ekonomisti, u.tml.. Šo un citu speciālistu radītās zināšanas sniedz iespējas identificēt, raksturot un aprēķināt, kā arī vadīt risku. Speciālistu radītās zināšanas veido kategorijas, principus, stratēģijas un prakses. Šis riska kā pārvaldības tehnoloģijas elements ir būtisks, lai saprastu to kā tiek radītas dažādas kategorijas, struktūras un sistēmas, kas uztur un tiek izmantotas sabiedrības pārvaldībā.

Manuprāt, pārvaldības mentalitātes pieejas trīs aspekti ir svarīgi arī riska analīzē.

- 1) Lai saprastu sociālo realitāti ir nepieciešams analizēt to, kā tiek radītas, mainītas un uzturētas noteikta veida zināšanas, (tai skaitā zināšanas par risku) un kā caur noteiktu diskursu tiek veidotas prakses, sociālās attiecības un institucionālās struktūras.
- 2) Disciplinēšanas un normalizēšanas struktūrām ir nozīmīgā loma riska definēšanā, kas savukārt veido pamatu sabiedrības kārtības uzturēšanā.
- 3) Riska diskurss tiek izmantots, lai nodrošinātu sabiedrības pārvaldību, un noteiktiem institūtiem, ekspertu radītām zināšanām ir nozīmīga loma sociālās realitātes veidošanā, uzturēšanā un mainīšanā.

Apkopojot iepriekš minēto, var secināt, ka dažādām teorētiskām riska interpretācijām, skatījumiem un paradigmām var tikt piešķirts jauns ietvars – tā nav diskusija par ticamību, pieejas objektivitāti un pieejas „pareizību”, bet gan diskusija par riska dabu. Atšķirīgie teorētiskie skatījumi rada daudzveidīgāku priekšstatu par riska problēmu un paver iespējas dažādiem analīzes virzieniem.

2. NODAĻA. RISKS UN NOZIEDZĪBAS KONTROLES PRAKSES

Riska jēdziens noziedzības kontroles laukā ir saprotams tad, ja mēs iedziļināties tajā, kā ir veidojušās un attīstījušās teorijas, kas skaidro noziedzības cēloņus un piedāvā risinājumus noziedzības ierobežošanai.

Turpmākajā daļā detalizētāk tiks aplūkotas tās teorijas un pieejas, kas ir visciešāk saistītas ar riska novērtēšanu. Pēc teoriju, un to saistības ar riska novērtēšanu raksturošanas, es pievērsīšos tiem politiskajiem, sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem, kas ir ietekmējuši riska novērtēšanas prakses veidošanos un attīstību noziedzības kontroles laukā.

2.1. Korekcionālās pieeja noziedzības problēmām

Riska novērtēšana visciešāk ir saistīta ar pozitīvisma virzienu attīstību, un riska novērtēšanas prakses attīstība ir bijusi iespējama tieši pateicoties pozitīvisma paradigmas dominantei (Garland, 2001). Bioloģiskā, psiholoģiskā un socioloģiskā pozitīvisma skaidrojošās teorijas par noziedzību un noziedzības kontroli vieno predisponēts skatījums uz noziedzību. Bērks (Burke, 2005) visas pozitīvisma paradigmas ietekmē veidotās teorijas par noziedzību un tās kontroli raksturo, kā predisponētā aktiera modelī balstītus noziedzības skaidrojumus. Šo teorētisko pieeju pārstāvji noraida racionālā aktiera modeļa pamatpieņēmumu par cilvēka brīvo gribu un noziegumu kā racionālu izvēli, piedāvājot tā vietā deterministisku skata punktu.

No pozitīvistu viedokļa, noziedzīga uzvedība ir izskaidrojama ar noteiktu iekšēju vai ārēju faktoru klātesamību, t.i., pastāv noteikti noziedzības cēloņi, kas ir ārpus cilvēka kontroles, vai pār kuriem viņam ir pavisam maza kontrole. Šie cēloņi ierosina cilvēku rīkoties noziedzīgi.

Deivids Gārlands (*David Garland*) (2001) indivīda ciešo saistību ar noteiktu noziedzīgu uzvedību kā predispozīciju noziedzībai, raksturo ar „deprivācijas” ietekmi un iespējamo negatīvo rezultātu – indivīds kļūst par likumpārkāpēju, jo ir nošķirts no darba, izglītības iespējām, nošķirts no iespējas labvēlīgi attīstīties un savlaicīgi saņemt palīdzību.

Analizējot pozitīvisma paradigmā balstītās noziedzību skaidrojošas teorijas, to saistību ar priekšstatu, ka nākotnes noziegumi var tikt paredzēti, ir jāpiemin trīs nozīmīgi priekšstati: 1) noziegumu prognožu attīstība ir iespējama tad, ja teoloģisko skaidrojumu par cilvēka dabu aizstāj ar zinātnes skaidrojumu – cilvēka esamība pakļaujas tiem pašiem dabas likumiem, kā citas dzīvās būtnes; 2) noziedzība nav atrauta no sociālās vides - cilvēka esamība un attīstība notiek mijiedarbībā ar apkārtējo vidi, tāpēc noziedznieka-vides attiecības un to savstarpējā ietekme ir būtiski faktori, kas veido noziedzības problēmu; 3) lai prognozētu noziegumus, ir nepieciešamas objektīvas zināšanas par sociālo pasauli (ar objektīvām zināšanām tiek saprastas zināšanas par sociālo pasauli, kas iegūtas, izmantojot tās pašas metodes, kas tiek pielietotas dabas zinātnēs).

Iepriekš minētie priekšstati un vairāki pozitīvisma un predisponētā aktiera modeļa aspekti ļāva attīstīties zināšanām un praksēm par riska novērtēšanu. Neatzīstot noziedzību veicinošu faktoru, t.i. tādu faktoru, kas ir definējami un izmērāmi, pastāvēšanu, būtu grūti radīt uzticamu ietvaru riska novērtēšanai. Savukārt, balstoties predisponētajā aktiera modelī, ir iespējams meklēt noteiktu pazīmju, apstākļu un faktoru klātesamību un to saistību ar noziedzīgu uzvedību. Tāpēc predisponētais skatījums uz noziedzību veiksmīgi rada tādu vērtību un uzskatu lauku, kas ļauj attīstīties riska novērtēšanas praksei. Tas, ka pozitīvisma pieeja izvirzīja prasības zināšanām būt izmērāmām, kvantificējamām un empīriski pārbaudāmām, ļāva pozitīvisma ietvaros attīstīties praksēm, kas vērstas uz noteiktu noziedzību raksturojošu faktoru identificēšanu, mērīšanu, saistības noteikšanu un skaidrošanu.

Lai saprastu šo riska novērtēšanas prakšu veidošanās un attīstības ietvaru, ir jāaplūko korekcionālās pieejas attīstība noziedzības kontroles laukā, kas, savukārt, balstās pozitīvisma paradigmā.

Primārā korekcionālās pieejas interese ir saistīta ar pazīmju, kas raksturo „delinkventus” un „antisociālas personības” identificēšanu, kā arī šo pazīmju saistību ar citām indivīdu vai grupu raksturojošām pazīmēm. Pēc šo indivīdu un grupu identificēšanas, viņiem piemītošo deficītu un disfunkciju diagnosticēšanas, kā risinājums tiek piedāvāts koriģējošie pasākumi. Šāda pieeja noziedzības problēmas risināšanā attīstījās pateicoties „psī” disciplīnu nozīmīgajai lomai (Fuko, 2001; Garland, 2001) kriminālās justīcijas laukā. 20. gadsimta sākumā deviantā persona ir medicīnas, t.i.

psihiatrijas un individuālās psiholoģijas interešu objekts. Noziedzības kontrolē dominējošo vietu ieņēma „medicīniskā pieeja” (Bazemore & Erbe, 2004) noziedzībai, kurā noziegums kā novirze no normas ir „slimības” pazīme, tāpēc persona, kurai piemīt personības traucējumi un novirze, saskaņā ar šo pieeju, ir jāārstē. Šādas izpratnes ietvaros noziedzības kontrole ir disciplinēšanas prakse, kur indivīdi, kam piemīt normai neatbilstošas pazīmes, ir lielākā vai mazākā mērā jānošķir un jāveic korekcija tā, lai panāktu indivīdā tādas izmaiņas, kas ļauj viņam iekļauties sabiedrībā (Fuko, 2001). Savukārt tie indivīdi, kas izdarīja likumpārkāpumus, bet kas tika novērtēti kā „nedelinkventi”, t.i., tādi, kas nav predisponēti uz noziedzību, bija mazākas intereses vērti. Tāpat darbības, par kurām indivīds visbargākajā gadījumā varēja saņemt naudas sodu, lielā mērā netika ievērotas, jo korekcionālā kriminoloģija fokusējās uz „smagākiem” likumpārkāpumiem un tiem likumpārkāpējiem, kam ir „noziedzīgs raksturs”. Var teikt, ka korekcionālo kriminoloģiju interesēja „antisociālās personības”, „delinkventi” un „profesionālie likumpārkāpēji”, nevis viss plašais likumpārkāpēju spektrs. Tas nozīmē, ka kriminoloģiskās zināšanas bija zināšanas par delinkventiem un to individuālajām atšķirībām, izvirzot priekšplānā noziedznieku, nevis noziedzību. Piemēram, tiek izslēgti tādi teorētiski priekšstati, kas uzlūko noziedzības definēšanu kā problēmu un noziedzību kā ikdienišķu un normai atbilstošu darbību.

20. gadsimta vidū, attīstoties socioloģijai, izpratne par noziedzības cēloņiem tika papildināta ar jauniem noziedzības skaidrojumiem. Saglabājot „psī” disciplīnas atzīto priekšstatu, ka noziedzība ir patoloģija un novirze no normas, socioloģiskais pozitīvisms piedāvāja noziedzības cēloņus meklēt arī sociālajā vidē. Socioloģiskais pozitīvisms uzsvāru lika uz individuālā delinkventa ierobežoto pieeju resursiem, t.i. ierobežotu pieeju darba tirgum, izglītībai, kvalitatīviem sociālajiem un veselības pakalpojumiem, tiem resursiem, kas ļauj sasniegt indivīda mērķus sociāli atbalstāmā veidā. Šāda pieeja paplašināja izpratni par novirzes no normas veidošanās cēloņiem, bet saglabāja pieņēmumu, ka noziedzība ir deprivācijas un patoloģijas produkts.

Kāds ir risinājums noziedzības problēmai no korekcionālās pieejas skatu punkta? Ja noziedzība ir deprivācijas un patoloģijas produkts, tad ir skaidrs, ka šo, īpašām kategorijām atbilstošu indivīdu - delinkventu identificēšana un nošķiršana ir nepieciešama tādēļ, lai noteiktu tiem piemērotu „ārstēšanu”, citiem vārdiem sakot, veiktu

likumpārkāpēju „korekciju”. Garlanda par šo pieeju noziedzības problēmai saka, ka problēma no „noziedzības” ir novirzīta uz „noziedznieku” – korekcionālās pieejas ietvaros „noziedzības problēma” tiek apskatīta kā „noziedznieku problēma” (Garland, 2001:43). Tomēr arī šīs izpratnes ietvaros ir notikušas pārmaiņas. Ja 20. gadsimta sākumā redzējums par delinkventu un tā korekcijas iespējām bija visai šaurš – delinkventu korekciju var veikt medicīnas jomā atzīti speciālisti, tad, attīstoties priekšstatam par noziedzību kā deprivācijas problēmu, vietu korekcijas laukā iegūst plašāks speciālistu loks. Novērst tos šķēršļus, kas ierobežoja indivīda pieeju resursiem un padarīja indivīdu par delinkventu, tika aicināti sociālā darba, izglītības, nodarbinātības un citu jomu speciālisti. Šis, dažādu speciālistu koriģējošais darbs ar identificēto delinkventu, tiek ietverts likumpārkāpēju „rehabilitācijas” jēdzienā. Rehabilitācija nav tikai viens no korekcijas prakses elementiem, bet tā drīzāk ir organizējoša struktūra, uzskatu, pieņēmumu un vērtību kopums, kas sasaista dažādo institūciju un speciālistu intervences, nosakot tām vienotu mērķi. Rehabilitācijas ideāls, no korektīvās pieejas atbalstītāju skatu punkta, ir „izārstēts” un sabiedrībai derīgs indivīds (Bazemore, Erbe, 2004).

Cits korekcionālās pieejas interešu lauks ir saistīts ar korekcijas intervenču novērtēšanu. Šādas novērtēšanas mērķis ir mēģināt atklāt vai intervences un prakses sasniedz izvirzīto mērķi – noziedznieka rehabilitāciju. Tiek meklēti empīriski pamatoti pierādījumi korekcijas darba efektivitātei. Tāpēc centrālais daudzu pozitīvisma tradīcijā veikto pētījumu jautājums ir: „Vai konkrētās izpētei pakļautās intervences atstāj ietekmi uz noziegumu recidīvu? Šāds pieprasījums pēc intervenču efektivitātes mērīšanas ir saistīts gan ar nepieciešamību pamatot korekcijas darba efektivitāti, gan ar nepieciešamību ieviest izmaiņas un uzlabot korekcijas darbu. Tiek meklētas iedarbīgākās un izmaksu ziņā efektīvākās intervences stratēģijas. Pētījumu ietekmē intervences kļūst daudzveidīgākas un ir fokusētas uz konkrētiem, izmērāmiem, dažkārt visai šauriem mērķiem.

Var teikt, ka korekcionālās pieejas divi galvenie uzdevumi ir: identificēt konkrētus faktoros un pazīmes, kas veicina nozieguma izdarīšanu (1. uzdevums), lai pēc tam uz tiem koncentrētu korekcijas darbu un atrastu izmaksu ziņā vispiemērotākās intervences (2.uzdevums).

Riska novērtēšana un vadīšana ir cieši saistīta ar noziedzības kontroles praksēm, kas balstās korekcionalajā pieejā. Pirmkārt, riska novērtēšana ir veidota tā, lai praksē realizētu korekcionalās pieejas priekšstatus noziedzības ierobežošanai. Lai to realizētu ir radīts daudzveidīgs metožu (riska novērtēšanas instrumentu) kopums, kas balstās šādos korekcionalās pieejas priekšstatos:

- ir iespējams identificēt faktorus, kas veicina likumpārkāpuma izdarīšanu, pat vairāk, šie faktori ir izmērāmi;
- ir iespējams identificēt „delinkventus” un nošķirt viņus no „ne-delinkventiem”;
- zinot, kādi noziedzību veicinošie faktori piemīt konkrētajam indivīdam, ir iespējams piemeklēt atbilstošu intervenci;
- zinot, kāda ir dažādu faktoru saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu, ir iespējams prognozēt likumpārkāpēja uzvedību nākotnē, noteikt nozieguma riska varbūtību.

Tāpat, riska novērtēšanas instrumentus ieviešot praksē, noziedzības kontrolē iesaistītie praktiķi tiek iemācīti pieņemt pozitīvisma un korekcionalās pieejas redzējumu. Liekot praktiķiem meklēt noziegumu riska faktorus un fokusēt darbības uz šo faktoru negatīvās ietekmes novērtēšanu, tiek ierobežota praktiķu iespēja atšķirīgam noziegumu cēloņu un to ietekmēšanas veidu redzējumam.

Pagājušā gadsimta 70.-tajos gados korektīvā pieeja likumpārkāpēju rehabilitācijā piedzīvoja plašu kritiku⁴, un, nostiprinoties populistiski represīvajai pieejai noziedzības kontroles laukā, korektīvā pieeja daudzās valstīs zaudējusi savu dominējošās pieejas lomu (Garland, 2001). Neskatoties uz šo plašo kritiku, korektīvā pieeja ir turpinājusi pastāvēt un attīstīties (Cullan, 2005) – vairs ne kā centrālais noziedzības kontroles kultūras risinājums noziedzības problēmai, bet gan kā viens no rehabilitācijas modeļiem (Garland, 2001). Arī Latvijas gadījumā korektīvi terapeitiskās rehabilitācijas politikas un prakses modelis ir plaši atzīts (Zavackis, pieņemts publicēšanai), kam līdzās pastāv vēl citas noziedzības kontroles pieejas.

---

⁴ Plašāk ar kritiku un tās ietekmi uz noziedzības kontroles politikām un praksēm var iepazīties: Sarre, 1999; Garland, 2001.

Var piekrist Fuko (2001) skaidrojumam, ka medicīniskajā modelī balstītas sabiedrības kontroles prakses savu ietekmi spēja ilgstoši noturēt tieši tāpēc, ka šī pieeja veiksmīgi sakņojās modernās rietumu sabiedrības struktūrā: valsts kā regulators; disciplinēšanas un normalizēšanas struktūru nozīmīgā loma sabiedrības kārtības uzturēšanā (armija, skola, cietums, psihiatriskā klīnika); labklājības idejas un ideoloģijas dominēšana; profesionālisma pieaugums un empīriskās zināšanās balstītas sociālās politikas attīstība. Šie faktori ir ļāvuši veidoties un attīstīties noteikta veida praksēm.

Ir jāapzinās tas, ka korekcijas pieeja ir cieši saistīta ar riska novērtēšanas un vadīšanas prakšu ienākšanu noziedzības kontroles laukā, kā arī korekcionālās pieejas skatījums ir plaši izplatīts un veido ietvaru tam, kā risks tiek saprasts, atklāts un vadīts. Tāpēc šīs pieejas priekšstati un ietekmes nevar tikt apietas, analizējot riska nozīmi noziedzības kontroles laukā.

2.2. Administratīvā kriminoloģija un noziedzības kontrole

Noziedzības kontroles un justīcijas sistēma ir sazarots lauks, ar savu dinamiku, normām, principiem un vērtībām. Tādējādi sistēmai ir raksturīgas atšķirīgas teorētiskas un metodoloģiskas pieejas, kas gan papildina viena otru, gan savstarpēji konfliktē. Tas lielā mērā izskaidro to, kādēļ līdztekus pozitīvisma paradigmā balstītai korekcionālajai pieejai attīstījās atšķirīgi skatījumi uz noziedzību un tās kontroli.

20. gs. beigās pozitīvisms un predisponētā aktiera modelis zaudē savu vadošo ietekmi – pozitīvismu aktīvi kritizē konflikta teorijas un „birkošanas” teorijas (*labelling theories*), un no jauna atdzimst klasicisma un racionālā aktiera modelī balstītās teorijas, t.i., noziegums tiek aplūkots kā racionāls lēmums, kas ir cilvēka brīvas gribas izpausme (O’Mally, 2010; Garlands, 2001).

Nedodot vēlamos rezultātus (pasaulē noziedzība strauji pieauga gadsimta otrajā pusē) (Garland, 2001), pieaugot kontroles teoriju lomai un palielinoties racionālā aģenta teoriju ietekmei (sākot no 20. gs. 60.-tājiem gadiem no jauna tika aktualizēta pastiprinātas kontroles un iebiedēšanas nepieciešamība, racionālā aktiera modelī balstīti risinājumi (Garland, 2001)), noziedzības problēma tiek pārdefinēta. Noziedzība un delinkvence šo virzienu ietekmē ir nevis deprivācijas problēma, bet gan neadekvātas kontroles problēma.

Akadēmiskajā diskusijā par noziedzību aktīvi ienāk tādi jēdzieni kā sociālā kontrole, situatīvā kontrole, paškontrole (Feeley, Simon, 1992; Garland, 2001).

Tāpat virkne jauno sociālo teoriju⁵ aicina vairāk pievērsties noziedzības kontroles aspektam un pasniedz noziedzību kā racionālu, jēgpilnu rīcības formu. Cilvēks izvērtē ieguvumus, zaudējumus un iespējas tikt pieķertam. Ja iespēja tikt pieķertam ir pavisam neliela, tad pat tāds noziedzīgs nodarījums, kura ieguvums ir mazs, visticamāk notiks. Šīs pieejas piekritēji noziedzības problēmas risinājumu saskata sodu bardzībā (bargāki sodi nozīmē lielākus iespējamus zaudējumus likumpārkāpuma gadījumā) un maksimāli plašā noziedzības kontrolē, situāciju un risku pārraudzībā. No šādas teorētiskas perspektīvas skatoties, visaptveroša kontrole ir viens no būtiskākajiem elementiem, kas var nodrošināt noziedzības ierobežošanu.

Izmaiņas, kas saistītas ar uzskatiem par noziedzību un tās kontroli, kā arī šo uzskatu ietekmē notikušās izmaiņas noziedzības kontroles politikā un praksēs, savā, plaši zināmajā rakstā ir aplūkojuši Maikls Fīlejs un Džonatans Saimons (1992). Aprakstot racionālā aģenta teoriju atgriešanos, raksturojot 70-tajos, 80-tajos gados un 90-to gadu sākumā notikušās izmaiņas sodu politikā un praksē, kā arī parādot jauno tehnoloģiju ienākšanu sabiedrības drošības nodrošināšanā, Fīlejs un Saimons atklāj tādas nozīmīgas izmaiņas, kā paradigmas maiņu, proti, „vecās penoloģijas” vietā nāk „jaunā penoloģija” (Feeley, Simon 1992: 449).

Agrākā pieeja noziedzībai bija koncentrēta uz individuālu gadījumu, t.i., pieeja fokusējās uz likumpārkāpēja identificēšanu ar mērķi noteikt viņa vainu un atbildību, kam seko atbilstoša soda un rehabilitācijas piemērošana. Savukārt jaunā penoloģija ir „*saistīta ar tehnoloģijām, kas koncentrējas uz likumpārkāpēju grupu identificēšanu, klasificēšanu un vadīšanu, šķirojot grupas pēc to bīstamības līmeņa*” (Feeley & Simon 1992: 452). Rakstā autori pauž viedokli, ka agrāk notiesāšanas galvenais mērķis bija piemērot taisnīgu sodu par likumpārkāpumu, bet mūsdienās daudzās valstīs notiesāšanas uzmanības centrā ir recidīva iespējamības samazināšana. Nobīde izpaužas tajā, ka, ja agrākā pieeja izrietēja no tā, ko likumpārkāpējs bija izdarījis vai aizdomām par iespējamo likumpārkāpumu (kontrolējošās prakses ir reakcija uz izdarīto vai aizdomām par

---

⁵ Šādu pieeju piemēri ir rutīnas aktivitātes teorijas un racionālās izvēles teorijas (piemēram, skatīt Burke, 2005, vai Newburn, 2013)

izdarīto), tad jaunā pieeja balstās uz varbūtību par iespējamu likumpārkāpumu izdarīšanu nākotnē (kontrolējošās prakses ir reakcija uz draudu prognozi un riska piepildīšanās iespējamību nākotnē). Autori apgalvo, ka justīcija ir kļuvusi aktuāra (*actuarial justice*), jo interence balstās uz riska novērtēšanu un prognozi, nevis specifisko noziedzīgo uzvedību pagātnē.

Ar jauno pieeju saistās tādas justīcijas prakses kā preventīva aizturēšana, apcietināšana, preventīvie tiesas nolēmumi vai preventīvās pavēles (*preventive order*), likumpārkāpēju profilēšana un grupu uzraudzība. Šīs un citas prakses, kas balstās uz tehnisku/mehānisku riska noteikšanu, kam seko identificēto risku kontrole un ierobežošana, ir prakses, kas ir piederīgas aktuārai justīcijai. Vienojošo ietvaru visām šīm pieejām veido administratīvā kriminoloģija.

Džeks Jangs (*Jack Young*) (1999) saka, ka administratīvā kriminoloģija (citviet Jangs šo pieeju sauc par aktuāro kriminoloģiju) piedāvā risinājumu tām problēmām, kuras nespēja risināt neoklasicisms un pozitīvisms. Administratīvā kriminoloģija kritizē predisponēto aģentu teorijas un iebiedēšanu kā risinājumu, uzsverot to, ka noziedzība ir situācijas rezultāts. Tāpēc justīcijas sistēmas uzdevums ir radīt barjeras noziedzībai. Šajā gadījumā fokuss ir uz notikuma paredzēšanu un noziegumu profilaksi, nevis uz sodu vai rehabilitāciju. Jangs jauno pieeju noziedzības kontrolē raksturo šādi:

Abi modernisma diskursi - neoklasicisms un pozitīvisms - ir atmesti. Mēs neesam ieinteresēti ne nosliecēs, ne patoloģijā, ne iebiedēšanā, ne rehabilitācijā. Fokuss ir uz to, kas ir pirms notikuma, nevis uz to, kas ir pēc tā. Mūs vairāk interesē profilakse, nekā ieslodzīšana un dziedināšana.

(Young, 1999: 45)

Galvenie administratīvās kriminoloģijas raksturojošie elementi ir šādi: 1) fokuss uz noziegumu novēršanu (profilaksi); 2) izmantot racionālā aģenta modeļos balstītu izpratni par noziedzību; 3), uzsvara maiņa galvenajos notiesāšanas mērķos, t.i., centrā liekot recidīva iespējamības samazināšanu, nevis par galveno mērķi izvēloties taisnīgu sodu; 4) efektivitātes un izmaksu racionalitātes uzsvēršana sodu un to izpildes politikas un prakses veidošanā.

Ar šo pieeju noziedzības problēmai tiek saistīta tehniski/mehāniska pieeja riskam, t.i., riska un bīstamības ietvars ir objektīva fenomena izpratne – tikai piemēroti

un pārbaudīti instrumenti var būt pamats riska noteikšanai (Kemshall, 2003). Riska ietvaru veido atbilstoši veidoti instrumenti (aktuārie riska novērtēšanas instrumenti), kas identificē „bīstamus likumpārkāpējus”, „augsta riska likumpārkāpējus”, balstoties uz ierobežotu faktoru klātesamību (vairāk par dažādu riska novērtēšanas instrumentiem, to saistību ar teorētisko pieejām un riska novērtēšanas prakses kritiku un ierobežojumiem skatīties 3. nodaļā).

Pieejas riskam ierobežojumu veido būtiska plaisa starp risku novērtēšanas instrumenta veidotāju un praktiķu redzējumu par riska instrumentu (Lynch, 2000; O'Malley, 2006). No administratīvās kriminoloģijas skatu punkta šīs nobīdes var novērst atbilstoši informējot, nodrošinot ar metodiskiem materiāliem vai veicot atbilstošu apmācību. No sociālā konstrukcionisma perspektīvas piedāvātais risinājums ir nepilnīgs, jo riska novērtēšanas ietvaru veido krimināltiesiskajā sistēmā un novērtēšanas procesā iekļautie ierobežojumi (Kemshall, 2007), novērtēšanā iesaistīto speciālistu priekšstati un vērtības (Kemshall, 2000; Robinson, 2002).

2.3. „Kas darbojas” pieeja un “riska- vajadzību – atsaucīgas rīcības” modelis

Līdz ar „soda-labklājības” valsts norietu (Garland, 2001) un administratīvās kriminoloģijas, represīvās (neo-populistiskās) pieejas pieaugumu, noziedzības riska problēmas risinājumi ir kļuvuši fragmentētāki – vienlaikus pastāv ļoti atšķirīgas un pretrunīgas pieejas noziedzības problēmai. Būtiskāko pretrunu veido rehabilitējošās pieejas un politikas un prakses, kas realizē likumpārkāpēju izstumšanu, izslēgšanu no sabiedrības, līdzāspastāvēšana.

Lai labāk izprastu mūsdienās pastāvošās noziedzības kontroles prakses, tai skaitā riska novērtēšanas un pārvaldības prakses, ir jāaplūko 20. gadsimta 70. gados ASV un vēlāk arī Eiropā notikušās pārmaiņas. 1974. gadā tika publicēts amerikāņu sociologa Roberta Martinsona raksts „Kas darbojas? Jautājumi un atbildes par cietumu reformu”, kas deva rehabilitācijas skeptiķiem un noziedznieku bargākas sodīšanas piekritējiem argumentus likumpārkāpēju izolēšanai un stigrākai kontrolei. Martinsons rakstīja: *“... ar nedaudziem un izolētiem izņēmumiem, rehabilitācijas centieniem, par kuriem ir ziņots, līdz šim nav bijis nekādas vērā ņemamas ietekmes uz recidīvu”*. (Martinson, citēts Sarre, 1999, 2.lpp.)

Martinsons apšaubīja rehabilitācijas iespējas reformēt likumpārkāpēju, atzīstot, ka īstenotās politikas un prakses „*nevar pārvarēt vai pat jūtami samazināt likumpārkāpēju spēcīgās tendences turpināt savu noziedzīgo darbību*”. Martinson, citēts Sarre, 1999, 2.lpp.)

Martinsona un viņam līdzīgi domājošo skepse par rehabilitācijas iespējām bija pagrieziena punkts, kas veicināja profesionālās ideoloģijas „nekas nedarbojas” („*nothing works*”) nostiprināšanos. Kulens un Gendrau (Cullen, Gendreau, 2001) raksturo šādu kriminologu profesionālo ideoloģiju kā „zināšanu nojaukšanu” („*knowledge destruction*”), proti, zināšanu radīšanu par to, kas nedarbojas, pretstatā akadēmiskam domāšanas veidam, kas vērsts uz „zināšanu veidošanu” („*knowledge construction*”). Šis domāšanas veids ir vērsts uz risinājumu meklēšanu noziedzības problēmai, t.i., tiek meklēta atbilde uz jautājumu: „Kas darbojas?”

Tādējādi „kas darbojas” pieeja noziedzības problēmai ir veidojusies kā alternatīva ideoloģija pesimistiskajam skatījumam uz korekcijas iespējām, akcentējot zinātnes lomu noziedzības problēmas risināšanai. Kulens (2005) to raksturo šādi:

Pretstatā šodien pastāv dzīvotspējīga kustība rehabilitācijas atzīšanai no jauna, un programmu īstenošanai, kas balstītas uz efektīvas intervences principiem. Kā tad tas notika? Es apgalvoju, ka rehabilitācijas glābšana bija nepieciešamība, kas notika, pateicoties nelielas, pārāk cieši savstarpēji nesaistītu pētnieku – kriminologu grupas centieniem. Šie zinātnieki noraidīja “ nekas nedarbojas” profesionālo ideoloģiju un tās vietā izmantoja pārliecinošu zinātni, lai parādītu, ka populārās sodošās intervences bija neefektīvas, ka likumpārkāpēji nebija zaudējuši iespēju mainīties, un ka kriminoloģiskajās zināšanās sakņotās terapijas programmas bija spējīgas panākt jūtamu recidīva samazināšanos.

(Cullen, 2005:1)

Var teikt, ka Martinsona un viņam līdzīgi domājošo profesionālā ideoloģija bija izaicinājums citiem pētniekiem meklēt atbildes un radīt efektīvāku rehabilitācijas modeli. Skepticisma pamudinātā aktīvā izpēte, kas tiecās pierādīt rehabilitācijas iespējas reformēt likumpārkāpēju, veicināja korekcionālās pieejas renesansi un atdzimšanu (Garland, 2001; Ward, Maruna, 2007)

Endrjūss, Bonta bija vadošie „nekas nedarbojas” profesionālās ideoloģijas kritiķi (Cullen, 2005). Balstoties uz plašu noziedzību veicinošo cēloņu un rehabilitācijas intervenču izpēti, autori piedāvāja efektīvas rehabilitācijas principus, apvienojot tos

„risika – vajadzību – atsaucīgas rīcības modeli” (RVAR) (skatīt Andrews, Bonta, 2007). Tādējādi tik radīts modelis, kas gan ietvēra korekcionālās pieejas stiprās puses, gan atzina administratīvās kriminoloģijas pieejas prioritāti, kas ir saistīta ar riska atklāšanu un vadību. Var teikt, ka minētais modelis realizē centienus risināt pastāvošo konfliktu starp korektīvo pieeju un administratīvo kriminoloģiju. Reformējot korektīvo pieeju, padarot to izmaksu ziņā efektīvu un vēršot intervences uz likumpārkāpēja radītiem riskiem, korektīvās pieejas vērtībās balstītais modelis kļūst par riska vadības modeli. Tādējādi notiesāto korekcija un terapeitiskās intervences ir jēgpilnas nevis tāpēc, ka tās veicina likumpārkāpēja labklājību, bet gan tāpēc, ka tās mazina nozieguma riskus. Šī pieeja tiecas noteikt pakāpi, cik lielā mērā indivīdi rada apdraudējumu sabiedrībai, kam seko korektīvās intervences, lai samazinātu vai līdz minimumam pazeminātu likumpārkāpējam piemītošos riska faktoros izmaksu ziņā visefektīvākajā veidā. Šajā gadījumā indivīdi tiek uzskatīti par riska nesējiem, bet riska problēmas risinājums ir atrodamas efektīvās korektīvajās intervencēs. RVAR modeļa pamatā ir uzskats, ka zinātne (pozitīvisms) var radīt šādu pamatu efektīvām intervencēm (par empīriskiem pierādījumiem šai pieejai skatīt Andrews, Dowden, 2005a; Cullen, Gendreau, 2000; MacKenzie, 2006) un izpēte ir jāvērs uz riska faktoru atklāšanu un intervencu novērtēšanu.

80.-to gadu beigās un 90.-to gadu sākumā RVAR modelis kļuva par dominējošo rehabilitācijas modeli darbā ar likumpārkāpēju ieslodzījumā un probācijā (Ward, Mesler, Yates, 2007; Blanchette, Brown, 2006; Visher, 2006). Šajā modelī iekļautie principi, kas saistīti ar risku, veicināja strauju riska novērtēšanas prakšu attīstīšanos. Vaišers atzīst, ka RVAR modeļa pamatā esošie pieņēmumi ir nostiprinājušies kriminālās justīcijas sistēmās rietumu pasaulē tik lielā mērā, ka šo pieeju darbā ar likumpārkāpējiem mēs varam uzskatīt par vispāratzītu nostāju attiecībā uz viņu rehabilitāciju (Visher, 2006).

Modeļa teorētisko ietvaru veido noziedzīgas uzvedības personības un kognitīvās sociālās mācīšanās teorijas (*general personality and cognitive social learning theory of criminal conduct*) (Andrews, Bonta, 1998), un RVAR iesaka strukturēt korektīvās intervences balstoties uz trim rehabilitācijas pamatprincipiem, t.i., riska, vajadzību un atsaucīgas rīcības principiem. Endrjūss un Bonta (Andrews, Bonta, 2007) šos principus skaidro šādi:

- Riska princips – samērot intervenču, pakalpojumu intensitāti un apjomu ar noziedzīga nodarījuma recidīva risku.
- Vajadzības princips – novērtēt kriminogēnās vajadzības un fokusēt uz tām intervences un pakalpojumus.
- Atsaucīgas rīcības (*responsivity*) princips – īstenot tādas pakalpojumus, kas stiprina likumpārkāpēja spēju mācīties no rehabilitācijas/korekcijas intervences, to īstenojot ar kognitīvi biheiviorālā pieejā balstītām terapeitiskām intervencēm, pielāgojot tās likumpārkāpēja motivācijai, mācīšanās stilam un spējām, ņemot vērā likumpārkāpēja stiprās un vajās puses un apstākļus kādā notiek mācīšanās process.

Kas pamato RVAR modeļa izvirzītos rehabilitācijas principus? Kādi priekšlati par likumpārkāpēja rehabilitāciju ir iekļauti šajos principos? Kādi pierādījumi tiek izmantoti šo principu aizstāvībai?

Pirmais no principiem, riska princips, ir saistīts ar resursu plānošanu un pārvaldību. Izpēte par korekcijas intensitātes saistību ar NN recidīvu ļāva konstatēt, ka augstas intensitātes korekcijas intervences ir nepieciešamas likumpārkāpējiem, kas saņēmuši augstāku riska vērtējumu, proti, korekcijas intervences intensitātei ir jāpieaug, pieaugot riska līmenim. Tieši augsta riska likumpārkāpēju grupa visvairāk iegūst no šādas intervences un tās rezultāts ir recidīva rādītāju samazināšanās. Savukārt attiecībā uz zema riska likumpārkāpējiem intensīvas intervences recidīvu palielina nevis samazina (Bonta, Wallace-Capretta & Rooney, 2000). Nespējot diferencēt likumpārkāpējus pēc to riska līmeņa, pastāv draudi, ka daļa no likumpārkāpējiem saņems nepietiekamu intervenču apjomu, bet uz citiem resursi tiks pārtērēti. Tādējādi korekcijas intervenču īstenošanai ir jārod droši veidi, kā nošķirt zema riska likumpārkāpējus no augsta riska likumpārkāpējiem, jo šāda sadalīšana ļauj noteikt nepieciešamo intervences „devu”, un šiem nolūkiem ir attīstītas dažādas riska novērtēšanas tehnoloģijas un rīki (Risk Management Authority, 2007), kas ļauj prognozēt noziedzīgā nodarījuma recidīva varbūtību un identificēt bīstamos likumpārkāpējus (Campbell, French, Gendreau, 2007).

Otrs RVAR modeļa princips ir vajadzību princips, kas nosaka korektīvās intervences virzienus un saturu. Nav šaubas par to, ka likumpārkāpējiem ir dažādas vajadzības un daļu no tām var risināt terapeitiska procesa vai korektīvu intervenču

ietvaros, bet ne visas likumpārkāpēja vajadzības (problēmas) ir saistītas ar noziedzīgu uzvedību. Šī iemesla dēļ RVAR modeļa autori nošķir tās vajadzības, kas ir saistītas ar likumpārkāpēja noziedzīgo uzvedību no vajadzībām, kas neietekmē noziedzīga nodarījuma recidīva riska pieaugumu. Vajadzības, jeb, dinamiskos riska faktorus, kas ir tieši saistīti ar noziedzīga nodarījuma recidīva varbūtības pieaugumu sauc par „kriminogēnām vajadzībām” (*criminogenic needs*), un, atbilstoši RVAR modeļa vajadzību principam, kriminogēnās vajadzības ir korektīvo intervenču uzmanības centrā, jo šīs vajadzības pakļaujas korektīvajai intervencei. Tātad, principa ideja ietver sevī priekšstatu, ka vispamatotākā pieeja likumpārkāpēju korektīvajai intervencei ir pievērsties dinamiskajiem riska faktoriem, kam ir kauzāla saistība ar noziedzīgu uzvedību (McGuire, 2000; Andrews, Bonta, 2007). Kriminogēnās vajadzības kā dinamiskie riska faktori var parādīties vai pazust pretēji statistiskajiem riska faktoriem, kas var mainīties tikai vienā virzienā, palielinot noziedzīga nodarījuma recidīva risku.

Lai parādītu atšķirību starp diviem minētajiem vajadzību veidiem, Endrjūss un Bonta (2007) min piemēru par pro-noziedzīgām attieksmēm kā kriminogēno vajadzību, bet pašapziņu kā nekriminogēnu:

Palūkosimies uz pro-noziedzīgām attieksmēm, kuras tiek sauktas par kriminogēnām. Terapijas ceļā mainot pro-noziedzīgas attieksmes uz pro-sociālajām, tas novedīs pie tā, ka likumpārkāpējam būs raksturīga mazāk kriminogēna uzvedība un vairāk pro-sociāla uzvedība (kas, jūsuprāt, ietekmē jūsu uzvedības veidu). Taču pieaugošā pašcieņa bez izmaiņām pro-noziedzīgās attieksmēs draud ar to, ka rezultātā ir radīti pašpārliecināti noziedznieki. Pašcieņas samazināšanās var novest pie “nozēlojamiem” noziedzniekiem. Noziedzīgas uzvedības iespējamība var mainīties un var arī nemainīties kā pašcieņas funkcija.

(2007:5.lpp.)

Kriminogēnās vajadzības, līdztekus statistiskajiem riska faktoriem, ir rādītāji, kas tiek izmantoti noziedzīgu nodarījumu recidīva prognozēšanai (vairāk par kriminogēnajām vajadzībām un to izmantošanu riska prognozēšanā skatīt 4. nodaļā). Izmantojot terminus „statiskie riska faktori” un dinamiskie riska faktori”, Endrjūss un Bonta (2007) ir nodalījuši vienkāršus riska korelāntus (marķierus) no riska faktoriem, kas ir izmantojami korektīvo intervenču plānošanai. Ņemot vērā to, ka minētie dinamiskā riska faktori apraksta iezīmes, kas rada atkārtota likumpārkāpuma risku un šie riska faktori ir

potenciāli maināmi, tad fokusējot uz tiem korekcijas intervences tiek panākts tas, ka riska novērtēšana no diagnosticējošas riska konstatācijas kļūst par dinamiska korekcijas procesa plānošanas un īstenošanas elementu.

Trešais RVAR modeļa princips ir atsaucīgas rīcības princips. Modeļa autori norāda, ka atsaucīgas rīcības principam ir divas daļas, kur viens principa aspekts, proti, „vispārējais atsaucīgums”, akcentē korektīvās intervences teorētisko pamatu. Savukārt otrs principa aspekts, t.i., „konkrētais atsaucīgums”, akcentē intervences konkrētās pazīmes – attiecības starp likumpārkāpēju un intervences vadītāju, likumpārkāpēja stiprās puses, mācīšanās stilu, personību, motivāciju, kā arī psiho sociālās iezīmes (piemēram, dzimumu, intelektuālās spējas). Vispārēja atsaucīga rīcība, likumpārkāpēja uzvedības ietekmēšanas nolūkos, ietver kognitīvi-sociālās mācīšanās metožu izmantošanu. Pamatojums tam ir empīriski pierādīta tēze par to, ka kognitīvi-sociālās mācīšanās stratēģijas ir visiedarbīgākās korektīvās intervences stratēģijas (Cullen, Gendreau, 2000), kas uzrāda labus rezultātus visdažādākajās likumpārkāpēju grupās. Kognitīvi – biheiviorālajā pieejā balstītas intervences uzrāda labus rezultātus gan strādājot ar abu dzimumu pārstāvjiem, gan dažādās etniskās kopienās, gan strādājot ar likumpārkāpējiem, kas izdarījuši mantiska rakstura noziegumus, gan strādājot ar varmākām, tajā skaitā dzimumnoziedzniekiem.

RVAR modelis pirmo reizi ir publiskots 1990. gadā (Andrews, Bonta, Hoge, 1990) un vēlāk tas ir ticis pilnveidots. Kopš 1990. gada modeļa pamatprincipiem ir pievienota virkne papildinošu principu, nostiprinot un papildinot efektīvas intervences pieejas īstenošanu (papildinātais RVAR modelis – principi un to skaidrojums ir raksturots 2.1. tabulā).

Likumpārkāpēju novērtējuma un rehabilitācijas RVAR modelis

Princips	Principa skaidrojums
Apvienojošie principi	
Cieņa pret personu	Pakalpojumi tiek sniegti ētiskā, tiesiskā, taisnīgā, morālā, cilvēciskā un pieklājīgā veidā
Teorijā balstīts modelis	Izmanto vispārīgo personības un kognitīvi sociālo teoriju
Vajadzībās balstīts pakalpojums	Nodrošina cilvēka vajadzībām atbilstošu pakalpojumu sniegšanu, nevis paļaujas uz soda bardzību
Noziedzības novēršana	Uz RVAR balstīta pakalpojuma teorētiskā un empīriskā bāze ir plaši izplatāma noziedzības novēršanas pastiprināšanas nolūkā visā justīcijas sistēmā, kā arī ārpus tās
Risks-Vajadzības –Atsaucīgas rīcības modelis (RVAR)	
Risks	Samēro pakalpojuma līmeni ar likumpārkāpēja recidīva risku.
Vajadzības	Novērtē kriminogēnās vajadzības un koncentrē intervences uz šīm vajadzībām.
Atsaucīga rīcība	Maksimāli izmanto likumpārkāpēja spēju mācīties no rehabilitācijas intervences, nodrošinot kognitīvi biheiviorālā pieejā balstītas intervences un pielāgojot intervenci likumpārkāpēja mācīšanās stilam, motivācijai, spējām un stiprajām pusēm.
Vispārīga atsaucīga rīcība	Izmanto kognitīvi sociālās mācīšanās metodes, lai ietekmētu uzvedību.
Konkrēta atsaucīga rīcība	Izmanto kognitīvi biheiviorālā pieejā balstītas intervences, kas ņem vērā indivīda stiprās puses, mācīšanās stilu, personību, motivāciju un bio-sociālās iezīmes (piemēram, dzimumu, rases piederību).
Strukturēts novērtējums	
Novērtē RVAR	Izmanto strukturētus un pārbaudītus instrumentus riska, vajadzību un atsaucīgas rīcības novērtēšanai.
Stiprās puses	Novērtē personiskās stiprās puses, un integrē tās intervencēs.
Plašums	Novērtē konkrētus riska/vajadzību/atsaucīgas rīcības faktorus, kā arī nekriminogēnas vajadzības, kas var būt par šķērslī pro-sociālām pārmaiņām, tomēr paturot uzmanības centrā RVAR faktorus.
Profesionāls diskretums	Atkāpjas no RVAR principiem konkrētu un pamatotu iemeslu dēļ.

Princips	Principa skaidrojums
Organizatorisks	
Uz sabiedrību balstīti	Pakalpojumi, kuros tiek ievērota RVAR, ir efektīvāki, ja tiek sniegti sabiedrības vidē, lai gan pakalpojumi ieslodzījuma vietā, kuros tiek ievērota RVAR, arī var samazināt recidīvismu.
Pakalpojuma pēctecība	Pakalpojumu sniegšana un nepārtraukts sasniegtā progresa monitorings.
Iestādes vadība	Vadītāji atlasa un apmāca personālu, ievērojot tā attiecību un strukturēšanas prasmes, nodrošina klīnisko uzraudzību saskaņā ar RVAR, nodrošina, ka ir ieviesti organizatoriskie mehānismi novērtējumu un programmu monitoringa, novērtējuma un integritātes saglabāšanai.
Saikne ar sabiedrību	Iestāde, kuras pārziņā ir RVAR principos balstīta prakse, saglabā un uztur pozitīvas attiecības ar citām iestādēm un organizācijām.

Avots: Andrews, Bonta, 2007: 17.-18. lpp.

RVAR modelis ir ietekmējis likumpārkāpēju riska novērtējuma instrumentu izstrādi un korektīvo intervenču attīstīšanu. Izvirzot riska novērtēšanu un vadīšanu par vienu no centrālajiem prakses elementiem, kā arī RVAR modelim kļūstot par plaši izplatītu rehabilitācijas modeli rietumu pasaulē, ir panākts tas, ka rehabilitācija ir kļuvusi par nozīmīgu noziedzības kontroles kultūru raksturojošu elementu un riska pārvaldības stratēģiju. Tomēr šim modelim ir virkne ierobežojumu, kas lielā mērā attiecas arī uz riska izpratni RVAR modeļa ietvarā un tām riska novērtēšanas praksēm, kas attīstījušās no RVAR modelī iekļautajiem principiem. Tāpēc ir nepieciešams pievērst uzmanību modeļa un tā plašākā ietvara „kas darbojas” pieejas kritikai.

Vispirms ir jāpiemin kritika (skatīt Farrall, 2004a, Mair, 2004; Maruna, 2001, Toch, 2002, McNeill, 2006, McNeill et al, 2012, Ward, Maruna, 2007), kas ir saistīta ar minētās pieejas centrālo jautājumu, proti, „Kas darbojas?”, un likumpārkāpēju dažādības nepietiekamu atzīšanu. Pirmkārt, pieejas kritiķi norāda uz jautājuma formulējuma problēmu, proti, sakot, ka jautājums „kas darbojas”, iespējams, ir „kļūdainais jautājums” (Lin, aprakstīts Ward, Maruna, 2007). Šīs pieejas kritiķi galvenokārt aicina atteikties no „viens risinājums visiem” pieejas (tas attiecas arī uz RVAR modelī balstītām riska novērtēšanas un pārvaldības praksēm), uzskatot, ka svarīgāk par universāla risinājuma – kas darbojas – atrašanu, ir saprast sociālo kontekstu un katra konkrētā gadījuma

specifiskos nosacījumus, kas ietekmēja rehabilitācijas procesu un rezultātus. RVAR modeļa atbalstītāji tiek aicināti pārformulēt jautājumu, proti, tā vietā lai vaicātu: „Kas darbojas?”, būtu jājautā: „Kad tas (kas darbojas) darbojas, bet kad tas nedarbojas?” (McNeill et al., 2012).

Otrkārt, tiek kritizēts RVAR modeļa fokuss uz dinamiskajiem riska faktoriem, uzsverot to, ka koncentrēšanās uz dinamisko riska faktoru (kriminogēno vajadzību) samazināšanu ir nepieciešams, taču ne pietiekams nosacījums efektīvām korektīvām intervencēm (Maruna, 2001; Ward, Maruna, 2007; McNeill, 2009; McNeill et al., 2012). Modeļa sašaurinātais skats uz likumpārkāpēju un tā sociālo vidi var būt ierobežojošs aspekts darbā ar likumpārkāpējiem, jo virkne nekriminogēnu vajadzību reizēm pilda nozīmīgāku lomu, nekā tas sākotnēji šķiet. Šāda pārlietu koncentrēšanās uz kriminogēnajām vajadzībām var negatīvi ietekmēt sadarbības procesu, jo speciālists ir tas, kurš lielā mērā nosaka problēmas ar kurām strādāt. Tonijs Vards un Šads Maruna (2007) atzīst, ka speciālistam koncentrējoties uz kriminogēno vajadzību risināšanu, netiek pietiekami ņemts vērā likumpārkāpēja un korektīvās intervences pakalpojuma sniedzēja savstarpējo attiecību svarīgums, kam ir izšķiroša lomu pārmaiņu procesā. Jebkura veida noturīgas pārmaiņas ir saistītas ar likumpārkāpēja spējām uzticēties darbiniekam, lai mācītos korektīvo intervenču laikā. Tas nozīmē, ka pievēršanās tā saucamajām nekriminogēnajām vajadzībām, tādām kā personiskas ciešanas un zema pašcieņa⁶, var pozitīvi ietekmēt sadarbības procesu un veicināt pārmaiņas. Zinot to, ka formāla sadarbība neveicina pārmaiņas likumpārkāpējā (Marshall, Fernandez, Serran, Mulloy, Thornton, Mann, & Anderson, aprakstīts Ward, Maruna, 2007.), darbiniekiem būtu svarīgi veidot tādas attiecības, kas veicina attiecības nevis kavē.

Līdzīgi tiek kritizēts skatījums uz likumpārkāpēju kā noziedzīga nodarījuma riska avotu (noziedznieks kā sabiedrības apdraudējuma avots), aicinot izmantot pozitīvākās pieejas noziedznieku rehabilitācijā (Ward, Maruna, 2007). Vards un Maruna pamato savu viedokli sakot, ka ir ārkārtīgi grūti motivēt likumpārkāpējus, koncentrējoties uz viņu dažādo dinamisko riska faktoru novēršanu vai modificēšanu, jo tas, ko indivīdi grib zināt, ir, kā viņi varētu dzīvot labāku dzīvi, kādi ir pozitīvie ieguvumi no atturēšanās no

---

⁶ Personiskas ciešanas un zema pašcieņa ir RVAR pieejas autoru biežāk pieminētie nekriminogēno vajadzību piemēri (piemēra, skatīt Andrerws, Bonta,2007).

noziegumu izdarīšanas. Šādu skatījumu uz RVAR modeli labi ilustrē autoru paustā kritika, kurā viņi aicina paplašināt korektīvo intervenču mērogu, lai ņemtu vērā arī cilvēcisko „labumu” veicināšanu, (t.i., pieredzi, pārdzīvojumus, aktivitātes vai lietu stāvokļus, kam ir spēcīga saistība ar labklājību un augstākiem personiskās apmierinātības un sociālās funkcionēšanas aspektiem).

Attīstot šo priekšstatu par pozitīvākas pieejas nepieciešamību, Tonijs Vards un Bills Maršals (2007), piedāvā savu likumpārkāpēju rehabilitācijas definīciju: „*likumpārkāpēju rehabilitācija ir novērtējošs un rīcībspēju veidojošs process*”. (Ward, Marshall, 2007: 280). Autori atzīst, ka rehabilitācijas mērķis ir - indivīda spēja dzīvot sociāli atzītu un jēgpilnu dzīvi. Lai indivīds to sasniegtu ir nepieciešamas pamatotas un rūpīgi iegūtas zināšanas par fizisko un sociālo pasauli, kas savukārt veido veselīgu izpratni par paša vērtībām un normām. Līdztekus atbilstošu spēju esamībai, indivīdam ir jābūt iespējām rīkoties, proti, labvēlīgi apstākļi tam, lai sasniegtu un gūtu personīgi nozīmīgus labumus konkrētā vidē, kurā indivīds atrodas (Ward, Marshall, 2007). Atzīstot likumpārkāpēju rehabilitāciju par rīcībspēju veidojošu procesu, kļūst skaidrs, ka „kriminogēnās vajadzībās” fokusēta rehabilitācija kļūst pārāk ierobežojoša un nepilnīga.

Līdzīgi RVAR modeli kritizē Fergus Maknīls (McNeill, 2003), uzsverot, ka šai pieejai ir tendence neievērot likumpārkāpēja identitātes un personiskā priekšstata par sevi lomu pārmaiņu procesā. „Atturēšanās no noziegumu izdarīšanas” (*desistance approach*) pieejas atbalstītāji uzsver, ka svarīga komponente no nodarījumiem brīvas dzīves dzīvošanā, ir sevis uzskatīšana par citu personu (personu, kas var mainīties vai ir mainījies) ar spējām un iespējām panākt personiski atzītus mērķus. Taču šī “personības veseluma” perspektīvas nozīmība RVAR ir nepietiekami atzīta. Tādējādi riska vērtējumam vajadzētu ietvert ne tikai novērtēšanas profesionāļa (eksperta) viedokli par risku, bet arī paša likumpārkāpēja viedokli par sevi un tiem apstākļiem, kas var veicināt jauna NN izdarīšanu.

Šie RVAR kritikas aspekti, kas ir saistīti gan ar riska un „kriminogēno vajadzību” nozīmības pārvērtēšanu, gan resursu, indivīda personisko mērķu un „personības veseluma” nenovērtēšanu, rosina uz nepieciešamību pārskatīt riska novērtēšanas un vadības prakses. Ne vien likumpārkāpēju raksturojošo riska faktoru vērtējums, bet arī likumpārkāpēja iekšējo un ārējo resursu novērtējums, likumpārkāpēja personiskā

viedokļa un mērķu atzīšana ir būtiski pārmaiņu procesam. Tāpēc pozitīvākas rehabilitācijas pieejas atbalstītāji aicina meklēt sabalansētāku risinājumu, proti, atzīt risku un resursu novērtējumu par vienlīdz svarīgiem prakses aspektiem.

RVAR modeli ir radījuši psihologi un psiholoģiskās perspektīvas dominante modelī ir vēl viens modelim adresētās kritikas aspekts. Liņčs (Lynch, 2006) norāda, ka RVAR modelis savos pamatos ir psihometrisks modelis, proti, tas ir atvasināts un pārsvarā balstīts uz kvantitatīviem pētījumiem, un ir vairāk vērsts uz likumpārkāpēju riska faktoriem un viņu klasificēšanu, bet pietiekami neņem vērā kontekstuālo faktoru svarīgumu. Autors norāda, ka RVAR modeļa ietvaros tiek ignorēts fakts, ka likumpārkāpēji, tāpat kā citi cilvēki, ir iesakņoti dažādās sociālajās un kultūras sistēmās, kas veicina un/vai iegrožo viņu uzvedību. Tādējādi riska novērtēšanas praksēm arī vajadzētu būt vairāk atvērtām sociālo un kultūras faktoru izvērtēšanai, atzīstot konteksta svarīgumu un ietekmi.

Noslēdzot pārskatu par RVAR modeļa kritiku, ir jāplūko arī RVAR modeļa īstenošana praksē. Tas nozīmē, ka neievērojot atsaucīgas reakcijas principu, RVAR modelis bieži vien tiek īstenots praksē “viens izmērs visiem” veidā, un šādi īstenojot šo modeli netiek ievērotas atsevišķu likumpārkāpēju konkrētās vajadzības. Fakts, ka RVAR modelis tiek piemērots balstoties uz striktām vadlīnijām, instrukcijām un metodikām, ierobežojot darbinieka izvēli un rīcības brīvību, tas viss apgrūtina iespējas ņemt vērā likumpārkāpēju īpašās vajadzības (Ward, Maruna, 2007), vai noteiktu grupu vajadzības (Hannah-Moffat, 2010). Tādējādi, dažādības neatzīšana, fokuss uz riska novērtēšanu, vadību un resursu trūkums ne vienmēr ļauj sasniegt plānoto intervenču rezultātus. Ja šī kritika ir pamatota, tad varētu teikt, ka risku veido ne vien likumpārkāpēja radītais sabiedrības apdraudējums, bet arī resursu nerasniedzamība kļūst par riska ietvaru.

2.4. Kas ir risks: recidīvs versus bīstamība?

Riska un bīstamības jēdzienu dziļāka analīze ir nepieciešama, jo šie jēdzieni tiek lietoti neskaidri – brīžiem, kā sinonīmi, savstarpēji papildinoši, vai kā nošķirti jēdzieni. Viena no riska novērtēšanas praksi raksturojošām problēmām ir grūtības nošķirt recidīva risku no nozieguma smaguma riska, vai arī nošķirt atkārtota likumpārkāpuma iespējamību (recidīva risku) un iespējamā nodarījuma kaitējuma pakāpi (bīstamību). Šī

nav tikai noziedzības kontroles prakses problēma, jo tā rada gan noteiktas pētniecības grūtības, gan atšķirīgu riska un bīstamības jēdzienu lietojumu dažādās institucionālās vidēs. Krimināltiesiskajā vidē, noziedzības kontroles institūtu praksēs, kas saistītas ar korekcionālo un aktuārās justīcijas pieeju, „psī” disciplīnu radītos kontekstos dominē riska jēdziens, bet noziedzības problēmas vēsturiskajā, publiskajā un mediju kontekstā valdoša ir bīstamības nozīme (Brown, 2010).

Riska un bīstamības diskurss pievērš uzmanību, tam cik svarīgi ir risināt komplicētus jautājumus par likumpārkāpēju novērtējumu un vadību. Termins „bīstamība” rada trauksmi, taču nepiedāvā nekādas idejas, kā uz to reaģēt, pretstatā riska diskursam, kas liek mums būt konkrētākiem un sākt atklāt, kā problēmas būtu risināmas (Canton, 2010). Tāpēc gan akadēmiskā literatūra, gan ar noziedzības kontroles politiku un praksi saistītais diskurss dod priekšroku riska valodas, nevis bīstamības valodas izmantošanai. Abu jēdzienu, riska un bīstamības, pārklāšanās un definēšanas grūtības ir saistītas ar kontekstu, kādā tas notiek (Kemshall, 2003) un šie procesi izriet no kultūras, ideoloģijas, vērtību un citu faktoru ietekmes, tai skaitā risks un bīstamības jēdzieni nav brīvi no vērtībām un tie balstās nozīmēs, uzskatos, kas piemīt vērtēšanas procesā iesaistītiem aģentiem (Douglas, 1992). Sadaļas turpinājumā mēģināšu raksturot šo divu jēdzienu nošķiršanas iespējas un ierobežojumus.

Raksturot personu kā bīstamu nozīmē piedēvēt tai noslieci vai tieksmi uzvesties noteiktos, piemēram, vardarbīgos veidos. Pat, ja kāds ir izdarījis šādu smagu nodarījumu, būtu maldinoši viņu raksturot kā bīstamu, ja vien netiek uzskatīts, ka viņš visdrīzāk var uzvesties tādā veidā vēlreiz. Šāda pieeja nozīmē to, ka par likumpārkāpēja iespējamo uzvedību nākotnē tiek izdarīts secinājums, kas balstīts uz viņa uzvedību pagātnē. Visai atzīta ir tēze, ka “labākais prognozētājs uzvedībai nākotnē ir uzvedība pagātnē”. Šāds pieņēmums tiek kritizēts, jo vairums cilvēku, kas izdara smagus noziegumus, tos vairāk neatkārto⁷. Tāpēc jebkura nozieguma gadījumā, tai skaitā tad, kad ir izdarīts smags pārkāpums, ir svarīgi nošķirt tos likumpārkāpējus, kas ir bīstami, jo noziegums var tikt atkārtots, no likumpārkāpējiem ar zemas nozieguma atkārtotības varbūtību, arī tad, ja prognozētā nozieguma kaitējuma pakāpe ir augsta.

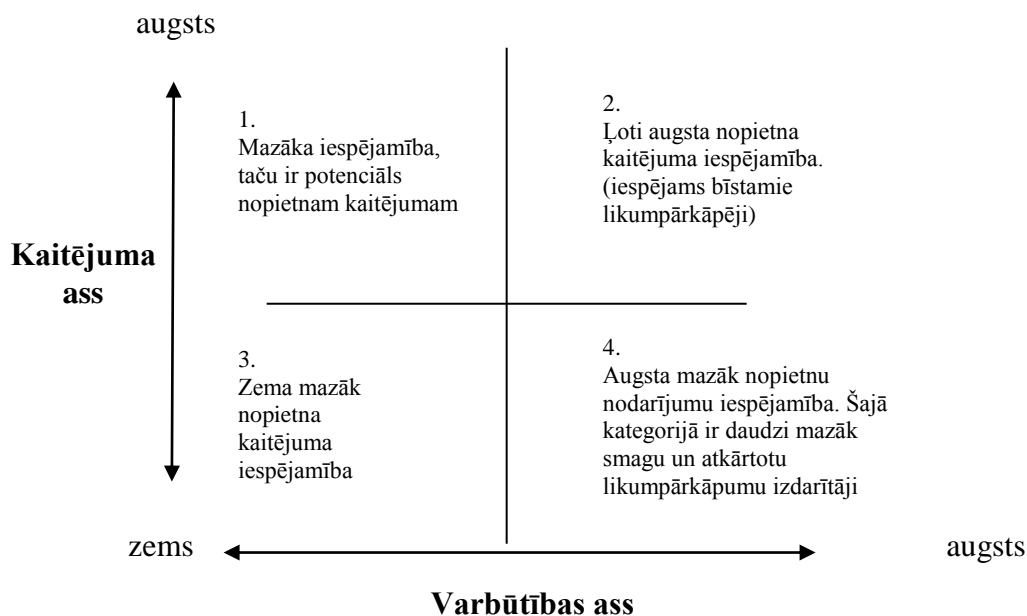
---

⁷ Tā, piemēram, veiktā meta-analīze parāda, ka 15 gadu periodā pēc dzimumnozieguma izdarīšanas un soda izciešanas tikai 24% likumpārkāpēji izdarīja jaunu dzimumnoziegumu (Harris, Hanson, 2004)

Šis piemērs parāda, ka tādi izteicieni kā „bīstami” vai „augsta riska” likumpārkāpēji ir visai neskaidri, jo ar šiem jēdzieniem tiek apzīmēti:

1. likumpārkāpēji ar augstu atkārtota likumpārkāpuma varbūtību un augstu iespējamā nodarītā likumpārkāpuma kaitējuma pakāpi;
2. likumpārkāpēji ar zemu atkārtota likumpārkāpuma varbūtību, bet augstu iespējamā nodarītā likumpārkāpuma kaitējuma pakāpi, t.i., zemu recidīva varbūtību, bet augstu prognozi par iespējamā nozieguma kaitējuma pakāpi;
3. likumpārkāpēji ar augstu atkārtota likumpārkāpuma varbūtību, bet zemu iespējamā nodarītā kaitējuma pakāpi, t.i., augstu recidīva varbūtību, bet zemu iespējamā nozieguma kaitējuma pakāpes prognozi.

„Bīstamības” un „augsta riska” jēdzienus padara neskaidrus tādas būtiski atšķirīgas dimensijas kā augstas nodarījuma varbūtības un šī nodarījuma smaguma pakāpe (kaitējums). Teorētisks šo kategoriju nošķirums ir ilustrēts 2.1. attēlā.

2.1.attēls. Nozieguma kaitējuma un varbūtības savstarpējā saistība

Avots: attēls veidots, izmantojot Canton, 2010: 8.-9. lpp.

Klasificēšana nerada grūtības tajos gadījumos, kad nozieguma varbūtība un nozieguma kaitējuma prognoze sakrīt – abi augsti, vai zemi (2. un 3. kvadrants). Savukārt gadījumos, kad varbūtības un kaitējuma smaguma novērtējums ir atšķirīgs (1. un 4. kvadrants), piešķirtais apzīmējums kļūst problemātisks, proti, nav skaidrs vai kategorija „augsts risks” attiecas uz nozieguma varbūtību, vai nozieguma kaitējuma pakāpi. Attiecībā uz „bīstamo” likumpārkāpēju klasificēšanu grūtības rada cits novērtēšanas aspekts. Ja augšējā kvadrantā pa labi (2.kvadrants) ietverti “visbīstamākie” likumpārkāpēji, tad augšējā kvadranta kreisajā pusē (2.kvadrants) iekļauto likumpārkāpēju apzīmēšana ar „bīstams likumpārkāpējs” kļūst problemātiska. Vai var personu, kas tiek vērtēta kā tāda, kas visticamāk neizdarīs jaunu likumpārkāpumu (zems varbūtības vērtējums), uzskatīt par „bīstamu likumpārkāpēju”?

Tāpēc analizējot risku ir svarīgi ņemt vērā grūtības, kas saistītas ar risku kategoriju veidošanu un problēmu nošķirt likumpārkāpuma iespējamības risku (recidīva risks) no iespējamā nodarījuma kaitējuma pakāpes (bīstamības risks), tad, ja šāds nošķīrums netiek iekļauts paša nozieguma riska novērtēšanas procesā. Šādas riska jēdziena dažādās nozīmes nerada problēmas tad, ja riska novērtēšanas sistēmā ir radīti atsevišķi ietvari un rīki recidīva varbūtības un iespējamā nozieguma bīstamības prognozēšanai, tomēr tas nav attiecināms uz VPD riska novērtēšanas instrumentiem un novērtēšanas praksi. Šī iemesla dēļ riska jēdziena izpratnei VPD ir nepieciešams pievērst uzmanību analīzes laikā.

3. NODAĻA. RISKĀ NOVĒRTĒŠANA

Pirms pievērsties riska novērtēšanas teorētiskajai analīzei ir nepieciešams aplūkot novērtēšanas jēdziena definēšanu un lietojumu sociālajās zinātnēs. Jēdzieni „novērtējums” un „novērtēšana” tiek plaši izmantoti dažādās zinātnes nozarēs un šo jēdzienu lietojums ir daudzveidīgs. Helmūts Kromrejs (Kromrey, skatīts Laķe, 2011: 65) atzīst, ka ietvars kādā novērtējuma jēdziens tiek lietots, rada daudzveidīgas novērtējuma jēdziena lietojuma nozīmes un interpretācijas. Tas, ka novērtējuma mērķi, novērtēšanas priekšmets vai novērtējamais fenomens ir atšķirīgs, rada novērtēšanas jēdziena definēšanas grūtības. Var piekrist apgalvojumam, ka „*novērtējuma jēdziens noteiktās disciplīnās vai zinātnēs iegūst kādu īpašu disciplīnai raksturīgu nozīmes akcentējumu un vienota izpratne par tā definēšanas iespējām nav vēl šodien*” (Laķe, 2011: 69-70).

Novērtēšanas teorētiskie aspekti ir attīstīti novērtēšanas pētījumu kontekstā, kur ar novērtēšanas pētījumiem tiek saprasta pētniecības pieeja, kas vērsta uz programmu, politiku un intervencu izvērtēšanu (Newburn, 2013). Lai gan novērtēšanas pētījumi un šo pētījumu teorētiskie ietvari ir saistīti ar prognožu veidošanu un to novērtēšanu, tomēr tie ir tikai pastiprināti saistāmi ar riska fenomena atklāšanu un raksturošanu. Riska novērtēšanai vairāk pilda diagnosticēšanas funkciju, nekā programmu, politiku, un intervencu prognozēto un neprognozēto seku un procesa novērtēšanas funkciju.

Tomēr vairāki novērtēšanas un novērtējuma pētījumu teorētiskie aspekti ir arī svarīgi un var tikt attiecināti arī uz riska novērtēšanas teorētisko un empīrisko analīzi. Uz novērtēšanas pētījumiem un riska novērtēšanu var attiecināt noteikta domašanas modeļa (novērtēšanas pieejas) pastāvēšanu, sistēmisku datu vākšanu, apkopošanu un analizēšanu (šī ir diskusija par informācijas avotiem, novērtētāju un novērtēšanas metodi), kas saistīta ar noteiktas vērtības vai rezultāta iegūšanu (riska novērtēšanas kontekstā, tas nozīmē absolūtā un/vai relatīvā riska vērtības iegūšanu un šo vērtību interpretācijas).

Minētie novērtēšanas aspekti izvērsti tiks aplūkoti 3. nodaļā, analizējot riska novērtēšanas modeļu noziedzības kontroles laukā vēsturisko attīstību, novērtēšanas pieeju līdzības un atšķirības, novērtēšanas pieeju efektivitāti. Tāpat 3. nodaļā tiks raksturoti riska novērtēšanas instrumenti, to saistība ar noteiktu novērtēšanas pieeju. Nodaļas noslēgumā tiks aplūkota kritika, kas veltīta dažādiem riska novērtēšanas teorētiskajiem un praktiskajiem aspektiem.

3.1. Riska novērtēšanas vēsturiskā attīstība

Risku ko rada likumpārkāpējs bieži novērtē no dažādām, dažreiz pat kardināli atšķirīgām pozīcijām, kā arī to pamatā ir dažādu riska teorētisko pieeju izmantošana. Dažādi riska izpratnes veidi rada atšķirīgu priekšstatu par risku. Noziedzības riska novērtēšana kā mērķtiecīga un strukturēta prakse ir veidojusies pozitīvisma ietekmē un tā ir attīstījusies saistībā ar korekcionālās un administratīvās kriminoloģijas priekšstatiem. Savukārt riska novērtēšanas prakšu nepilnības un trūkumus ļauj izprast sociālajā konstrukcionismā balstītās teorijas.

Tāpēc lai analizētu riska nozīmi kriminālās justīcijas politikas un prakšu ietvaros ir nepieciešams pievērsties atšķirīgajām pieejām riskam, kur epistemoloģiskās un ontoloģiskās atšķirības atklāj šo konfliktējošo zināšanu un pieeju riskam pastāvēšanu, to attiecības ar politiku un praksi. Šīs atšķirības ir akadēmiskās diskusijas priekšmets un tās ir aplūkotas vairāku pētnieku darbos (Lupton, 1999; Brown, 2000; Kemshall, 2000; 2003). Var piekrist Braunam (Brown, 2000: 95), ka riska fenomena definēšana un iekļaušana teorētiskā modelī, padara riska skatījumu atšķirīgu, bet pieņēmums, ka risks tiek uztverts (domāts) vienādi, bet novērtēts atšķirīgi ir kļūdaini, jo atšķirību pamatā ir priekšstati par riska dabu.

Lai gan riska novērtēšanas prakses ir daudzveidīgas un noziegumu riska novērtēšanas instrumentu skaits ir liels, tiem ir daudzas kopīgas iezīmes un vairums riska novērtēšanas instrumentu aplūko risku kā tādu, kas sakņojas indivīda uzvedības un vides ietvarā. Tomēr prakšu un instrumentu dažādība ir nepieciešama, jo tā ļauj aptvert riska fenomena daudzveidību. Aplūkojot noziegumu riska novērtēšanas instrumentu kopumu, var redzēt, ka dažādām likumpārkāpēju grupām ir atšķirīgi riska novērtēšanas instrumenti (piemēram, dzimumnoziedzniekiem, personām, kas veikušas vardarbību ģimenē, u.c.). Instrumenti atšķiras atkarībā no to pielietojuma institucionālā ietvara (riska novērtēšanai personai kas atrodas ieslodzījumā, vai izcieš sodu sabiedrībā). Instrumenti atšķiras, jo ir atšķirīgi riska novērtēšanas nolūki (Vai novērtēšanas nolūks ir noteikt recidīva varbūtību, vai iespējamā likumpārkāpuma kaitējuma pakāpi?). Tāpat novērtēšanas prakšu pamatā var būt atšķirīgi riska ietvari – priekšstati par risku un modeļi tā aprēķināšanā.

Marks Brauns (2000), raksturojot to, kā riska jēdziens tiek attiecināts uz bīstamiem likumpārkāpējiem, norāda uz diviem atšķirīgiem modeļiem riska aprēķināšanā – „plūstošo risku” (*fluid risk*) un „kategorisko risku” (*categorical risk*). Brauns plūstošo risku raksturo kā tādu, kas pieprasa zināšanas par attiecībām, kas pastāv starp indivīdu raksturojošām iezīmēm, riska faktoriem, un indivīda noziedzīgu uzvedību. Šīs zināšanas tiek pielietotas riska novērtēšanā, attiecinot riska vērtējumu uz katru konkrēto individuālo gadījumu. Plūstošā pieeja riskam ir veicinājusi daudzveidīgu riska identificēšanas un vadības stratēģiju attīstīšanos. Otra pieeja, ko Brauns sauc par kategorisko risku, aplūko risku saistībā ar noteiktu kategoriju pastāvēšanu, kur caur šo kategoriju piemērošanu risks tiek attiecināts uz likumpārkāpēju. Ja plūstošo risku var raksturot kā tādu, kas balstās zinātniskās vai kvazi-zinātniskās riska aprēķināšanas metodēs (šāds risks ir izmērāms un aprēķināms), tad kategoriskā riska pamatā ir priekšstati, kas izriet no vispārpieņemtiem uzskatiem, politiskā un legālā konteksta. Piemēram, risku nosaka balstoties uz legālām, likumā noteiktām, riska un bīstamības definīcijām. Šādā gadījumā izdarītā likumpārkāpuma veids (piemēram, dzimumnoziegums), nozieguma smagums (sevišķi smags NN), atkārtotība ir kritērijs iekļaušanai noteiktā kategorijā.

Atgriežoties pie plūstošā riska jēdziena, jāatzīst, ka justīcijas jomā jauns soda saturs ir veidojies un korekcijas joma ir attīstījusies, līdz tam kāda tā ir pašreiz, lielā mērā tāpēc, ka korekcijas joma ir bijusi atvērta dinamiskai riska izpratnei un uzskatīja riska nesēju kā „pārveidojamu riska subjektu” (*transformative risk subject*) (Hannah-Moffat, 2005). Šāda riska izpratne veiksmīgi iekļāvās „kas darbojas” pieejas priekšstatos par noziedzību, tās ierobežošanu un ļāva fokusēt terapeitiskās intervences, dažādot šo intervenču intensitāti, pielāgot un individualizēt tās. Atvērtība dinamiskai riska izpratnei, pretstatā fiksētās kategorijās balstītai izpratnei par risku, ir veicinājušas daudzveidīgu riska tehnoloģiju attīstību. Šīs izmaiņas, kas skar riska tehnoloģijas un to attīstību, var labāk izprast, aplūkojot Bontas un kolēģu piedāvāto riska tehnoloģiju ģenealoģiju korekcijas jomā. Autori piedāvā riska novērtēšanas tehnoloģijas aplūkot vēsturiskās attīstības ietvarā, sadalot tās četrās paaudzēs (Bonta, 2002; Andrews & Bonta, 1998; 2007; Andrews, Bonta & Wormith, 2006).

Par pirmās paaudzes riska novērtēšanas tehnoloģiju (divdesmitā gadsimta pirmā puse) tiek uzskatīts klīniskais/profesionālais spriedums. Klīniskā pieeja ietver individuālu personas novērtējumu un paļaujas uz praktiķa prasmēm, pieredzi un “diagnostisko” (profesionālo) spriedumu. Tas nozīmē, ka likumpārkāpēja riska novērtējums tika atstāts sodu izpildes institūciju personāla (t.i., probācijas darbinieku un cietuma personāla) un klīnisko profesionāļu (t.i., psihologu, psihiatru un sociālo darbinieku) kompetencē, darbiniekam vadoties pēc savas profesionālās izglītības un pieredzes. Šīs pieejas trūkums ir tas, ka novērtējums ir atkarīgs no praktiķa prasmēm, priekšstatiem un tas nav atkarojams (cits vērtētājs identiskā situācijā vērtēs citādi). Tādējādi vērtējums var būt tikai ar šim novērtējumam raksturīgām īpatnām iezīmēm, patvaļīgs vai pat diskriminējošs. Tāpat šādiem novērtējumiem ir zemi ticamības rādītāji, kas rada pamatu kritizēt šo novērtēšanas pieeju.

Šo iemeslu dēļ klīnisko riska novērtējumu sāka uzskatīt par nedrošu, un tika izstrādātas „otrās paaudzes” novērtējuma metodes (sākot ar 70-tajiem gadiem). Tās bija atkarīgas no konstatētajām empīriskajām sakarībām starp riska marķieriem (riskā faktoriem) un mērķ-uzvedību (likumpārkāpumu). Šīs paaudzes riska novērtēšanas instrumentu pamatā esošie principi un riska novērtējuma aprēķināšana lielā mērā atgādina aktuāru tabulas, ko apdrošināšanas kompānijas izmanto, lai novērtētu risku un pieņemtu lēmumu par apdrošināšanas prēmiju lielumu. Novērtēšanas ietvaros tiek savākta informācija par nelielu skaitu viegli nosakāmu pazīmju (piemēram, dzimums, patreizējais likumpārkāpēja vecums, vai vecums, kad likumpārkāpējs pirmo reizi notiesāts, u.c.). Pēc informācijas iegūšanas tiek veikti aprēķini, nosakot likumpārkāpēja atkārtotas notiesāšanas iespējamību. Laika posmā no 1970. līdz 1980.gadam norisinājās pāreja no Bontas tā sauktā pirmās paaudzes novērtējuma (t.i., profesionālie spriedumi par risku) uz otrās paaudzes novērtējumu (t.i., aktuārais riska novērtējums) (Andrews, Bonta, 2007).

Viena šīs instrumentu paaudzes problēma ir tas, ka šie faktori pārsvarā ir statistiski – izņemot vecumu, tie nemainās. Korekcionālās pieejas pārstāvji, to saskata kā būtisku trūkumu, jo minētais instruments pats par sevi nerada priekšstatu par nepieciešamo intervenci (Andrews, Bonta, 2007). Var teikt, ka šīs paaudzes instrumenti norāda uz problēmu, bet nepiedāvā risinājumu, jo neņem vērā „plūstošo risku”, piemēram, neņem vērā attieksmes vai uzvedības uzlabošanos (vai pasliktināšanos), neņem vērā ikdienā

notiekošo, kas var risku palielināt vai samazināt. Šādi aktuārie novērtējumi atdala riska novērtējumu no riska vadības (Canton, 2010).

Otrs būtisks šīs paaudzes instrumentu trūkums ir tas, ka risks tiek saprasts kā indivīdiem piemītoša iezīme. Taču pat visbīstamākie indivīdi neveic nepārtraukti likumpārkāpumus, proti, starp likumpārkāpumiem ir pārtraukumi, kad persona atturas no likuma pārkāpšanas. Šī pieeja neņem vērā to, ka risks ir indivīdiem piemītoša iezīme noteiktās vietās un apstākļos un šie pilnībā neparedzamie, situatīvie, negaidītie notikumi un starp personām pastāvošā dinamika, līdztekus indivīda personības iezīmēm, ir tie faktori, kas izraisa nopietnus noziegumus.

Trešā novērtējuma instrumentu paaudze mēģina novērst šo trūkumu, apvienojot statisko (aktuāro) un dinamisko riska faktoru novērtējumu. Pagājušā gadsimta 70-to gadu beigās un 80-to gadu sākumā sākās pētījumi par novērtējuma instrumentiem, kas ietvertu dinamiskos riska faktorus (Andrews, Bonta, Wormith, 2006). Šie pētījumi ļāva apzināt tos riska faktorus, kas ir maināmi un ietekmējami (kriminogēnās vajadzības). Dinamiskos faktorus raksturo to mainīgums, norādot gan uz riska pieaugumu, gan riska mazināšanos. Tāpat dinamiskie faktori norāda nozīmīgas likumpārkāpēja problēmas, kas veicinājušas likumpārkāpuma izdarīšanu, tāpēc šāds novērtējums norāda vēlamās korekcijas un resocializācijas intervenču virzienus. Šādi dinamiskie riska faktori, piemēram, ir attiecību problēmas, dzīves stils, apreibinošu vielu lietošana, bezdarbs, noziegumus atbalstošs paziņu loks un noziegumu atbalstošas attieksmes. Trešās paaudzes riska elementi tika saukti par “riskā-vajadzību” novērtējumu/instrumentiem (Andrews, Bonta, 2007).

Šobrīd tiek attīstīti ceturtās paaudzes noziedzības novērtēšanas instrumenti, kas paredz integrēt riska novērtējumu un riska vadību, uzsverot novērtējuma potenciālu sniegt informāciju, vadīt uzraudzību un intervenci (Andrews, Bonta, 2007). Trešās un ceturtās paaudzes riska novērtējuma instrumenti ir attīstījušies RVAR modeļa un „kas darbojas” pieejas ietvarā.

3.2. Vērtēšanas pieejas un novērtēšanas instrumenti

Riska novērtēšanas instrumentu vēsturiskā attīstība atklāj atšķirīgas pieejas noziedzīgu nodarījumu recidīva prognozēšanā. Pastāv divas atšķirīgas pieejas/metodes informācijas apkopšanai un lēmuma pieņemšanai par risku, kur viens informācijas apkopšanas un lēmuma pieņemšanas veids ir statistiskais vai aktuārais, bet otrs veids ir „klīniskais” vai profesionālā sprieduma veids. Šādu informācijas apkopšanas un lēmuma pieņemšanas dalījumu ir ietekmējis Mēla (Meehl's, aprakstīts Hanson, Mourton-Bourgon, 2007, 2009) veiktais klīnisko un statistisko prognožu salīdzinājums. Mēla izpratnē, statistiskā (vai aktuārā) pieeja ietver precīzi formulētas procedūras indivīdu grupēšanai klasēs un statistiskā biežuma rādītāju noteikšanu, lai saistītu piederību klasei ar rezultātu. Atšķirīgi no tā, klīniskā vai profesionālā pieeja ietver rezultāta prognozēšanu, pamatojoties uz novērtējamā indivīda psiholoģiskās struktūras un dinamikas izpratni. Pētnieciskais jautājums, kas interesēja Mēlu, bija: kura no pieejām ir precīzāka nosakot uzvedību nākotnē. Mēla (Meehl's, aprakstīts Hanson, Mourton-Bourgon, 2007, 2009) izdarīto secinājumu rezultāts bija par labu aktuārai pieejai, un šādas prognozēšanas labāku precizitāti apstiprina arī vēlāk veikti pētījumi (Andrews, Bonta, Wormith, 2006; Grove, Zald, Lebow, Snitz, Nelson, 2000; Quinsey, Harris, Rice, Cormier, 2006).

Ja iedziļinās diskusijā par informācijas apkopšanas un lēmuma pieņemšanas atšķirībām un līdzībām, tad varam konstatēt, ka debates izraisa arī jautājumi par novērtējuma saistību ar tā mērķi, izvēlētajām pieejām riska faktoru identificēšanai un metodi, kas tiek lietota faktoru kombinācijai kopējam riska novērtējumam.

Atšķirīgais skatījums uz novērtējuma saistību ar tā mērķi parādās tad, kad novērtējuma instrumenta izstrādes autori izvēlas faktoros, kas tiek iekļauti novērtēšanas instrumentā. Hensons un viņa kolēģe (Hanson, Mourton-Bourgon, 2007, 2009) šīs atšķirīgās pieejas raksturo kā „nevainojamās prognozes” pieeju un „sapratnes” pieeju. Daži pētnieki uzskata, ka vienīgais svarīgais faktors ir prognožu precizitāte. Saskaņā ar šo pētnieku pieeju, jeb "nevainojamās prognozes" pieeju, ideālai novērtējuma skalai ir jāietver visi attiecināmie riska faktori un tiem ir jābūt piešķirtai optimālai vērtībai, bet ir jāveic mērījumi par indivīdiem no tās pašas populācijas, kurai mērījums tika izstrādāts un apstiprināts. Tas ir nepieciešams tam, lai skalas saturs nodrošinātu prognozes precizitāti.

Balstoties uz šo pieeju, izveidoto skalu piemērs ir „Vardarbības riska” novērtējuma vadlīnijas (*The Violence Risk Appraisal Guide -VRAG*) (Instrumenta autori: Quinsey, Harris, Rice, Cormier, 2006). Saskaņā ar citu pētnieku, jeb, „saprātnes” pieejas atbalstītāju uzskatiem, riska novērtējuma mērķis ir saprast gadījumu. No „saprātnes” pieejas skatu punkta, ideāls riska vērtējums balstās uz apstiprinātu teorētisku riska modeli, proti, izvēlēta teorija vai teorijas nosaka novērtēšanā izmantojamās skalas saturu. Aizstāvot šādu nostāju „saprātnes” pieejas autori apgalvo, ka mainīgo izvēle tiek veikta nevis tāpēc, ka tiem ir empīriskā saikne ar recidīvu, bet gan riska prognozes skalā iekļautie mainīgie ir izvēlēti tāpēc, ka tie palīdz izskaidrot, kāpēc recidīvs ir vai nav sagaidāms. Šīs pieejas ietvaros riska novērtējums ir svarīgs ne tikai tāpēc, lai iegūtu recidīva prognozi, bet novērtējumam ir arī jāsniedz informāciju gadījuma vadībai, ar mērķi samazināt risku. Riska novērtējuma procedūras, kas izstrādātas vadoties no "saprātnes" perspektīvas, ietver „Servisa līmeņa/Gadījuma vadības testu” (*Level of Service/Case Management Inventory - LS/CMI*) (Instrumenta autori: Andrews, Bonta, Wormith, 2004) vai „Seksuālās vardarbības risku” - 20 (*The Sexual Violence Risk – 20 (SVR-20)*) (Instrumenta autori: Boer, Hart, Kropp, Webster, 1997), vai RVN, kas tiek lietots Latvijā (VPD,2007, 2013).

"Saprātnes" pieeja tiek kritizēta, jo tā atkāpjas no empīriskās pieejas un paver iespējas riska interpretācijām (Hanson, Mourton-Bourgon, 2007, 2009). Savukārt "Nevainojamās prognozes" pieejas kritiķi uzskata, ka šādai informācijas apkopošanas un lēmuma par risku pieņemšanas pieejai ir ierobežota vērtība konkrēta gadījuma izpratnei un vadībai (Hart, 1998). Šie abi daļījumi palīdz saprast, kāpēc dažos novērtēšanas instrumentos iekļautie riska faktori ir izvēlēti balstoties tikai uz empīriskiem riska faktoriem, turpretī citu instrumentu pamats ir konceptuāli veidots.

Cits aspekts, kas raksturo lēmuma par risku pieņemšanas atšķirības, ir saistīts ar metodi, kas tiek lietota faktoru kombinācijai kopējam riska novērtējumam, tas ir, vai beigu spriedums par riska līmeni tiek noteikts profesionālā sprieduma (novērtētājs piešķir likumpārkāpējam riska „diagnozi”) vai skaidra algoritma ceļā (piemēram, likumpārkāpēja iekļaušana augsta, vidēja, vai zema riska kategorijā ir atkarīga no riska novērtēšanā iegūtajiem punktiem un vērtējums tiek iegūts mehāniskā ceļā saskaitot kopējo punktu skaitu). Tātad, atšķirībā no profesionālā sprieduma par risku, aktuārā pieeja tiecas izslēgt

subjektīvas interpretācijas par risku un tiecas radīt precīzus noteikumus, kā piešķirt vērtību vienībām, izmanto mehānisku pieeju/noteikumus, kā kombinēt vienības faktoros, kā arī izmanto mehānisku pieeju, kā aprēķināt kopējo riska vērtību.

Tādējādi, veidus, kā tiek novērtēti noziedzīgo nodarījumu recidīva riski var iedalīt 4 kategorijās (skatīt 3.1. tabulu). Grupēšana tiek veikta, balstoties uz to vai riska novērtēšanas pamatā ir empīrisks vai konceptuāls pamats faktora iekļaušanā riska noteikšanai, un vai beigu spriedums tiek noteikts pielietojot profesionālu spriedumu, vai arī izmantojot striktu algoritmu.

3.1. tabula.

Riska novērtējuma veidi

Novērtējuma veids	Vienības	Kopējais spriedums	Piemēri
1. Empīriski aktoriāls	Empīriskas	Mehānisks	VRAG STATIC-99R
2. Konceptuāli aktoriāls	Konceptuālas	Mehānisks	LS/CMI STABLE-2007 SVR-20 un HCR-20 (skaitot riska punktus)
3. Strukturēts profesionālais spriedums	Konceptuālas	Strukturēts spriedums (vadlīnijās/ metodikā balstīts)	SVR-20 un HCR-20 (izdarot profesionālu spriedumu par riska līmeni) CRNA RVN
4. Nestrukturēts	Specifiskas gadījumam/ nezināmas	Nestrukturēts	NAV

Avots: Hanson, Morton-Bourgon, 2007:3.lpp. , tabula papildināta ar autoram zināmiem riska instrumentu piemēriem

Pirmajās divās kategorijās iekļautie aktuārie novērtēšanas veidi paredz mehānisku vērtēšanu (sekojot kodēšanas noteikumiem) un kopējās riska vērtības aprēķināšanu.

Atšķirības šajās divās kategorijās ir saistītas ar konceptuālu vai empīrisku pamatu riska faktora iekļaušanai novērtējamu faktoru kopā.

Savukārt 2. un 3. kategorijā iekļautie riska novērtēšanas instrumenti paredz konceptuālu pamatu riska faktoru izvēlē, savukārt, kopējā novērtējuma veids ir atšķirīgs. Strukturēta profesionāla sprieduma gadījumā, novērtētājiem nepieciešams saražēt iepriekš noteiktās vienības/faktorus, bet gala vērtējums tiek noteikts ar profesionālā sprieduma palīdzību.

Pēdējā 4. kategorijā iekļauts nestrukturēts vērtējums. Nestrukturētā profesionālā sprieduma pieejā riska faktori netiek noteikti iepriekš, kā arī šī metode neparedz riska faktoru kombināciju kopējam riska novērtējumam. Nestrukturētais profesionālais spriedums parasti ir visvājākais novērtējuma veids riska prognozēšanā (Andrews, Bonta, Wormith, 2006). Ir jāatzīmē, ka 4. kategorijas vērtējumiem nav vienota pieeja - dažādi novērtētāji pielietos nestrukturētā profesionālā sprieduma pieeju atšķirīgi.

Jāatzīst, ka empīriskie un konceptuāli aktuārie mērījumi ir precīzāki nekā strukturētais un nestrukturētais profesionālais spriedums (Andrews, Bonta, Wormith, 2006; Hanson, Mourton-Bourgon, 2007, 2009). Nav nozīmīga atšķirība starp empīriski izveidotiem aktuāro mērījumu instrumentiem, to precizitāti un konceptuāli izveidotiem riska instrumentiem. Riska vērtējumi, kas balstīti uz strukturētu profesionālo spriedumu, uzrāda vidēju prognozes precizitāti – novērtējuma precizitāte ir labāka par nestrukturētu profesionālu spriedumu, bet tā ir nedaudz zemāka kā aktuārs mērījums.

1. logs. Novērtējuma precizitāte: akturiāls versus profesionāls spriedums

„Lai prognozētu vardarbīgu (ieskaitot seksuālu) recidīvismu, empīriskie aktuārie mērījumi, izstrādāti vardarbīgajam recidīvismam, bija daudz precīzāki (d. = .85, 95% C.I. no .76 līdz .94) kā aktuārie mērījumi, kas izstrādāti seksuālajam recidīvismam (d. = .52 un d. = .55), strukturētajam profesionālajam spriedumam (d. = .31) vai nestrukturētajam profesionālajam spriedumam (d. = .30). Šī pati sakarība tika uzrādīta, kad rezultāta kritērijs bija „jebkāds recidīvisms”. Empīriskie aktuārie mērījumi, kas ir izstrādāti vispārējam (jebkādam) recidīvismam, bija precīzāki (d. = 1.13, 95% C.I. no .93 līdz 1.32) nekā empīriskie aktuārie mērījumi, izstrādāti vardarbībai (d. = .79, 95% C.I. no .67 līdz .92), aktuārie mērījumi, izstrādāti seksuālā recidīvisma prognozēšanai (d. = .56 un d. = .53), vai profesionālajam spriedumam - strukturētam (d. = .24), vai nestrukturētam (d. = .22). Aktuārie mērījumi, izstrādāti konceptuāli jebkāda recidīvisma prognozēšanai, arī uzrādīja lielu prognozes precizitāti (d. = .88, 95% C.I. no 0.64 līdz 1.11) un bija daudz precīzāki nekā visas citas pieejas, izņemot empīriskos aktuāros mērījumus, izstrādātus vardarbībai (d. = .79).”

(Hanson, Mourton-Bourgon, 2007:9)

Apkopojot iepriekš minēto, var secināt, ka pieejas noziedzības riskam ir atšķirīgas gan no skatījuma uz riska problēmu, gan no riska novērtēšanas instrumentu uzbūves un to pielietojuma. Riska novērtēšana parāda vairākus izaicinājumus un dilemmas, kas jārisina: Vai „riskā atklāšana” ir/nav jautājums tikai par noteiktu rīku prognozes precizitāti? Kā tiek strukturēts riska novērtējums un cik pamatots ir „saprātnes” pieejas viedoklis, proti, skatīt riska novērtēšanu un novērtējuma rezultātu korekcijas darba mērķu kontekstā? Kāda ir profesionālā sprieduma nozīme riska novērtēšanas kontekstā?

Pirmās paaudzes riska novērtējums neparedz īpašu riska novērtēšanas instrumentu izveidi, jo šī metode paredz nestrukturētu profesionālo viedokli, t.i., riska faktori netiek noteikti iepriekš, kā arī šī metode neparedz riska faktoru kombināciju kopējam riska novērtējumam.

Otrās paaudzes instrumenti ir aktuārās riska skalas, kas tiek veidotas pamatojoties uz empīrisku saikni ar recidīvu. Klasiski otrās paaudzes riska instrumentu piemēri ir STATIC-99 (Autori: Hanson, Thornton, 2000) vai Riska Matrica-2000 (*Risk Matrix – 2000*) (Thornton, 2007).

Trešās paaudzes rīki ir paredzēti tam, lai veidotu pamatu korektīvās intervences plānam un ļautu novērtēt korektīvo intervenču īstenošanu. Saskaņā ar Endrjūsu un Bontu (2007), trešās paaudzes skalas ir empīriski pārbaudīti akturiāli mērījumi, kas satur nozīmīgu dinamisku vienību skaitu (kriminogēnās vajadzības). Trešās paaudzes riska

novērtēšanas instrumentu spektrs ir plašs: vairāki instrumenti ir izstrādāti vispārējā noziedzīgo nodarījumu riska novērtēšanai (piemēram, SL/CMI (Autori: Andrews, Bonta, Wormith, 2008); OAsys, (Howard, 2009)); instrumenti dzimumnoziedznieku riska novērtēšanai (piemēram, STABLE-2007/ ACUTE-2007 (Hanson, R. K., & Harris, 2011a, 2011b), instrumenti, ko izmanto novērtējot likumpārkāpēju, kas bijis vardarbīgs (piemēram, VRAG (Autori: Olver, Wong, Nicholaichuk, Gordon, 2007); VRC -20 (Boer, Hart, Kropp, & Webster, 1997).

Tāpat pie trešās paaudzes instrumentiem ir pieskaitāmi instrumenti, kas balstās empīriski vai konceptuāli pamatos riska faktoros, bet lēmums par riska kategoriju balstās strukturētā profesionālā lēmumā. Piemēram, CRNA (Gleckman, 2004) un tās pielāgotā versija Latvijai – RVN (VPD, 2007, 2013), VRC-20 (Boer, Hart, Kropp, & Webster, 1997) un SVR-20 (Boer, Hart, Kropp, & Webster, 1997) .

Noziedzības riska novērtēšanas prakse ir plaši attīstījusies kriminālās justīcijas sistēmā, tomēr tai ir pietiekami daudz trūkumu un tā tiek aktīvi kritizēta.

3.3. Novērtēšanas ierobežojumi, problēmas, kritika

Var teikt, ka riska novērtēšana ir vērsta uz „neparedzamā paredzēšanu” (Kemshall, 2003), un šīs novērtēšanas prakses problēmas raksturo: 1) zemi pazīmju rādītāji un iegūto datu par noziedzības problēmu grupai pārnese uz indivīdu uzvedību nākotnē; 2) ierobežota noziedzības riska faktoru iekļaušana novērtējumā; 3) saspīlējums starp mainīgo un kategorisko risku; 4) prognožu precizitātes problēma; 5) sociālkultūras atšķirību neievērošana; 6) riska nozīmes pārvērtēšana.

Nodaļas turpinājumā aplūkošu šos noziedzības riska novērtēšanas aspektus plašāk.

1) Pazīme, kas reti izplatīta sabiedrībā (sabiedrībā noziedzības rādītāji kopumā ir zemi) ir grūti pētāma ar statistikas metodēm un problēma rodas, kad datus, kas iegūti par kādu grupu cenšas pārnest uz individuālu gadījumu. Tieši smagi noziegumi ir reti un šī iemesla dēļ aktuārā informācija ir nepietiekama, lai novērtējumu varētu uzskatīt par ticamu. Basfilds (*Busfield*) atzīmē, ka “... faktori, kas paredz vienu vardarbības veidu, nav tie paši, kas prognozē citus veidus. Tādējādi ir ļoti grūti izstrādāt riska novērtējuma

mērījumus, kas ir pietiekami elastīgi, lai ietvertu dažādu vardarbības veidu prognozi, kas var notikt.” (Busfield, citēts no Canton, 2010: 15.lpp.)

Šīs problēmas cits aspekts ir saistīts ar iegūto datu par noziedzības problēmām, kas raksturīga noteiktai grupai, pārnesi uz indivīdu uzvedību nākotnē (Heizela Kemšala (2008: 10.lpp.) šo problēmu sauc par „statistikas maldīgumu”). Bieži vien noziedzības riska novērtējumā problēma tiek izteikta, kā varbūtība (noteiktas uzvedības atkārtotāšanās). Piemēram, 30% personu, kas novērtētas, kā „augsta riska” likumpārkāpēji izdarīs likumpārkāpumu tuvāko 3 gadu laikā. Prognoze rāda, ka atkārtota varbūtība ir 3 pret 7 (no desmit noziedzniekiem, ar šādu vērtējumu, 3 izdarīs jaunu noziegumu, bet 7 neizdarīs). Tomēr, jautājums par risku paliek neatbildēts – vai šis konkrētais noziedznieks ir starp tiem trim, kas izdarīs jaunu noziegumu, vai starp tiem septiņiem, kas neizdarīs?

2) Vēl vienu novērtēšanas problēmu rada tas, ka saistība starp riska faktoriem un atkārtotiem noziegumiem ir neskaidra – problēmas pamatā ir neskaidrība par cēloņsakarībām un relatīvo riska faktoru ietekmi uz jaunu noziegumu izdarīšanu. Veicot novērtēšanu, secinājumi par cēloņsakarībām tiek izdarīti balstoties uz noteiktu faktoru korelāciju, bet novērtēšanā izmantoto faktoru skaits ir neliels. Šo secinājumu problēma ir likumpārkāpumu cēloņu sašaurināšana. Noziedzības cēloņiem ir daudzfaktorāls raksturs, bet riska novērtēšanā tiek iekļauts nepilnīgs, iepriekš definēts faktoru kopums. Ņemot vērā ierobežotu faktoru ietekmi, noziedzības daudzfaktorālā daba netiek pietiekami novērtēta (Farrington, 2000:7.lpp).

3) Praktiski bieži izjūt saspīlējumu starp mainīgo un kategorisko risku. Noziedzība kā racionāla vs iracionāla rīcība tāpat rada pamatu diskusijai. Bieži racionāla rīcība tiek attiecināta uz gadījumu, ja persona veikusi mantiskus noziegumus, pretstatā vardarbīgiem noziegumiem, kas tiek skaidroti kā iracionāli (Kemshall, 2008:34.lpp.).

4) Cita problēma, kas saistīta ar riska novērtēšanu, ir prognožu precizitāte (Kemshall, 2008; Canton, 2010). Noziegumu novērtējuma prognoze var būt patiesa vai maldīga, un prognoze par likumpārkāpēja bīstamību var būt pozitīva vai negatīva. Tas nozīmē sekojošo: ja cilvēku novērtēja kā bīstamu, tas tika aprakstīts kā pozitīvs vērtējums; ja nenovērtēja kā bīstamu, tas bija negatīvs vērtējums; ja vērtējums izrādījās precīzs, to raksturoja kā patiesu, ja tas izrādījās neprecīzs, tad kā maldīgu.

Ņemot vērā šos divu veidu kritērijus mēs iegūstam 4 kategoriju likumpārkāpējus.

1. Patiesi pozitīvi novērtētie. Tie ir likumpārkāpēji, kas tiek novērtēti kā bīstami, un kas patiesi arī ir bīstami.
2. Maldīgi pozitīvi novērtētie. Tie ir cilvēki, kas tiek novērtēti kā bīstami, bet viņi nerada draudus.
3. Patiesi negatīvi novērtēti. Tie ir cilvēki, kas tiek novērtēti kā droši, un viņi arī ir droši.
4. Maldīgi negatīvi novērtētie. Tie ir cilvēki, kas tiek novērtēti kā droši, bet kas patiesībā ir bīstami un rada draudus.

Abi maldīgā novērtējuma aspekti ir problemātiski. Vieni, “maldīgi pozitīvie”, tiek novērtēti kā bīstami, bet patiesībā tādi nav un tas rada situāciju, ka cilvēki sabiedrības aizsardzības vārdā tiek turēti ieslodzījumā, intensīvi uzraudzīti, vai kā citādi ierobežoti un kontrolēti tad, kad tas nav nepieciešams. Otri, „maldīgi negatīvie”, ir tie, kurus uzskata par drošiem un kas netiek atbilstoši uzraudzīti, bet ir bīstami, jo izdara smagus noziegumus. Robs Kantons (*Rob Canton*) (2010) šo problēmu raksturo šādi:

Jautājums, kas radīja satraukumu, bija: cik pareizi ir šie riska novērtējumi. Ietekmīgā pārskatā uzmanība tika pievērsta šīm grūtībām: tai laikā jebkura zināmā riska novērtējuma metode bija vai nu tik ierobežojoša, ka nespēja identificēt daudzus cilvēkus, kas patiešām bija bīstami, vai arī tik „visu ietveroša”, ka rezultātā tika iegūti daudzi maldīgi pozitīvi novērtējumi. Tika secināts, ka tai laikā vislabākās metodes „patiesi bīstamo” noteikšanai varētu novest arī pie vismaz divu „maldīgi pozitīvo” (Floud, Young, 1981). Citiem vārdiem runājot, izmantojot tā laika visdrošākos novērtējumus, uz katru bīstamo personu, kas tika apcietināta, tiktu apcietinātas arī divas citas personas, kas nebija tik bīstamas.

(Canton, 2010:4.lpp.)

Maldīgi pozitīvie vērtējumi visticamāk paliks nepamanīti vai pat saņems sabiedrības atbalstu, jo pārlieku liela bardzība pret likumpārkāpēju drīzāk tiks atbalstīta, nekā uzskatīta par problēmu. Netiešā veidā to apliecina pēdējos 20 gados novērojāmās sodu politikas izmaiņas daudzās pasaules valstīs, izmaiņas, kas vērstas uz represiju pieaugumu (Garland, 2001) – ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto skaita palielināšanās, ieslodzījuma vidējā soda termiņa pieaugums, jaunu brīvību ierobežojošu sankciju ieviešana (piemēram, elektroniskā uzraudzība). Citāda reakcija ir maldīgi negatīvam

vērtējumam gadījumos, t.i., kad likumpārkāpējs tiek neprecīzi novērtēts kā drošs, bet pēc novērtējuma ir izdarīts jauns smags noziegums. Gan masu mediju reakcija, gan iestāžu rīcība situācijā, kad justīcijas profesionāļi ir pieļāvuši kļūdu, piemērojot sankcijas pret konkrēto speciālistu (vērtētāju), rada situāciju, kad novērtēšanas vērtētāji ir ieinteresēti lielāku likumpārkāpēju skaitu iekļaut augsta riska vai bīstamo likumpārkāpēju grupā, un tāpēc var saprast, kāpēc likumpārkāpēju riska novērtēšanā iesaistītie novērtēšanā paļaujas uz pieņēmumu, ka labāk izdarīt maldīgi pozitīvu vērtējumu nekā maldīgi negatīvu, tāpēc „drošs paliek drošs, pieļauj kļūdas” (Hood, Shute, 2000).

5) Vēl viena būtiska problēma ir saistīta ar riska novērtēšanas prakšu pārnesi no vienas vides uz citu. Faktori, kas veido riska novērtēšanas sistēmu ir balstīti lokālās vides, tai skaitā sociālās, ekonomiskās, kultūras vides un krimināltiesiskajā kontekstā. Faktors var būt labs prognozētājs vienā kultūrā, bet nevar tāds būt citā kultūrā. Riska instrumenti/modeļi ir radīti un validizēti noteiktā vidē, tāpēc fakti, to kombinācijas un ietekmes, kas veido pamatu riska novērtēšanai vienā valstī nedod pamatu novērtēšanai citā valstī, ja mēs pieņemam, ka kultūras, vides, krimināltiesiskās prakses u.c. faktoru lomai ir nozīmīga ietekme (Maurutto, Hannah-Moffat, 2006, Scottish Executive, 2000). Šis ir ļoti svarīgs prakses aspekts ņemot vērā to, ka VPD lietotie riska novērtēšanas instrumenti ir importēti no citas krimināltiesiskās vides.

6) Pēdējos gados noziedzības kontroles prakses, kas balstās riska novērtēšanā, tiek kritizētas no „Labās dzīves modeļa” (*Good Lives Model*) (Ward, Maruna, 2007) atbalstītājiem un citiem pētniekiem, kas aicina līdzvērtīgu uzmanību pievērst resursu novērtējumam (McNeill, et al., 2012). Šo autoru kritika ir saistīta ar pārāk lielu koncentrēšanos uz risku, kas var būt neproduktīva. Tāpēc autori vērš uzmanību uz to, ka likumpārkāpējam spējot sasniegt labas dzīves mērķus, iespējams, dinamiskie noziedzības riska faktori atrisināsies paši no sevis. Šāds skatījums maina novērtēšanas fokusu, atbalstot tādu „likumpārkāpējs – speciālists” sadarbības pieeju, kurā ir iekļauti pozitīvi mērķi, kurus ir izvirzījis pats likumpārkāpējs, nevis tikai riski, no kuriem izvairīties, vai vajadzības, kas ir jārisina.

4. NODAĻA. NOZIEDZĪBA UN FAKTORI RECIDĪVA PROGNOZĒŠANAI

4.1. Recidīva definēšana

Noziedzība ir īpaša sociālo aktivitāšu forma, kas ietver vairākas kritiski svarīgas pazīmes. Pirmkārt, aktivitātei ir jāpārsniedz indivīda iekšējās pasaules robežas, un tai ir jāiesniedzas publiskajā sfērā. Otrkārt, ar noziedzību tiek saprastas tās sociālās aktivitātes, kas ietver sevī noteiktu aizliegumu, normu un likumu pārkāpšanu, kas savukārt leģitimē soda piemērošanu un varas iestāžu intervences. Treškārt, noziedzības definēšana ir atkarīga no izvēlētās teorētiskās perspektīvas.

Noziedzības definēšanā un skaidrošanā dominē divas perspektīvas – krimināltiesiskā un socioloģiskā/kriminoloģiskā perspektīva. Krimināltiesiskās perspektīvas ietvaros ar noziedzību tiek saprastas tās sociālo aktivitāšu formas, kas atbilstoši noteiktas valsts likumdošanai ir kriminalizētas un atbilstošos likumos ir definētas kā noziedzīgi nodarījumi, kriminālsodāmas darbības vai kā citādi nosauktas, klasificētas atbilstošā likumpārkāpumu kategorijā. Noziedzības krimināltiesiskais definējums Latvijā balstās Latvijas Republikas Krimināllikumā, kurā ir noteiktas tās sociālās aktivitāšu formas, kas atbilst noziedzīgam nodarījumam.

Noziedzības krimināltiesiskais definējums noziedzības analīzei tiek pretrunīgi vērtēts no socioloģiskās perspektīvas. Virkne socioloģijas teoriju un pētījumu noziedzības definēšanā izmanto noziedzības krimināltiesisko skaidrojumu, proti, atzīst par noziegumiem tās darbības, kuras par tādām ir atzītas ar likumu. Šāds skatījums, piemēram, dominē pozitīvisma un neoklasicisma teorētiskajās perspektīvās (skatīt Burke, 2005; Newburn, 2013). Savukārt citas noziedzības socioloģiskās teorijas šādu pieeju noliedz un problematizē pašu noziedzības definēšanu.

No vienas puses, vairākas noziedzības socioloģiskās teorijas balstās pieņēmumā, ka noziedzība ir sociāli konstruēta. Konflikta teoriju ietvaros noziedzības definēšana tiek aplūkota kā līdzeklis varas nodrošināšanai un sabiedrības kontrolei (skatīt Burke, 2005). Birkošanas teorijas (*labelling theories*) pārstāvji, savukārt, kritizē noziedzības kā novirzes no normas jeb „deviances” definējumu (Becker 1963/1973). No otras puses, krimināltiesiskais definējums kļūst problemātisks globalizācijas procesu kontekstā. Noziedzība pārvar tradicionālās kategorijas un robežas, iznīcina noziedzības nacionālās,

juridiskās un kulturālās barjeras, tāpēc piedāvātais noziedzības krimināltiesiskais definējums kļūst neizmantojams noziedzības problēmu izpētei pārnacionālajā līmenī.

Atzīstot daudzveidīgās pieejas noziedzības problēmas konstruēšanā, es savā darbā noziedzības definēšanai izmantošu noziedzības krimināltiesisko perspektīvu. Tas nozīmē, ka tiks pētīti tie indivīda uzvedības un rīcības veidi, kas Latvijas likumdošanā ir klasificēti kā noziedzīgi nodarījumi. Šādai noziedzības definēšanai ir vairāki iemesli.

Pirmkārt, sašaurinot noziedzības definējumu līdz noziedzības krimināltiesiskajam skaidrojumam, nav iespējams analizēt latentu noziedzību, tādu sociālo normu pārkāpšanu, kas nav Krimināllikumā ietvertas, bet izvēlētais skatījums ļauj analizēt tos likumpārkāpumu cēloņus, kas Latvijas krimināltiesiskajā sistēmā ir definēti kā noziedzīgie nodarījumi. Šis ir pietiekami plašs pētījuma lauks, lai analizētu noziedzības problēmu un aplūkotu riska novērtēšanas prakses Latvijā.

Otrkārt, promocijas darba ietvaros nav plānots salīdzināt noziedzības cēloņus pārnacionālajā līmenī. Tāpēc atšķirīgais dažādu valstu krimināltiesiskais redzējums nav šķērslis noziedzības cēloņu un riska novērtēšanas prakses analīzei.

Treškārt, pētījuma mērķis nav aplūkot varas attiecību veidošanas un uzturēšanas procesus, plaši analizēt noziedzības problēmas konstruēšanu vai citus noziedzības un tās kontroles aspektus, kur nepietiekama noziedzības definēšanas problēmas analīze būtiski ietekmētu pētījuma rezultātus un secinājumus.

Ceturtkārt, pētījuma vajadzībām izmantojamā informācija par noziedzību Latvijā ir klasificēta atbilstoši noziedzības krimināltiesiskajam definējumam. Tāpat riska novērtēšanas prakse ir organizēta balstoties uz Latvijas Republikas Krimināllikumā (KL) ietverto noziedzīga nodarījuma izpratni.

Gan arguments par krimināltiesiskā noziedzības definējuma plašo pielietojumu Latvijas justīcijas vidē, gan šāda noziedzības definējuma pielietojamības iespējas noziedzības problēmas socioloģiskajā analīzē ir galvenie iemesli, lai izmantotu minētās krimināltiesiskās pieejas noziedzības definēšanā, proti, **noziedzīgs nodarījums ir ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), par kura izdarīšanu Latvijas Republikas KL ir paredzēts un var tikt piemērots vai ir piemērots kriminālsods.**

Ja promocijas darba ietvaros noziedzības krimināltiesiskā definīcija ir piemērots noziedzības definēšanas veids, tad recidīva krimināltiesiskā izpratne ir pārāk ierobežojoša un nav piemērota promocijas darba uzdevumu izpildei, jo krimināltiesiskais (legālais) recidīvs aptver tikai nelielu daļu no faktiskā NN recidīva.

Lai izprastu ierobežojumus un pamatotu to, kādēļ promocijas darbā legālas (krimināltiesiskās) recidīva definīcijas vietā ir izmantota kriminoloģiskā recidīva definīcija, ir nepieciešams pievērsties atšķirībām, kas pastāv starp šīm abām recidīva izpratnēm.

Atbilstoši KL 27.pantā noteiktajam, noziedzīga nodarījuma recidīvs ir personas izdarīts jauns noziedzīgs nodarījums pēc šīs personas notiesāšanas par agrāk izdarītu noziedzīgu nodarījumu, ja sodāmība par to nav noņemta vai dzēsta. Tas nozīmē, ka recidīvs ir tikai tajā gadījumā, kad persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un nozieguma izdarīšanas brīdī tā jau ir bijusi notiesāta par kādu noziedzīgu nodarījumu, bet sodāmība par to nav dzēsta. Tāpat recidīva konstatēšanai ir nepieciešams jauns notiesājošs spriedums. Legālās recidīva izpratnes ietvaros, vairākkārt sodītas personas jauns noziedzīgs nodarījums neveidos recidīvu gadījumos, ja sodāmības par iepriekš izdarītiem likumpārkāpumiem ir dzēstas vai noņemtas.

Šo ierobežojumu dēļ legālās recidīva definīcijas ietvars pietiekami neatklāj atkārtotu NN izdarīšanas problēmu, un līdztekus legālā recidīva definīcijām tiek izmantotas dažādas faktiskās (kriminoloģiskās) recidīva definīcijas. Šāds formulējums par recidīvu atzīst agrāk sodītas personas izdarītu jaunu noziedzīgu nodarījumu. Sodāmību dzēšana vai noņemšana nav kritērijs tam, lai noteiktu recidīvu, proti, atkārtotība (noziedzīgs nodarījums – sods/sankcija – noziedzīgs nodarījums) ir recidīva kritērijs, nevis krimināltiesisko seku esamība vai neesamība.

Pastāv vairākas iespējas kā definēt faktisko recidīvu. Mazāk aptverošs ir pierādītā noziedzīgā nodarījuma recidīva jēdziens, proti, recidīvs tiek konstatēts tad, ja agrāk sodītu personu notiesā par jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Savukārt plašāka un vairāk aptveroša faktiskā recidīva definīcija ietver arī citus kritērijus recidīva definēšanai, papildus pierādītajam recidīvam, ietverot arī sekojošus gadījumus:

1. recidīva konstatēšanai nav nepieciešams jauns notiesājošs spriedums, bet arī tie gadījumi, kad valsts ir izvēlējusies kādu citu krimināltiesisku līdzekli var

tikt uzskatīti par recidīvu, proti, par recidīvu var tikt uzskatītas dažādas valsts reakcijas uz kriminālsodāmu darbību (piemēram, izlīgumu starp cietušo un likumpārkāpēju, audzinoša rakstura piespiedu līdzekli, u.c.);

2. recidīva kritērijs ir ne vien jauns notiesājošos tiesas spriedums, bet arī agrāk sodītas personas atzīšana par aizdomās turamo vai apsūdzēto jauna nozieguma izdarīšanā.

Ņemot vērā minētās faktiskā recidīva definīcijas priekšrocības, promocijas darbā tiek izmantota kriminoloģiskā pieeja recidīva definēšanā – **recidīvs ir agrāk sodītas personas izdarīta kriminālsodāma darbība un valsts reakcija attiecībā uz šo darbību ir: 1) personas notiesāšana, vai 2) kriminālprocesa izbeigšana, pielietojot kādu citu krimināltiesisku līdzekli (izlīgums), vai 3) personas atzīšana par aizdomās turamo vai apsūdzēto kriminālprocesa ietvaros, ja šis ierosinātais kriminālprocess nav pabeigts.** Tādējādi recidīva jēdzienā nav iekļauti tie gadījumi, kad pret agrāk sodītu personu ir ierosināts jauns kriminālprocess, bet tas ir izbeigts, jo persona ir atzīta par nevainīgu un attaisnota. Tāpat izvēlētā definīcija neaptver tos gadījumus, kad sodīta persona ir izdarījusi kriminālsodāmu darbību, bet tai nav sekojusi valsts reakcija, proti, neregistrētā noziedzība netiek aplūkota un analizēta promocijas darbā.

Tāpat recidīva definīcijas izvēli ir ietekmējuši vairāki citi apsvērumi:

- 1) Krimināltiesiskā recidīva definīcija nav piemērota tam, lai prognozētu jaunu noziedzīgu nodarījumu, jo NN, kas izdarīti pēc sodāmības dzēšanas vai noņemšanas netiek uzskatīti par recidīvu, bet sodāmības dzēšanas termiņi var būt ļoti dažādi. Piemēram, nosacīti notiesātām personām sodāmība tiek dzēsta pēc pārbaudes laika beigām, bet personām, kas daļu sodu izcietušas ieslodzījumā, vēl daudzus gadus pēc soda izciešanas sodāmība netiks dzēsta. Tādējādi minēto grupu recidīva rādītāju salīdzināšana kļūst neiespējama, ja tiek lietota legālā recidīva definīcija.

- 2) Savukārt faktiskā recidīva definīcija, kas ietver tikai pierādītā recidīva kritēriju (jauna notiesāšana ir recidīva kritērijs) ir ierobežojoša, jo recidīva rādītāji kļūst atkarīgi no ātruma kādā krimināllietas tiek izmeklētas un iztiesātas, proti, jo ilgāks ir izmeklēšanas un iztiesāšanas laiks, jo zemāki būs recidīva rādītāji. Tāpēc promocijas darbā par recidīvu ir atzīti arī tie gadījumi kad kriminālprocess nav pabeigts, vai kriminālprocess ir izbeigts pielietojot kādu citu krimināltiesisku līdzekli.

Ņemot vērā to, ka pētījums ir ierobežots laikā, tad pētījuma vajadzībām recidīva mērīšanas periods tika ierobežots un par jaunu noziedzīgu nodarījumu ir uzskatīts recidīva definīcijai atbilstošs noziedzīgs nodarījums, kas izdarīts laika posmā no soda izciešanas perioda beigām (2009.gada 1.jūnijs – 31.augusts) līdz 2011.gada 1. decembrim.

Līdztekus recidīva jēdzienam, izpētes vajadzībām bija nepieciešams ieviest indeksa noziedzīga nodarījuma un pseido-recidīva jēdzienu⁸. Ar indeksa noziedzīgu nodarījumu saprotot to NN vai NN kopumu (indeksa noziedzīga nodarījuma klasteris), kas kalpo par atskaites punktu kriminālās pagātnes un recidīva noteikšanai un nošķiršanai. NN, kas ir izdarīti pirms stājas spēkā notiesājošais lēmums par indeksa NN, veido kriminālo pagātni, savukārt tie NN, kas izdarīti pēc tam, kad ir stājies spēkā notiesājošs spriedums vai lēmums par indeksa NN, veido noziedzīgā nodarījuma recidīvu. Citiem vārdiem sakot, indeksa noziegumu vai noziegumus (indeksa klasteris) veido visi tie NN, kuru dēļ likumpārkāpējs nonāca probācijas uzraudzībā un šī uzraudzība tika pabeigta laika posmā no 2009. gada 1.jūnija līdz 31. augustam.

Savukārt tie NN, kas ir izdarīti pirms indeksa NN sprieduma spēkā stāšanās, bet notiesāšana notikusi recidīva mērīšanas periodā, tas ir, pēc probācijas uzraudzības pabeigšanas, veido „pseido-recidīvu”. Parasti tie ir gadījumi, kad persona tiek notiesāta vairākus gadus pēc NN izdarīšanas un šie senāk izdarītie NN pētījumā netiek vērtēti kā NN recidīvs.

4.2. Faktori recidīva prognozēšanai

Lai arī starp pētniekiem un kriminālās justīcijas laukā strādājošiem praktiķiem nav vienota viedokļa par vislabāko recidīva prognozēšanas veidu (skatīt iepriekšējās sadaļas), tomēr kopumā aktuārā un strukturētā profesionālā spriedumā balstītās riska novērtēšanas tradīcijas atbalstītāji piekrīt dažiem principiem. Pirmkārt, ir jābūt ticamam pamatojumam, ka faktors ir saistīts ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, t.i., tas tiek uzskatīts par noziegumu izdarīšanu veicinošu faktoru kriminoloģijas vai sociālajās teorijās, kas skaidro noziedzību. Otrkārt, lai pazīme tiktu uzskatīta par riska faktoru,

---

⁸ Indeksa noziedzīga nodarījuma, indeksa NN klasteris un „pseido-recidīva” jēdziens ir aizgūts no STATIC – 99R (Harris, A., Phenix, A., Hanson, R. K., & Thornton, D., 2003) riska novērtēšanas instrumenta kodēšanas noteikumiem, pielāgojot tos šī pētnieciskā darba vajadzībām.

iepriekš ir jānosaka augstākās un zemākās riska robežas un tām ir jāprognozē (ar noteiktu iespējamības līmeni) rezultāts (Kazdin, et al., 1997). Trešais princips ir, ka riska prognozi veido faktoru kopums, nevis tikai viens ar recidīvu cieši saistīts riska faktors. Novērtētājiem ir jāaptver virkne riska faktoru un šie faktori tikai apkopotā veidā sniedz riska vērtējumu. Ceturtais vienošanās punkts ir, ka strukturētās pieejas riska novērtēšanā ir daudz precīzākas nekā nestrukturētais profesionālais viedoklis (Andrews, Bonta, Wormith, 2006; Harris, 2006; Hanson, Morton-Bourgon, 2007, 2009; Monahan, 2007).

Tāpēc faktora apstiprināšanai par kriminogēnu faktoru ir nepieciešams gan konceptuāls, gan empīrisks pamatojums. Papildu ticamai faktora saistīšanai ar turpmāku noziegumu izdarīšanu, ir nepieciešami pierādījumi, ka (a) faktors prognozē recidīvu, (b) faktors spēj mainīties (tas ir attiecināms uz dinamiskiem riska faktoriem, kas ietverti novērtējumā), (c) faktora izmaiņas ir saistītas ar recidīva riska izmaiņām. Riska faktoru cēloniskā loma ir ticamāka tad, ja tiek izslēgtas alternatīvas hipotēzes par faktora dinamiskajām attiecībām ar recidīvu.

Turpmāk tiks aprakstīti faktori, kuriem ir nozīmīgi empīriski pierādījumi noziedzīgo nodarījumu recidīva riska prognozēšanā. Šo faktoru identificēšana ir cieši saistīta ar akadēmiskajā literatūrā sniegtajiem pierādījumiem par to, ka faktors prognozē noziedzīgo nodarījumu recidīvu. Par empīriski atbalstītiem riska faktoriem tiek uzskatīti tie faktori, kas uzrāda tiem piemītošu nozīmīgu recidīva prognozēšanas vērtību vai svarīgumu. Riska faktors var tikt klasificēts kā pamatots tad, ja virknē pētījumu ir konstatēts, ka šis faktors prognozē noziedzīgo nodarījumu atkārtošanos (os). Jāatzīmē, ka faktoru definēšanas robežas (aplūkojot un salīdzinot dažādus riska novērtēšanas instrumentus, kas paredzēti viena un tā paša riska novērtēšanai, piemēram, atkārtotas seksuālas vardarbības novērtēšanai) ir neskaidras un atšķirīgas, jo pētnieki un riska novērtēšanas instrumentu autori: 1) riska novērtēšanā ņem vērā atšķirīgus riska faktorus un veido atšķirīgas riska kategorijas (novērtējamo riska faktoru skaits dažādiem riska novērtēšanas rīkiem ir atšķirīgs, tāpat ir noteiktas atšķirīgas robežas starp riska kategorijām un riska apakškategoriju); 2) vieni un tie paši riska faktori tiek atšķirīgi operacionalizēti dažādos riska novērtēšanas instrumentos (riskā pazīmes tiek atšķirīgi kodētas, t.i. riska pazīmēm tiek piešķirtas atšķirīgas nozīmes, svars un vērtības).

Tabulā Nr. 3 (veidota, pielāgojot Andrews, Bonta, Wormith, 2006) attēloti riska faktori, kurus var raksturot kā empīriski pamatotus, jo šādu faktoru klasificēšana par riska faktoriem ir apstiprināta ar empīriskiem pierādījumiem. Tomēr jāatceras, ka šiem faktoriem nav vienāda recidīva prognozēšanas vērtība un ir jābūt uzmanīgiem, interpretējot viena faktora relatīvo nozīmīgumu salīdzinājumā ar citu faktoru. Tāpat jāpatur prātā tas, ka, lai arī ir identificēti daudzi recidīva riska faktori, saistība starp katru individuālu riska faktoru un NN recidīvu ir maza. Tas nozīmē, ka riska prognozei un vērtējumam ir kumulatīvs raksturs – likumpārkāpējam piemītošo riska pazīmju skaits un atsevišķu riska faktoru konstatācijas nav pietiekošs kritērijs lēmuma pieņemšanai par kopējo riska līmeni, jo katram faktoram, šo faktoru kombinācijām ir atšķirīga recidīva prognozēšanas vērtība.

Viens no atzītākiem ietvariem NN recidīva novērtēšanai ir riska interpretācijai par riska „lielo četrinieku” („*Big Four*”) un „nozīmīgo astotnieku” („*Central Eight Factors*”)(Andrews, Bonta, Wormith, 2006). Šo astoņu faktoru kopa satur visprognozējošāko informāciju par NN recidīvu. Minētie astoņi faktori ir visciešāk saistīti ar recidīva prognozi, savukārt, „lielo četrinieku” veido faktoru kopa, kurai ir vislielākā ietekme uz recidīvu (visaugstākā recidīva prognozēšanas vērtība).

Tabulā Nr. 4.1. ir sniegts pārskats par galvenajiem riska faktoriem, kurā viens no faktoriem „noziedzīgas uzvedības vēsture” ir statisks riska faktors, bet septiņi ir dinamiski faktori, jo iespējamas gan augšupejošas, gan lejupejošas izmaiņas. Pirmie četri riska faktori veido „lielo četrinieku”.

„Nozīmīgā astotnieka” riska faktori un to rādītāji

Riska/vajadzību faktors	Rādītāji
Antisociālas uzvedības vēsture (kriminālā pagātne)	Agrīna iesaistīšanās antisociālās darbības, atkārtota noziedzīgu nodarījumu izdarīšana dažādos laika periodos un dažādās situācijās
Antisociāla personība	Impulsīvs, egocentrisks, viegli aizkaitināms, sarežģītas problēmsituācijās un augsta stresa situācijas risina ar agresijas palīdzību
Pro-noziedzīgas/antisociālas attieksmes	Uzskati par noziedzību kā normai atbilstošu uzvedību (piemēram, „visi zog”), antisociālu darbību attaisnošana un racionalizēšana, negatīva attieksme pret likumu
Sociāls atbalsts noziedzīgai darbībai/antisociāls sociālais tīkls	Noziedzīgi draugi, iesaistīšanās sociālajos tīklos, kas atbalsta noziedzīgas darbības, izolācija no pro-sociāliem līdzcilvēkiem
Psihoaktīvo vielu problemātiska lietošana	Alkohola un/vai narkotiku problemātiska lietošana
Attiecības ģimenē/laulāto attiecības	Nepienācīga uzraudzība un disciplinēšana no vecāku puses, vājas attiecības ģimenē, destruktīvs attiecību modelis
Skola/darbs	Zemi sasniegumi, zems apmierinātības līmenis, ierobežotas iespējas iegūt līdzekļus sociāli pieņemamā veidā.
Prosociālas atpūtas aktivitātes	Nav iesaistes pro-sociālās atpūtas un brīvā laika aktivitātēs

Avots: veidots, pielāgojot Andrews, Bonta, Wormith, 2006

4.2.1. Antisociālas uzvedības vēsture (Kriminālā pagātne)

Likumpārkāpēju kriminālās vēstures nozīme turpmākās antisociālās uzvedības prognozēšanā ir plaši pētīta. Virkne pētījumu parāda, ka kriminālā vēsture ir viens no labākajiem rādītājiem atkārtotas notiesāšanas prognozēšanā (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Spicer, Glicksman, 2004). Analizējot kriminālās pagātnes saistību ar turpmāko uzvedību, pētnieki ir dažādi interpretējuši kriminālās pagātnes un atkārtotas likumpārkāpšanas saikni.

Divi rādītāji, kas var tikt izmantoti turpmākās noziedzīgās uzvedības prognozēšanā ir 1) iepriekšējo sodāmību skaits vai 2) iepriekšēju arestu vai apcietinājumu skaits. Lielāks agrāko sodāmību skaits un vairākkārtēja atgriešanās justīcijas sistēmā

palielina atkārtotas notiesāšanas varbūtību (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Spicer, Glicksman, 2004), kā arī iepriekšēju arestu vai apcietinājumu skaits palielina atkārtota aresta/apcietinājuma varbūtību (Nagin, Paternoster, 2000; Kurlychek, Brame, Bushway, 2006).

Indivīda agrīna iesaistīšanās kriminālās darbībās ir vēl viens kriminālās pagātnes rādītājs, kas saistīts ar atkārtotu likumpārkāpšanu. Jo mazāks ir notiesātās personas vecums pirmajā notiesāšanas reizē, jo lielāka ir atkārtota likumpārkāpuma varbūtība. Šo sakarību parāda vairāki pētījumi, kas apkopoti Gendrjū, Litla un Godžina (1996) meta-analīzes pētījumā.

Tāpat pēdējā izdarītā nozieguma veids, soda forma un soda izpildes gaita ir atkārtota nozieguma prognozējoši rādītāji. Augstāki atkārtotas notiesāšanas rādītāji ir personām, kas veikušas mantiska rakstura noziedzīgus nodarījumus (piemēram, zādzības), salīdzinot ar dzimumnoziegumus izdarījušām personām vai personām, kas veikušas krāpnieciskas darbības (Spicer, Glicksman, 2004). Notiesātās personas, kas izcietušas sodu brīvības atņemšanas vietās biežāk izdara jaunus likumpārkāpumus, nekā likumpārkāpēji, kas izcietā sodu sabiedrībā (Spicer, Glicksman, 2004; Spivak, Damphousse, 2006), kā arī personas, kas sodu izpildes laikā pārkāpa uzliktos pienākumus, biežāk izdarīja jaunus likumpārkāpumus (Taylor, 1999).

4.2.2. Antisociāla personība

Ar antisociālu personību tiek saprasts plašs indivīda iezīmju loks, kas var veicināt deviantu uzvedību, tai skaitā, likumpārkāpumu izdarīšanu. Uz indivīda iezīmju un atkārtotu likumpārkāpumu saistību norāda vairāku pētījumu rezultāti.

Gendrjū, Litla un Godžina (1996) veiktā meta-analīze atklāj psihopātiju, sociopātiju, vāju socializēšanos un egocentrismu kā nozīmīgākos personības faktorus, kas ir saistīti ar recidīvu. Psihopātija, sociopātija un vāja socializēšanās ir samērā plašas kategorijas, tāpēc jāpievēršas tām personas individuālajām iezīmēm, kas ar šīm kategorijām ir saistītas.

Vairāki pētījumi atklāj uzvedības problēmu unimpulsivitātes saistību ar recidīvu (Howard, 2009; Raynor, et al., 2000; Baker, et al., 2002; Rutter et al., 1998). Tāpat vājas problēmrisināšanas un pašregulācijas prasmes, paškontroles trūkums (Raynor, et al.,

2000), garlaikošanās un nepieciešamība pēc asām izjūtām ((Raynor, et al., 2000; Baker, et al., 2002), iesaistīšanās riskantās darbībās (Raynor, et al., 2000) un atbildības trūkums par savu rīcību (Raynor, et al., 2000) ir indivīda iezīmes, kuru saistība ar recidīvu ir empīriski pamatota.

Aplūkojot nepilngadīgo personības iezīmes un to saistību ar recidīvu, pētījumi atklāj, ka nepilngadīgo vājā izpratne par deviantas uzvedības negatīvajām sekām, vājā agresijas un dusmu kontrole (Baker, et. al., 2002) ir recidīvu prognozējoši faktori.

4.2.3. Pro-noziedzīgas/ antisociālas attieksmes

Līdzīgi kā indivīda iezīmes, arī attieksmes ir noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu prognozējošs faktors. Tā Gendrijū, Litla un Godžina veiktajā meta-analīzē (1996) tika konstatēts, ka antisociālas un pro-noziedzīgas attieksmes, uzskati un vērtības ir faktori, kas uzrāda vienu no visciešākajām saistībām ar recidīvu.

Ņemot vērā to, ka antisociālu attieksmju faktors ir iekļauts vairākos riska novērtēšanas instrumentos, tad pētījumi par šo riska instrumentu pielietošanu recidīva prognozēšanā arī ļauj identificēt antisociālas attieksmes un recidīva ciešo saistību. Pētījums par ACE (Assessment, Case Management and Evaluation System) instrumenta izmantošanu riska novērtēšanā atklāja antisociālo attieksmju faktora un recidīva ciešu korelāciju (Raynor, et al., 2000). ACE instrumenta antisociālo attieksmju faktorā iekļautās, vērtētās pazīmes ir: pro-noziedzīgas attieksmes; uzskati, ka ieguvumi no nozieguma atsver zaudējumus; nostāja, ka nākotnes noziegumi ir nenovēršami; motivācija izvairīties no jauna nozieguma izdarīšanas un motivācija risināt problēmas, kas saistītas ar nozieguma izdarīšanu; rūpes par jauna nozieguma negatīvām sekām un ietekmi uz likumpārkāpējam tuviem cilvēkiem (Raynor, et.al., 2000).

Tāpat riska novērtēšanas ar LSI-R vai OGRS 3 rezultāti norāda uz to, ka antisociālas attieksmes ir riska faktors (Raynor, et al., 2000; Howard, 2009). Savukārt Milla un kolēģu pētījums (Mills, Kroner, Hemmati, 2004) atklāj to, ka vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu recidīva prognoze var tikt nozīmīgi uzlabota tad, ja papildus aktuariāriem riska novērtēšanas instrumentiem tiek pielietots Kriminālo attieksmju un kriminālo domubiedru novērtējums (*Measure of Criminal Attitudes and Associates (MCAA)*).

4.2.4. Sociāls atbalsts noziedzīgai darbībai

Sociāls atbalsts noziedzīgai darbībai tiek realizēts ar tādu sociālo tīklu palīdzību, kuros dominē indivīdi, kas ir iesaistīti noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā. Šie tīkli tiešā vai netiešā veidā veicina kriminālo uzvedību, vai arī kavē prosociālas uzvedības uzturēšanu. Lai arī sociālie tīkli var tikt uztverti par "ārējiem" attiecībā uz konkrētiem likumpārkāpējiem, par kuriem tiek veikts novērtējums, tomēr šāda pazīme ļauj vērtēt konkrētā likumpārkāpēja risku, jo indivīdi sliecas izvēlēties un atjaunot noteiktu dzīvesveidu un piederību noteiktai sociālai grupai. Sociālā tīklu nozīme ir uzsvērtā teorijās, kas skaidro devianci (piemēram, Šutcerlenda izveidotajā diferencētās asociācijas teorijā (skatīt Burke, 2005 vai Newburn, 2013), kā arī citās teorijās, kas skaidro cilvēka uzvedību (piemēram, sociālās mācīšanās teorija (Bandura, 1986)).

Virkne sociālās mācīšanās teoriju uzsver to, ka sociālā uzvedība ir iemācīta un būtiska mācīšanās sastāvdaļa ir apkārt esošo cilvēku uzvedības novērošana (piemēram, jau pieminētā diferencētās asociācijas teorija vai noziedzīgas uzvedības personības un kognitīvās sociālās mācīšanās teorija (Andrews, Bonta, 1998)). Tāpēc indivīdi, kas lielu daļu laika pavada kopā ar citiem likumpārkāpējiem, vai cilvēkiem, kas demonstrē antisociālas attieksmes un vērtības, ir vairāk pakļauti antisociālas uzvedības piemēru ietekmei (antisociālās uzvedības modelēšana), nekā indivīdi, kas laiku pavada ar likumpaklausīgiem sabiedrības locekļiem.

Šādas negatīvas sociālās ietekmes esamība ir viena no spēcīgākajiem faktoriem vispārējā noziedzīgā recidīvisma prognozēšanā. Indivīdi, kuri sociālajos tīklos komunicē pārsvarā ar likumpārkāpējiem vai antisociāliem līdzbiedriem, biežāk izdara jaunus noziedzīgus nodarījumus, nekā indivīdi, kuru sociālajā tīklā dominē indivīdi ar prosociālu uzvedību un attieksmēm (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Baker, et al., 2002). Minētais faktors ir ciešāk saistīts ar tādiem recidīvu veicinošiem faktoriem, kā „problemātiska psihoaktīvo vielu lietošana”, „nodarbinātība/skola”, „prosociālas atpūtas aktivitātes” un „attiecības ģimenē/ laulāto attiecības” (Raynor, e al., 2000). Tāpat pētījumi parāda, ka faktors „antisociāls sociālais tīkls” uzrāda saistību ar citiem riska faktoriem, t.i., indivīdiem ar antisociālu sociālo tīklu ir augstāki rādītāji pazīmēs, kas

raksturo nekonstruktīvu brīvā laika pavadīšanu, antisociālas attieksmes un problemātisku vielu lietošanu (Raynor, et al., 2000).

Faktoru „antisociāls sociālais tīkls” raksturo dažādi rādītāji, piemēram, Kanādas likumpārkāpēju uzņemšanas novērtējuma (*Offender Intake Assessment (OIA)*) validizācijas pētījumā šī faktora raksturojošās pazīmes ir: „līdzbiedri ar atkarības problēmām/problemātisku psihoaktīvo vielu lietošanu”, „ir vairāki krimināli sodīti paziņas”, „vairums draugu ir kriminālsodītas personas” (Brown, Motiuk, 2005).

Vienlaikus jāatzīst, ka faktors „antisociāls sociālais tīkls” neuzrāda vienlīdz labas prognozes visās likumpārkāpēju grupās. Ilgstoši ieslodzījumā bijušo likumpārkāpēju grupā, faktors „Antisociāls sociālais tīkls” neļauj prognozēt recidīvu un nošķirt recidīvistus no ne-recidīvistiem (Sigmour, 2004).

4.2.5. Psihoaktīvo vielu problemātiska lietošana

Gan alkohola, gan narkotiku lietošana ir riska faktors, kas palielina atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanas varbūtību. Psihoaktīvo vielu lietošanas un likumpārkāpumu izdarīšanas saistība ir plaši pētīta.

Virktne pētījumu apstiprina to, ka narkotiku lietošana ir riska faktors, kas palielina recidīva varbūtību. Narkotiku lietošana kā riska faktors attiecas gan uz pilngadīgiem (Raynor, et al., 2000; Spohn & Holleran, 2002; Howard, 2009), gan nepilngadīgiem likumpārkāpējiem (Cottle, Lee, Hailbrun, 2001; Baker, et al., 2002).

Ne visu NN gadījumā narkotiku lietošana ir riska faktors. Tā Oldfilda (Oldfeld, 1996) pētījums atklāj narkotiku lietošanas saistību tikai ar noteikta veida likumpārkāpumiem, proti, zādzībām. Šāda sakarība tiek skaidrota ar nepieciešamību iegūt finanšu līdzekļus narkotiku atkarības uzturēšanai. Par narkotiku lietotāju ierobežotajām iespējām iegūt finanšu līdzekļus legālā veidā liecina Lauba un Sampsona pētījuma rezultāti (Laub, Sampson, 2003) – narkotiku lietotāji retāk strādā algotu darbu. Tāpat autori atklāj narkotiku lietošanas negatīvo ietekmi uz paštēlu (pozitīvu priekšstatu par sevi) un partnerattiecībām (Laub, Sampson, 2003), kas līdztekus finanšu faktoram var ietekmēt delinkventu uzvedību.

Narkotiku lietošana ietekmē arī indivīda komunikāciju sociālajos tīklos (Schroeder, Giordano, Cernkovich, 2007). Pētnieku veiktais longitūdinālais pētījums

parāda to, ka narkotiku lietotājiem ir par sarežģītu atturēties no likumpārkāpumu izdarīšanas, jo narkotiku iegūšanai ir nepieciešams ilgstoši uzturēt kontaktus ar antisociālu personu loku. Šo pētnieku veiktais pētījums parādīja vairāku mainīgu pozitīvu saistību: narkotiku lietošana bija saistīta ar plašāku antisociālu paziņu loku; narkotiku lietotāja partnera kriminalitāti, kas, savukārt, bija statistiski nozīmīgi saistīta ar turpmāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu.

Tāpat alkohola problemātiska lietošana ir riska faktors (Howard, 2009; Laub, Sampson, 2003). Laubs un Sampsons (2003) alkohola un noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas saistību skaidro ar problemātiskas vielu lietošanas negatīvo sociālo ietekmi – problemātiska alkohola lietošana negatīvi ietekmē partnerattiecības, nodarbinātību, vājina sociālās saites. Zinot to, ka pro-sociāls sociālais tīkls un nodarbinātība var kalpot kā aizsardzības faktors (likumpārkāpumu risku, kriminālo uzvedību mazinošs faktors), var tikt saprasta saikne starp alkohola problemātisku lietošanu un kriminālu uzvedību.

Vienlaikus jāatzīst, ka problemātiskas alkohola lietošana ir mazāk prognozējošs faktors nekā narkotiku lietošana un ne visi pētījumi, kuros aplūkota alkohola problemātiska lietošana un noziedzība, norāda uz šī faktora nozīmību atkārtota noziedzīga nodarījuma prognozēšanā. Piemēram, Rainera un kolēģu veiktajā pētījumā (Raynor, et al., 2000) alkohola problemātiska lietošana neuzrāda statistiski nozīmīgu sakarību ar atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu.

4.2.6. Attiecības ģimenē/ laulāto attiecības

Partnerattiecību kvalitāte un attiecības ģimenē ir vēl viena pazīmju grupa, kas var tikt izmantota noziedzīgu nodarījumu recidīva prognozēšanai, un vairāki attiecību aspekti un pazīmes var norādīt uz šo kā riska faktoru. Virkne pētījumu ir pārlicinoši demonstrējuši, ka ģimenes kriminalitāte (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Farrington, 2002), vecāku – bērnu attiecību kvalitāte (Oddone-Paolucci, et al., 2000; Gendreau, Little, Goggin, 1996), bērna vāja aprūpe un pamešana novārtā (Farrington, 2002; Oddone-Paolucci, et al., 2000) ir pazīmes, kas palielina noziedzīga nodarījuma izdarīšanas varbūtību.

Ģimenes nesaskaņas un konflikti ir nozīmīgs riska faktors pilngadīgiem likumpārkāpējiem (Gendreau, Little, Goggin, 1996), bet attiecībā uz nepilngadīgiem

likumpārkāpējiem, riska faktors ir dzīvošana ārpus bioloģiskās ģimenes un attiecību neuzturēšana ar bioloģisko tēvu (Baker, et al., 2002).

Attiecību uzturēšana ir svarīga arī tad, ja likumpārkāpējs izcieš sodu ieslodzījumā, jo tie likumpārkāpēji, kas ieslodzījuma laikā regulāri tikās ar saviem ģimenes locekļiem, retāk izdarīja jaunus noziegumus pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma (Niven & Olagundoye, 2002; Niven & Stewart, 2005).

Vardarbība ģimenē ir vēl viens attiecību raksturojošs aspekts, un personas, kas ir notiesātas par šādu noziegumu, bieži atkārtoti izdara vardarbīgus noziegumus pret to pašu vai citu partneri (Hester & Westmarland, 2006).

Vienlaikus arī jāatzīst, ka attiecības ģimenē atšķirīgi ietekmē vīriešu un sieviešu atkārtota nozieguma varbūtību. Reinora un viņa kolēģu (Raynor, et al., 2000) veiktā izpēte norāda, ka laulības nedaudz samazina atkārtota likumpārkāpuma izdarīšanu vīriešiem, bet sieviešu likumpārkāpēju grupā šim faktoram nav ietekme uz recidīva varbūtību.

4.2.7. Skola un darbs

Recidīva varbūtību ietekmē likumpārkāpēja iesaistīšanās izglītības procesā un nodarbinātība. Jau pieminētā Gendrijū un viņa kolēģu veiktā meta-analīze (Gendreau, Little, Goggin, 1996) ierindoja izglītības un nodarbinātības faktoru kā 14. nozīmīgāko faktoru, kas uzrādīja korelācijas ar recidīvu. Savukārt Hovarda (2009) izpētē nodarbinātība bija starp trim nozīmīgākajiem dinamiskajiem riska faktoriem, kas vislabāk prognozēja recidīvu. Pētījumi norāda uz vairākām pazīmēm, kas ir iekļaujamas „skola un darbs” pazīmju grupā. Izpētē ir konstatēts, ka recidīva varbūtību palielina skolēna izslēgšana no skolas (Baker, et al., 2002; Raynor, et al., 2000), vājas lasīšanas un rēķināšanas prasmes (Baker, et al., 2002), profesionālo prasmju un kvalifikācijas trūkums (Baker, et al., 2002), darba neesamība vai nestabilitāte, t.i., likumpārkāpējs nav nodarbināts vai ir neliela darba pieredze, vai arī nodarbinātības vēsture liecina par īslaicīgu un neregulāru nodarbinātību (Raynor, et al., 2000).

4.2.8. Brīvā laika pavadīšana un atpūtas aktivitātes

Indivīdu iesaistīšanās brīvā laika aktivitātēs tāpat var norādīt uz recidīva riska varbūtību. Lai gan brīvā laika pavadīšana kā riska faktors ir cieši saistīta ar vairākām citām riska faktoru grupām, piemēram, problemātiska psihoaktīvo vielu lietošana, antisociāls sociālais tīkls (Raynor, et al., 2000), tomēr izvēlēto aktivitāšu saturs, forma un laika pavadīšanas radītie efekti var norādīt uz augstāku recidīva varbūtību. Ar brīvā laika pavadīšanu un atpūtu kā riska faktoru ir saistītas tādas šo faktoru grupu raksturojošas pazīmes kā: iesaistīšanās tādās riskantās darbībās, kas sniedz riska izjūtas (Andrews, 1995; Baker, et al., 2002); nekonstruktīva brīvā laika pavadīšana (Baker, et al., 2002), t.i., hobiju neesamība (Brown & Motiuk, 2005), neiesaistīšanās vai vāja iesaistīšanās organizētos brīvā laika pasākumos un aktivitātēs (Brown & Motiuk, 2005; Raynor, et al., 2000; Mills, et al., 2004); iesaistīšanās darbībās, kas nesniedz pozitīvas emocijas, piemēram, nestrukturēta laika pavadīšana dzīvesvietā vai ārpus tās (Raynor, et al., 2000).

Tajā pašā laikā, iegūtā empīriski pamatotā informācija atklāj to, ka veids, kā tiek pavadīts brīvais laiks (brīvā laika pavadīšanas un atpūtas faktoru kopa) ir mazāk saistīts ar atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu, nekā antisociālā tīkla esamība (Raynor, et al., 2000). Tas nozīmē, ka no recidīva prognozēšanas viedokļa, lielāka nozīme ir tam, ar ko kopā tiek pavadīts brīvais laiks, bet mazāka nozīme ir saturam, ar ko brīvais laiks tiek aizpildīts.

4.2.9. Finanšu pieejamība un vadība

Lai gan finanšu resursu pieejamība ir cieši saistīta ar nodarbinātību, virknē pētījumu finanšu pieejamība un vadība tiek aplūkota kā atsevišķa faktoru kopa. Pētījumi parāda to, ka finanšu pieejamību raksturojošie faktori un zemi, likumīgā ceļā iegūti ienākumi ir recidīvu prognozējoši faktori (Raynor, et al., 2000; Baker, et al., 2002). Tomēr, ne vien finanšu līdzekļu esamība, bet arī tas, kā šie līdzekļi tiek plānoti un tērēti, var norādīt uz risku. Daudziem cilvēkiem ir zemi ienākumi, bet šāda ierobežota finanšu pieejamība nav bijis cēlonis likumpārkāpumu izdarīšanai. Tāpēc prasmes plānot finanses, sabalansēt izdevumus un ienākumus ir tikpat svarīgi finanšu faktora aspekti, kā pieejamais finanšu apjoms. Šī faktoru kopa, līdztekus dzīvesveidu raksturojošām

pazīmēm, sociālajam tīklam un vajadzībām, kas nodrošina indivīda statusu grupā, palīdz skaidrot saikni starp nabadzību, sociālo mazaizsargātību un noziedzību (Nilsson, 2003).

4.2.10. Dzīvesvieta

Dzīvesvietas esamība un tās atrašanās vieta ir vēl viena riska faktoru grupa (Baker, et al., 2002; Gendreau, Little, Goggin, 1996; Howard, 2009; Raynor, et al., 2000), kuras ietekmi uz recidīvu apstiprina pētījumi. Biežāk jaunus noziegumus izdara cilvēki, kam nav pastāvīga dzīvesvieta (Raynor, et al., 2000), vai kuri bieži maina savu dzīvesvietu (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Raynor, et al., 2000). Tāpat augstāki atkārtotu noziegumu izdarīšanas rādītāji ir saistīti ar dzīvesvietas atrašanās vietu. Dzīvošana apkārtnē ar augstu noziedzības līmeni (Raynor, et al., 2000), vai tādā apkārtnē, kurā ir augsti narkotiku lietošanas un tirgošanas izplatības rādītāji veicina noziegumu izdarīšanas risku (Baker, et al., 2002).

4.2.11. Dzimumu atšķirības

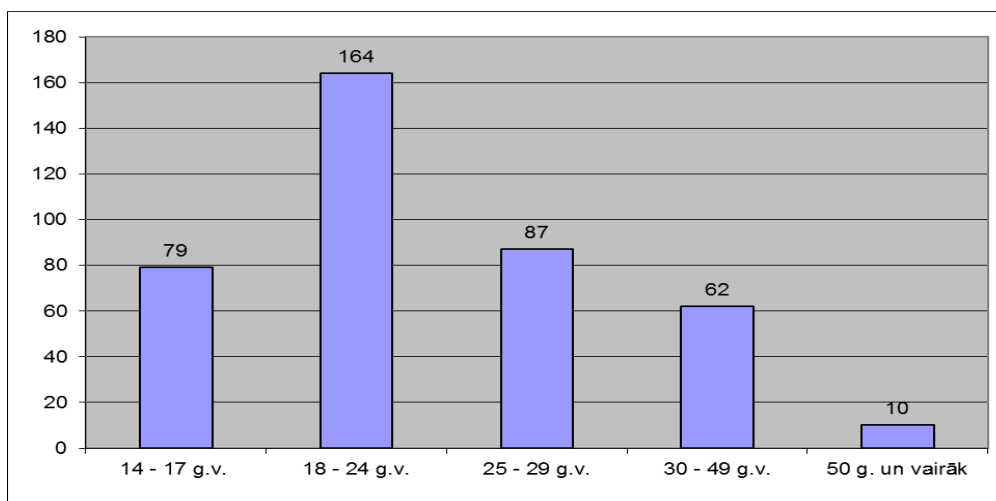
Noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas varbūtību nozīmīgi ietekmē dzimums. Ir plašs pētījumu loks, kas pierāda, ka vīrieši biežāk izdara atkārtotus noziegumus, un kopumā, atkārtotu noziegumu izdarīšanas rādītāji sievietēm ir zemāki (Spivak, Damphousse, 2006; Bowles & Florackis, 2007, Zavackis, Ņikišins & Ņipēna, 2013). Tomēr tās nav vienīgās atšķirības, kas raksturo sieviešu un vīriešu izdarīto noziegumu atšķirības, jo atšķirības parādās gan sieviešu un vīriešu izdarīto noziegumu veidos un struktūrā, gan dažādo nozieguma izdarīšanu ietekmējošo faktoru ietekmē (Heidensohn, 2002).

Vairāki pētnieki norāda, ka virkne riska faktori ir vienlīdz raksturīgi gan vīriešiem, gan sievietēm, bet citi faktori ir vairāk raksturīgi vienam no dzimumiem. Vīriešiem, kas izdarīja atkārtotus likumpārkāpumus, vairāk bija raksturīga problemātiska psihoaktīvo vielu lietošana un antisociālas attieksmes, salīdzinot ar sievietēm (Covington, 2003; Motiuk & Blanchette 2000). Savukārt, sievietēm, kas izdarīja atkārtotus likumpārkāpumus, biežāk bija attiecību problēmas ar partneri, ģimenes locekļiem un citiem tuviem cilvēkiem (Palmer & Hollin, 2007), sievietes biežāk bija iesaistītas noziegumos, kas saistīti ar narkotikām (Covington, 2003).

Citi faktori, kas saistīti ar atkārtotu noziegumu izdarīšanu

Līdztekus iepriekš aprakstītajiem faktoriem, kas ir saistīti ar atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu, pētījumi parāda sociālās klases un rases saistību ar atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu (Gendreau, Little & Goggin, 1996; Cottle, Lee & Heilbrun, 2001). Arī intelekta spējas (Andrews, 1995; Cottle, Lee & Heilbrun, 2001) un likumpārkāpēja garīgā veselība ir saistīta ar atkārtotu noziegumu izdarīšanu, tomēr šie faktori nav tik nozīmīgi kā iepriekš minētie „centrālā astotnieka” faktori (Gendreau, Little & Goggin, 1996; Gendreau & Goggin, 1996)

Vēl viens būtisks recidīvu prognozējošs faktors ir notiesātās personas vecums, proti, indivīda nobriešana veicina noziedzīgas uzvedības pārtraukšanu. Tādējādi arī notiesātās personas vecums var būt viens no rādītājiem, kas raksturo recidīva varbūtību. Šādas sakarības pastāvēšanu pamato arī Latvijā notiesāto personu vecuma sadalījuma rādītāji. Tā, piemēram, 2012. gadā uz katrām 10 000 iedzīvotājiem, kas bija vecumā no 14-17 gadiem, tika notiesātas 79 personas, bet vecuma grupā no 18-24 gadiem, par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā tika atzītas jau 164 personas, savukārt, nākamajās vecuma grupās sodīto personu skaits atkal samazinājās (skatīt grafiku).

4.1.attēls. Notiesāto skaits uz 10 000 iedzīvotājiem 2012. gadā

Avots: Zavackis, pieņemts publicēšanai (Autora veikti aprēķini, izmantojot TIS un CSP datus)

Tāpat riska prognozēšanā var tikt ņemti vērā citi faktori, kas nav iekļauti iepriekš aprakstītajās riska faktoru grupās. Viens no tādiem faktoriem ir likumpārkāpēja uzvedība ieslodzījumā. Piemēram, Hjūberna un kolēģu veiktais pētījums parāda, ka tie ieslodzītie, kas nav izdarījuši pārkāpumus atrodoties ieslodzījumā retāk izdara jaunu noziegumu pēc atbrīvošanas, salīdzinot ar tiem ieslodzītajiem, kas saņēma sodus par ieslodzījuma vietu noteikumu neievērošanu vai jauna nozieguma izdarīšanu brīvības atņemšanas soda izciešanas laikā (Huebner, Varano, Bynum, 2007). Ņemot vērā to, ka šie faktori netiks iekļauti turpmākajā izpētē, šīs faktoru grupas netiks detalizētāk analizētas.

Hollins un Palmers (Hollin, Palmer, 2006) iesaka pievērst uzmanību izdarītā likumpārkāpuma veidam, vērtējot dažādos iepriekš aprakstītos riska faktorus un to saistību ar recidīvu. Šie autori uzskata, ka uz likumpārkāpējiem, kas izdara atšķirīgus noziegumus var iedarboties būtiski atšķirīgi riska faktori, proti, mantiska rakstura NN veicinošie faktori var būt atšķirīgi no vardarbīgo NN riska faktoriem. Šobrīd riska faktoru atšķirības pārsvarā tiek aplūkotas, veidojot trīs likumpārkāpēju grupas pēc izdarītā NN veida. No kopējās noziedznieku grupas atsevišķi tiek aplūkoti specifiski riska faktori, kas raksturīgi dzimumnoziegumus izdarījušiem likumpārkāpējiem, kā arī vardarbības gadījumā ir identificējami tādi NN risku raksturojošie faktori, kas ir attiecināmi tikai uz šo likumpārkāpēju grupu. Tomēr noziegumu daudzveidība ir daudz plašāka, tāpēc, iespējams, ir izdalāmas citas likumpārkāpēju grupas, ar specifiskām vajadzībām un specifiskiem riska faktoriem. Šī ir viena no izpētes vērtām problēmām nākamajiem pētījumiem.

Promocijas darbā nozīmīgs ir operacionalizācijas posms, jo virkne faktoru, kas tiek atzīti par NN recidīva marķieriem citviet, nav tiešā veidā pārnesami uz recidīva prognozēšanu Latvijā. Ņemot vērā to, ka promocijas darba pētījumam pieejamie dati nav organizēti un klasificēti tādā veidā, kas ļauj teikt, ka noteiktais riska indikators ir identisks ar citā pētījumā empīriski pamatoto rādītāju, tad šāda veida salīdzināšana netiks veikta. Vienlaikus ir jāatzīst, ka RVN instruments (skatīt 5. nodaļu), kas tiek izmantots VPD, ir veidots balstoties uz šajā nodaļā aprakstītajiem pētījumiem un raksturotiem riska faktoriem. Tālākajā darba gaitā tiks veikta analīze, lai noskaidrotu, vai minētie faktori ir nozīmīgi recidīva riska prognozētāji.

5. NODAĻA. RISKA NOVĒRTĒŠANA UN PROBĀCIJA LATVIJĀ

„Atmaks” par NN radīto kaitējumu un sodīšana kā nozieguma radītā konflikta risinājums⁹ ilgstoši ir bijis noziedzības kontroles kultūras centrālais elements. Uzmanības centrā ir indivīda izdarītais noziegums un noziedzības kontroles aģentu loma šīs pieejas izpratnē ir - reaģēt uz izdarīto NN. Šo pieeju labāk raksturo bīstamības jēdziens, bet tās nozīmīgākie elementi ir sodu un sankciju piemērošana, atbilstoši izdarītā noziedzīgā nodarījuma radītajam kaitējumam un smagumam.

Atšķirībā no šīs pagātnē vērstās pieejas, viens no jaunās pieejas noziedzības kontroles elementiem ir riska pārvaldības izvirzīšana kriminālās justīcijas prakses priekšplānā. Pagātnē vērstās pieejas un jaunās noziedzības kontroles pieejas viena no būtiskākām atšķirībām ir fokusa maiņa. ”atmaksas” vietā par izdarīto noziegumu tiek akcentēta racionāla un efektīva risku vadība, kas paredz likumpārkāpēju klasificēšanu un uzraudzību balstoties uz iespējamo apdraudējumu nākotnē (Feeley, Simon, 1992). Korekcionālās pieejas atdzimšana 80-tajos un 90-tajos gados un RVAR modeļa parādīšanās, uzsverot intervenču pielāgošanu atbilstoši konkrētās grupas riska līmenim, mudināja pievērsties riska novērtēšanai un vadībai. Šo pārmaiņu rezultātā rietumu pasaulē risku identificēšana un pārvaldība ir kļuvusi par vienu no korekcijas darba un likumpārkāpēju pārraudzības centrālajiem elementiem un organizējošiem principiem (Maurutto, Hannah-Moffat, 2006:438). Šāda pieeja risku pārvaldībā pieprasa strukturētu rīku un metožu izmantošanu risku identificēšanā un pārvaldībā.

Pirmsākumi Latvijā strukturēta riska novērtēšanā un vadībā noziedzības kontroles laukā ir saistīti ar rietumos izmantoto metožu un rīku pārņemšanu, to ieviešanu darbā ar likumpārkāpējiem. 21.gs. sākumā Latvijā vairākas nevalstiskās organizācijas un

---

⁹Tas ir attiecināms arī uz Latviju. Sodīšana kā „atmaks” ilgstoši ir uzskatīta par galveno soda funkciju un tikai pēdējā desmitgadē sodam ir arī citas funkcijas. Šīs pārmaiņas var pamanīt, aplūkojot krimināllikuma pamata redakciju un vēlākos likuma grozījumus. 1998. gada 17. jūnijā pieņemtajā Krimināllikumā tika noteikts, ka „soda mērķis ir vainīgo personu sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.” Savukārt vēlāk veiktie KL grozījumi (grozījumi izdarīti 28.09.2005. un 13.12.2012) paplašina soda mērķi, proti, „soda mērķis ir: 1) aizsargāt sabiedrības drošību; 2) atjaunot taisnīgumu; 3) sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu; 4) resocializēt sodīto personu; 5) panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.” Tādējādi soda funkcijas ir kļuvušas daudzveidīgas.

pašvaldību institūcijas¹⁰, kas strādāja ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, pārņēma Kanādas Ontario provinces pieredzi un ieviesa riska novērtēšanas instrumentu darbam ar nepilngadīgajiem likumpārkāpumiem.

„Riska un vajadzību novērtējums” Valsts probācijas dienestā

2003. gadā tika izveidots Valsts probācijas dienests. 2005. gadā dienests pārņēma Kanādas Britu Kolumbijas provinces pieredzi un ieviesa „Riska un vajadzību novērtējumu pilngadīgajiem” instrumentu darbam ar pilngadīgajiem likumpārkāpējiem (RVN pilngadīgiem). 2007. gadā riska novērtēšanas instrumentu klāsts tika papildināts ar „Riska un vajadzību novērtējumu nepilngadīgajiem” instrumentu darbam ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem (RVN nepilngadīgiem). Gan praktiķi, kas iesaistīti notiesāto uzraudzībā gan, politikas veidotāji atzina, ka minētie instrumenti nav atbilstoši seksuālās vardarbības recidīva prognozēšanai (Zavackis, 2010), tāpēc, atsaucoties uz radušos pieprasījumus, 2010. gadā tika ieviests trīs instrumentu kopums šai specifiskajai notiesāto likumpārkāpēju kategorijai, proti, dzimumnoziedzniekiem. Šo instrumentu kopumu veido STATIC-99R, STABLE-2007 un ACUTE-2007, kas ir paredzēti tam, lai prognozētu atkārtotu seksuālu un vardarbīgu NN varbūtību, kā arī plānotu darbu ar šo notiesāto personu kategoriju¹¹.

Nolūks un mērķi RVN veikšanai ir paskaidroti Valsts probācijas dienesta metodiskajos ieteikumos (VPD, 2007) un tie ir formulēti šādi:

1) noteikt intervences līmeni, kas nepieciešams, lai samazinātu atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanas iespējamību; 2) identificēt faktoros, kas veicina klienta noziedzīgo rīcību (kriminogēnās vajadzības), un nepieciešamības gadījumā veikt atbilstošu programmas izstrādi; 3) veicināt resursu koncentrēšanu uz vidēja un augsta riska klientiem, kas saskaņā ar pētījumu rezultātiem gūst visvairāk labuma no programmām un pakalpojumiem, kas vērsti uz recidīva samazināšanu; 4.) novērtēt progresu, kas panākts darbā ar klientu, un identificēt pārmaiņas viņa riskos un vajadzībās.

VPD, 2007

---

¹⁰ Riska novērtēšanas metode darbam ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem tika ieviests Valmierā, Cēsīs, Tukumā un Saldū (telefonsaruna ar VPD Cēsu TSV vadītāju J.Zārđiņu (12.07.2012.).

¹¹ Riska novērtēšanas instrumenti dzimumnoziedzniekiem netiks detalizēti aplūkoti, jo novērtēšanas prakse, kas saistīta ar dzimumnoziedznieku riska novērtēšanas rīku izmantošanu nav iekļauta šajā darbā. Tāpat netiks aplūkotas tās izmaiņas RVN, kas veiktas, ieviešot jaunus metodiskos ieteikumus riska un vajadzību novērtēšanai 2013. gadā (VPD, 2013), jo dati promocijas darbam tika savākti pirms jaunās metodikas apstiprināšanas.

Novērtēšanas procesu veido nozīmīgas informācijas iegūšana, tās sistematizēšana atbilstoši informācijas raksturam un riska faktoriem, ko tā raksturo, vērtējuma piešķiršana un lēmuma par risku pieņemšana. Novērtēšanā tiek izmantota gan likumpārkāpēja sniegtā, gan no citiem informācijas avotiem iegūtā informācija. Kriminālās pagātnes izvērtēšanā pārsvarā tiek izmantota dokumentos un datu bāzēs iekļautā informācija par novērtējamās personas pagātņi (sodu reģistra informācija, tiesu spriedumi un lēmumi, u.tml.). Pazīmju, kas raksturo novērtējamās personas aktuālās problēmas un uzvedību, izvērtēšanai izmantojamie avoti ir daudzveidīgāki – novērtētājs veido un uztur attiecības ar novērtējamo un citiem aģentiem, kas var sniegt novērtēšanai nepieciešamo informāciju, kā arī izmanto dokumentos un datu bāzēs iekļauto informāciju (VPD, 2007).

Ieviestie instrumenti, kas paredzēti vispārējā noziedzības riska novērtēšanai ir balstīti priekšstatā, ka indivīda kriminālā pagātne un novērtēšanas brīdī zināmo dinamisko faktoru, jeb kriminālo vajadzību raksturojošās pazīmes, sniedz novērtējamam riska prognozēšanai nepieciešamo informāciju. RVN nav aktuārs novērtēšanas rīks, jo vērtējums par likumpārkāpēja klasificēšanu „augsta”, „vidēja” vai „zema” riska kategorijā netiek iegūts mehāniskā veidā, kā arī novērtējumā netiek iegūta „vērtība”, kas ir izteikta kā „atkārtota NN recidīva varbūtība” (absolūtais risks). Abi instrumenti, kas paredzēti vispārējā noziedzības riska novērtēšanai, RVN: pilngadīgiem un RVN: pilngadīgiem, atbilst instrumentu grupai, kas novērtēšanā balstās uz strukturētu profesionālu spriedumu.

Šo abu riska novērtējuma instrumentu struktūra ir līdzīga. Informācija par novērtējamo tiek apkopota 3 sadaļās. Pirmajā sadaļā ir iekļauta informācija par novērtējamās personas likumpārkāpumu vēsturi, tai skaitā sodāmībām un sodu izciešanas gaitu (statisko riska faktoru novērtējums). Otrajā sadaļā ir iekļauta informācija par novērtējamās personas aktuālajām problēmām un uzvedību pēdējos sešos mēnešos (dinamisko riska faktoru novērtējums). Trešo sadaļu veido īpaši apsvērumi, kas būtu jāņem vērā, plānojot darbu ar likumpārkāpēju. Pirmajā un otrajā sadaļā veiktais novērtējums veido pamatu vērtējumam par novērtējamā iekļaušanu „augsta”, „vidēja” vai „zema” riska kategorijā. Lai novērtētu notiesātās personas risku un iekļautu viņu vienā no trīs riska kategorijām (zems, vidējs, augsts), vērtētājs veic personas pagātnes izvērtējumu, piešķirot vienu no trim riska vērtējumiem. Līdzīgi tiek pieņemts lēmums par novērtējamā

problēmām, jeb „kriminogēnajām vajadzībām”. Apvienojot šos abus vērtējumus, iegūst kopējo riska līmeņa vērtējumu, kas tiek saukts par „kopējo uzraudzības/atbalsta līmeni”. Piešķirot vērtējumu novērtējamā kriminālajai pagātnei un „kriminogēnajām vajadzībām”, vērtētājs izdara profesionālu spriedumu, savukārt kopējais vērtējums tiek iegūts mehāniskā ceļā, t.i., zems vērtējums 1.sadaļā (statiskie faktori) un zems vai vidējs vērtējums 2. sadaļā (dinamiskie faktori). Zems vērtējums 2. sadaļā un zems vai vidējs vērtējums 1. sadaļā atbilst zēmam kopējam riska vērtējumam. Vidējs kopējais riska līmenis tiek iegūts tad, ja abās sadaļās ir iegūts vidējs vērtējums, vai tad, ja vienai no sadaļām ir piešķirts, augsts, bet otrai zems vērtējums; savukārt augsts vērtējums 1.sadaļā un vidējs vai augsts vērtējums 2. sadaļā, kā arī augsts vērtējums 2. sadaļā un vidējs vai augsts vērtējums 1. sadaļā atbilst augstam kopējam riska vērtējumam.

1. sadaļa. Kriminālās pagātnes novērtējums.

Veicot novērtējumu pilngadīgam likumpārkāpējam, kriminālās pagātnes novērtējumu veido vērtējums, ko izsaka ar 9 riska faktoriem. Šie riska faktori ir: 1) noziedzīgo nodarījumu epizodes; 2) iepriekšējo sodāmību skaits; 3) iepriekšējo uzraudzības periodu skaits; 4) pārtraukto vai pagarināto uzraudzības periodu skaits; 5) administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā; 6) vecums, kad pirmo reizi notiesāts; 7) atradies ieslodzījumā; 8) pret personu vērstu ieroču, palīglīdzekļu lietošana; 9) vardarbīga uzvedība pret cilvēku.

Septiņi no 1. sadaļas faktoriem tiek novērtēti rangu skalā, kur seši faktori vērtēti rangu skalā no 1-4 (faktors tiek vērtēts kā A, B, C vai D līmenim atbilstošs, augstāka faktora vērtība atbilst lielākam riskam), viens faktors vērtēts rangu skalā ar 3 rangiem (faktors tiek vērtēts kā B, C vai D līmenim atbilstošs), bet 2 faktori ir vērtēti kā dihotoma pazīme.

Savukārt kriminālās pagātnes novērtējumu nepilngadīgajiem veido vērtējums, ko izsaka ar 11 riska faktoriem. Pieci nepilngadīgo novērtējumā iekļautie faktori un to skalu vērtības ir identiskas pilngadīgo novērtējuma faktoriem un skalu vērtībām. Šie riska faktori ir: 1) noziedzīgo nodarījumu epizodes; 2) iepriekšējo uzraudzības periodu skaits; 3) pārtraukto vai pagarināto uzraudzības periodu skaits; 4) administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā; 5) pret personu vērstu ieroču, palīglīdzekļu lietošana. Viens

nepilngadīgā novērtējuma instrumenta faktors (iepriekšējo sodāmību skaits) neatšķiras no pilngadīgo novērtējumā iekļautā faktora, bet atšķirīga ir faktora vērtība (vērtība, pie kuras tiek mainīts rangs). Savukārt pilngadīgo novērtēšanas instrumentā iekļautais faktors „vecums, kad pirmo reizi notiesāts”, nepilngadīgo novērtēšanas instrumentā ir aizstāts ar faktoru „vecums, kad pirmo reizi nonāca tiesībsargājošo iestāžu redzeslokā”. Divi citi pilngadīgo novērtēšanas instrumentā iekļautie faktori ir: „atradies ieslodzījumā” un „vardarbīga uzvedība pret cilvēku”. Nepilngadīgo novērtējumā katrs no šiem faktoriem ir sadalīti vēl divos faktoros: faktors „atradies ieslodzījumā” (dihotoms pazīme) ir sadalīts faktoros „atradies ieslodzījumā” (ranga skala) un „atradies ieslodzījumā 2 reizes un vairāk” (dihotoma pazīme), bet faktors „vardarbīga uzvedība pret cilvēku” (ranga skala) ir sadalīta faktoros „vardarbīga uzvedība pret cilvēku” (dihotoma pazīme) un „nežēlība veicot vardarbību pret cilvēku (rangu skala).

Tādējādi nepilngadīgo novērtējumā astoņi no 1. sadaļas faktoriem tiek novērtēti rangu skalā, kur septiņi faktori ir vērtēti rangu skalā no 1-4 (faktors tiek vērtēts kā A, B, C vai D līmenim atbilstošs, augstāka faktora vērtība atbilst lielākam riskam), viens faktors vērtēts rangu skalā ar 3 rangiem (faktors tiek vērtēts kā B, C vai D līmenim atbilstošs), bet 3 faktori ir vērtēti kā dihotoma pazīme.

2.sadaļa. Novērtējamās personas aktuālās problēmas un uzvedība (kriminogēnās vajadzības)

Novērtējamās personas aktuālās problēmas un uzvedība novērtēšanas metodiskajos ieteikumos tiek raksturotas kā „vajadzību novērtējums” (VPD, 2007). Veicot novērtējumu pilngadīgam likumpārkāpējam, novērtējamās personas aktuālās problēmas un uzvedības novērtējumu veido vērtējums 9 jomās, jeb faktoros, kas raksturo novērtējamās personas „kriminogēnās vajadzības”. Šie faktori ir: 1) stāvoklis (attiecības) ģimenē; 2) dzīvesvieta, sociālā vide; 3) draugu un paziņu loks; 4) lasīt, rakstīt, aritmētiskās prasmes un profesionālās iemaņas; 5) nodarbinātība; 6) finanšu vadība; 7) uzvedība, emocionālā stabilitāte; 8) alkohola, narkotiku lietošanas, atkarības problēmas; 9.) attieksme (novērtējamā gatavība problēmu risināšanai).

Visi deviņi 2. sadaļas faktori tiek novērtēti rangu skalā, kur seši faktori vērtēti rangu skalā no 1-4 (faktors tiek vērtēts kā A, B, C vai D līmenim atbilstošs, augstāka faktora vērtība atbilst lielākam riskam.), bet 3 faktori vērtēti rangu skalā ar 3 rangiem (faktors tiek vērtēts kā B, C vai D līmenim atbilstošs).

Nepilngadīgo „vajadzību novērtējuma” vērtējamās jomas, līdzīgi kā pieaugušo vērtējumā, ir sadalītas 9 faktoros. Seši nepilngadīgo novērtējumā iekļautie faktori un to skalu vērtības ir identiskas pilngadīgo novērtējuma faktoriem un skalu vērtībām. Šie faktori ir: 1) stāvoklis (attiecības) ģimenē; 2) dzīvesvieta, sociālā vide; 3) draugu un paziņu loks; 4) uzvedība, emocionālā stabilitāte; 5) alkohola, narkotiku lietošanas, atkarības problēmas; 6.) attieksme (novērtējamā gatavība problēmu risināšanai). Savukārt pilngadīgo instrumentā iekļautais faktors „finanšu vadība” nav iekļauts nepilngadīgo novērtējumā, toties nepilngadīgo instrumentā ir iekļauti divi jauni faktori „vecāku īstenotā uzraudzība” un „brīvais laiks, atpūta un interešu izglītība”. Divi citi pilngadīgo instrumentā iekļautie faktori, proti, „lasīt, rakstīt, aritmētiskās prasmes un profesionālās iemaņas” un „nodarbinātība”, nepilngadīgo novērtējumā ir apvienoti vienā faktorā – „izglītība un nodarbinātības aktivitātes”.

Visi deviņi „RVN nepilngadīgajiem” 2. sadaļas faktori tiek novērtēti rangu skalā, tie tiek vērtēti skalā no 1–4 (faktors tiek vērtēts kā A, B, C vai D līmenim atbilstošs, augstāka faktora vērtība atbilst lielākam riskam).

Gan pilngadīgo, gan nepilngadīgo „vajadzību novērtējuma” faktoru raksturošanai ir noteiktas 4 kategorijas, jeb līmeņi, t.i., faktori tiek vērtēti kā A, B, C vai D līmenim atbilstoši. A vērtējums nozīmē, ka konkrētais faktors vai joma ir novērtēts kā resurss (tāpēc atsevišķus faktoros nav paredzēts vērtēt ar A līmeni, piemēram, faktors „alkohola, narkotiku lietošanas, atkarības problēmas”), kas labvēlīgi ietekmē likumpārkāpēju, veicina prosociālu uzvedību vai ir indikators noturīgai uzvedībai un likumpaklausīgam dzīvesveidam. B vērtējums nozīmē, ka konkrētajā jomā nav nepieciešami uzlabojumi, bet C un D vērtējumi norāda uz problēmām šajā jomā. C vērtējums norāda uz nelielu problēmu apjomu un nelielu uzlabojumu nepieciešamību, bet D vērtējums norāda uz nozīmīgu problēmu apjomu un nepieciešamību pēc būtiskiem uzlabojumiem. Jomas, kuras ir novērtētas kā C un D līmenim atbilstošas, tiek uztvertas kā tādas, kas veicina jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu un prasa iejaukšanos.

Novērtējuma rezultāts

Vērtējumi, kas iegūti 1. un 2. sadaļā, tiek izmantoti tam, lai noteiktu kopējo riska un vajadzību līmeni. Piešķirtās „augsta”, „vidēja”, vai „zema” riska kategorijas norāda uz vērtētāja viedokli par novērtējamās personas potenciālo apdraudējumu sabiedrībai. Šis novērtējums tiek izmantots tam, lai plānotu darba intensitāti. Savukārt, 2. sadaļā (kriminogēno vajadzību novērtējumā) identificētie riska faktori (faktori, kas novērtēti ar C un D) sniedz norādes tam, lai noteiktu darba saturu un plānotu atbilstošas korekcijas/atbalsta pasākumus. 2. sadaļas C un D vērtējumi norāda uz tiem riskiem, kas var tikt mazināti ar korekcijas intervenču palīdzību, tāpēc no darbinieka, kas strādā ar konkrētu likumpārkāpēju, tiek sagaidīta aktīva rīcība to problēmu risināšanā, kas saistītas ar identificēto dinamiskā riska faktoru vai faktoriem.

Tāpat, klasificējot likumpārkāpējus „augsta”, „vidēja”, vai „zema” riska kategorijās, novērtētāji ir atklājuši savus priekšstatus par potenciālo sabiedrības apdraudējumu, ko konkrētais novērtējamais rada.

Tāpēc pētījuma empīriskajā daļā tiks analizēta gan dažādo faktoru saistība ar notiesāto klasificēšanu riska kategorijās un recidīva prognozi, gan arī analizēts riska novērtēšanas process un vērtētāju priekšstati par risku.

RISKA NOVĒRTĒJŠANAS UN RECIDĪVĀS NOZIEDZĪBAS EMPĪRISKĀ ANALĪZE

6. NODAĻA. PĒTĪJUMA METODOĻĪJA

Promocijas darbā empīrisko datu analīzei tiks izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētījumu metodes. Pētījuma sākuma posmā ir izmantota zinātniskās literatūras, pētījumu un dokumentu analīze, lai formulētu teorētisko pozīciju, noteiktu analīzes virzienus, veiktu padziļinātu problēmas izpēti un detalizēti izstrādātu pētījumu. Pētījuma mērķa sasniegšanai tiek izmantota sekundārā datu ieguves metode, analizējot VPD datu bāzē „Probācijas lietu uzskates sistēmā” (PLUS) un klientu lietās iekļauto informāciju (galvenokārt tiks analizēts dienesta amatpersonas veiktais riska novērtējums), kombinējot to ar datiem par recidīvo noziedzību, kas iegūti no sodu reģistra (Iekšlietu ministrijas Informācijas centra Noziedzīgus nodarījumus izdarījušo personu uzskaites nodaļas Personas sodāmības un uzskaites dati).

Kvantitatīvo pētījumu veido VPD un IeM IC datu bāzēs iekļautās informācijas analīze, izmantojot daudzdimensionālās analīzes metodes. Lai analizētu līdzības un atšķirības starp recidīvistiem un „ne-recidīvistiem”, tai skaitā analizētu līdzības un atšķirības abu grupu ietvaros, ir izmantotas **pazīmju savstarpējo saistību analīzes metodes (Hī-kvadrāts, t-testi), statistiskās modelēšanas metode (binominālā loģistiskā regresija)**. Analizējot atšķirības starp minētajām grupām, ir iespējams gan izvērtēt sakarības, kas pastāv starp dažādiem faktoriem un recidīvu, gan izvērtēt dažādu faktoru saistību ar riska prognozi. Lai analizētu recidīva riska prognozēšanu un izvērtētu pastāvošās prakses modeli, proti, RVN prakses atkārtotai NN prognozēšanai, līdztekus iepriekš minētajām metodēm, tiks izmantota **ROC līkņu analīze (Receiver-Operating Characteristic curves) un veikts efekta lieluma (effect size) izvērtējums**. Salīdzinot riska prognožu rezultātus ar recidīva rādītājiem, ir iespējams noteikt prognožu precizitāti, novērtēt pastāvošās nobīdes, atklāt izmantotā riska novērtēšanas modeļa iespējas un ierobežojumus.

Pētījumā iegūto kvantitatīvo datu analīze tiks vērsta uz vairāku riska prognozēšanas modeļu pārbaudi, tas ir, izpētes ietvaros tiks veidoti modeļi un aplūkota dažādu faktoru saistība ar riska kategoriju veidošanu un recidīva prognozēšanu.

1. Likumpārkāpēja kriminālā pagātne kā riska prognoze (statiskā riska modelis). Šī modeļa centrālais pieņēmums ir - indivīda pagātne sniedz labāko prognozi par uzvedību nākotnē. Tiks analizēta kriminālās pagātnes (sodāmību skaits; NN veids kā riska pazīme, atrašanās ieslodzījumā kā riska pazīme, u.c.) saistība ar riska novērtējumu (zems, vidējs, augsts) un recidīvu.

2. Personības un sociālo faktoru modeli (dinamiskā riska modelis). Šajā modelī risks atklājas caur likumpārkāpēju raksturojošiem relatīvi stabiliem personības un sociāliem faktoriem. Šie faktori ietver riska vērtētāja viedokli par: attiecībām ģimenē; dzīves vietu un sociālo vidi; likumpārkāpēja draugu un paziņu loku; izglītību, prasmju un profesionālo iemaņu vērtējumu; nodarbinātību; vērtējumu par likumpārkāpēja finanšu vadības prasmēm; uzvedību un emocionālās stabilitātes vērtējumu; alkohola, narkotiku lietošanu, atkarības problēmu vērtējumu; likumpārkāpēja attieksmes vērtējumu. Tiks analizēta šo pazīmju saistība ar riska novērtējumu (zems, vidējs, augsts) un recidīvu.

3. Kombinētais modelis. Šī modeļa centrālais pieņēmums ir: gan aktuārie faktori (kriminālā pagātne, demogrāfiskā informācija), gan likumpārkāpēja personību un sociālo vidi raksturojošie faktori, veido prognozi par risku un uzvedību nākotnē. Modeļa izvērtēšanā tiks analizēta kriminālo pagātni raksturojošo faktoru, personības un sociālo faktoru (skatīt 2. modeļa faktoros) saistība ar riska novērtējumu un recidīvu.

Tāpat tiks aplūkoti riska novērtēšanas instrumentos neiekļauto faktoru saistība ar riska vērtējumu. Tiks aplūkota prognožu ticamība un apzināti riska marķieri, kas ļauj prognozēt jauna likumpārkāpuma izdarīšanu. Analīzi veidos riska novērtējuma prognozes salīdzināšana ar sodu reģistra datiem par recidīvu.

Kvantitatīvā datu analīzes pieeja ļauj atklāt sakarības, kas pastāv starp riska novērtēšanas prakses rezultātu un recidīvu, kā arī pārbaudīt Latvijas likumpārkāpējiem piemītošās riska pazīmes, salīdzinot tās ar akadēmiskajā literatūrā aprakstītiem un citu pētnieku apzinātiem riska faktoriem.

Pastāvošais prakses modelis ir balstīts RVAR pieejas principos, atzīstot gan statiskā riska, gan dinamiskā riska faktoru saistību ar recidīvu. Tomēr šāds riska ietvars neraksturo to kontekstu, kādā risks tiek novērtēts, kā arī nepietiekami atklāj priekšstatus par recidīva risku. Tāpēc, lai raksturotu ietvaru, kādā tiek veikta recidīva riska novērtēšana, papildus kvantitatīvām metodēm izpētē ir izmantotas kvalitatīvās datu ieguves un analīzes metodes.

Kvalitatīvās pētījumu metodes ir piemērotas tam, lai izzinātu cilvēku viedokļus un skaidrojumus par sociālo realitāti un izprastu subjektīvos priekšstatus un fenomenam piešķirtās nozīmes (Crow, Semmens, 2008). Tāpēc pētījumā tiks analizēts riska novērtēšanas praksi reglamentējošo VPD iekšējo un ārējo normatīvo aktu saturs, izmantotas fokusa grupu diskusijas un daļēji strukturētas intervijas ar riska novērtēšanā iesaistītajiem praktiķiem (VPD darbiniekiem, kas veic riska novērtēšanu) un politikas veidotājiem (VPD centrālā aparāta darbiniekiem, kas iesaistīti riska novērtēšanas politikas izstrādē un novērtēšanas prakses kontrolē).

Izpētes ietvaros tika veiktas intervijas ar dienesta centrālā aparāta darbiniekiem un teritoriālo vienību vadītājiem (2 centrālā aparāta darbinieki un 2 VPD teritoriālo nodaļu vadītājiem). Iegūtie dati tika kodēti un veidotas kategorijas (skatīt 3.pielikumu). Datu analīzi veidoja respondentu izteikto nozīmju kodēšana (tematiskā/nozīmju kodēšana), kam sekoja datu interpretācija. Sākuma posmā tika izveidotas 3 tēmu grupas (pamatkategorijas) – „priekšstati par risku” (Kas ir risks?), „taktiskās zināšanas” (Kā risks tiek novērtēts?) un „konteksta faktori” (Kas ietekmē riska novērtēšanu?). Šādu pamatkategoriju izvēli noteica iepriekš veiktās teorētiskās literatūras izpēte un izvirzītie pētījuma jautājumi. Iegūto datu iekšējās validitātes pārbaudei un papildus datu ieguvei tika organizētas 2 fokusa grupu diskusijas ar VPD darbiniekiem, kas veic riska novērtēšanu (17 dalībnieki). Gan diskusijās, gan intervijās tika izmantoti kvantitatīvās izpētes rezultāti – diskusiju dalībnieki un intervētie probācijas darbinieki tika aicināti sniegt savu viedokli par promocijas darba pirmā posma secinājumiem (kvantitatīvās datu analīzes rezultātiem), tādējādi, atklājot savu skatījumu uz risku un ar to saistītām institucionālām praksēm. Tāpat, politikas veidotāju viedokļa labākai izpratnei, ir analizēti 2012. gadā dienesta centrālā aparāta veiktās klienta lietas vadības kontroles atzinumi (analizēti 55 atzinumi). Raksturojot kvalitatīvas izpētes ierobežojumus, jāatzīst, ka datu

analīze (kodēšana, grupēšana un interpretācija) tika vairāk vērsta uz satura manifestācijām (*manifest content*), kā uz respondentu sniegtās informācijas apslēpto saturu/nozīmēm (*latent content*).

Pētījuma izlase

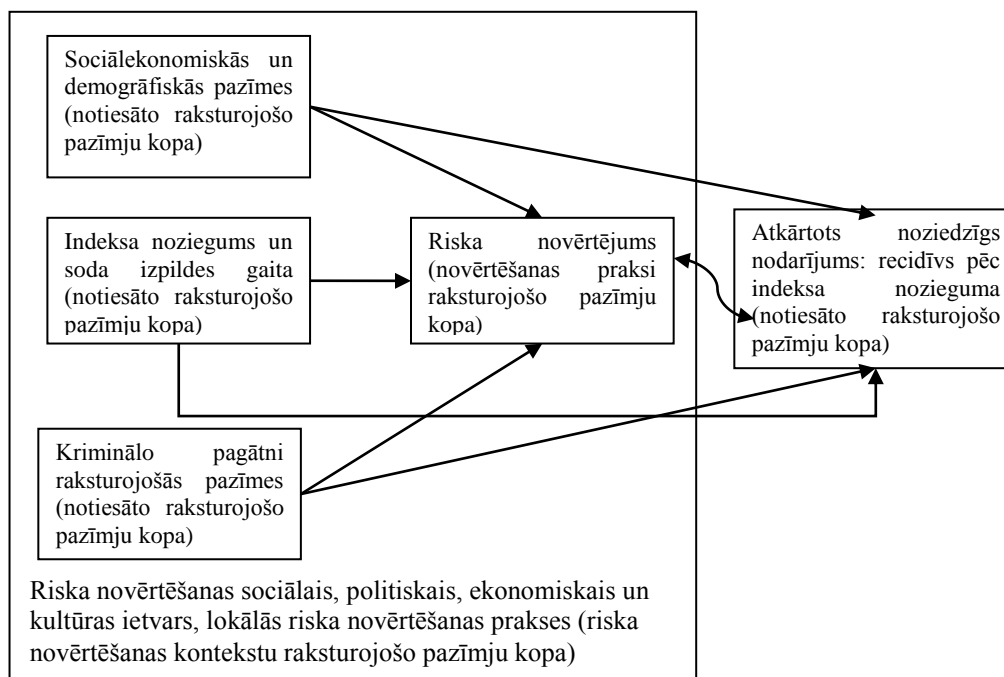
Izlasi veido notiesāto personu kohorta - visi notiesātie, kuri visu vai daļu piespriestā soda ir izcietuši sabiedrībā un kuriem uzraudzība ir pabeigta 2009. gada jūnijā, jūlijā vai augustā (izlases veidošanas kritērijs: notiesātā uzraudzība tika pabeigta laikā no 2009. gada 1.jūnija līdz 2009. gada 31. augustam). Izmantojot VPD teritoriālo struktūrvienību 2006., 2007., 2008. un 2009. gada probācijas klientu reģistrācijas žurnālu, sākotnējā izlasē tika iekļauti 1265 gadījumi (probācijas klienti, kas reģistrēti žurnālā). No tālākas analīzes izslēgti 338 gadījumi, kas neatbilda izlases veidošanas kritērijiem, vai par kuriem nebija iespējams iegūt analīzei nepieciešamo informāciju. Izpētes laikā no izlases tika izslēgti nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotie (111 gadījumi), jo par šo probācijas klientu kategoriju nebija iespējams veikt pārbaudi par NN recidīvu. Tādējādi izpēte tika sašaurināta un turpmākā analīze aptvēra nosacīti notiesāto un nosacīti pirms termiņa atbrīvoto probācijas klientu kategorijas. Citi iemesli gadījumu izslēgšanai no izlases bija: 24 gadījumos žurnālā bija norādīti nepareizi uzraudzības beigu termiņi, t.i. notiesātās personas uzraudzības beigu termiņš nav 2009. gada jūnijs, jūlijs vai augusts; 29 gadījumos VPD reģistrācijas žurnālos un datu bāzē iekļautā informācija bija nepilnīga tādēļ nebija iegūstama informācija par uzraudzības beigu termiņu, t.i., probācijas klients nav reģistrēts VPD datubāzē „PLUS”; 3 gadījumos ir iestājusies personas nāve pirms noteiktā soda izciešanas beigām; 114 gadījumos probācijas klienta uzraudzība tika pārtraukta pirms noteiktā uzraudzības beigu termiņa, kas ietvēra šādus gadījumus: 1) probācijas klients uzraudzības laikā tika notiesāts par jaunu noziedzīgu nodarījumu un nonāca ieslodzījumā; 2) par pienākumu nepildīšanu notiesātajai personai izpildīts pamatsods vai neizciestā soda daļa, tādējādi, probācijas klients pirms uzraudzības beigu termiņa nonāca ieslodzījumā. Tāpat 57 ieraksti no datu masīva dzēsti, kā atkārtoti ieraksti, jo notiesātā persona reģistrēta vairākos VPD teritoriālo struktūrvienību žurnālos (dubulti ieraksti). Pēc izlases kritērijiem neatbilstošo gadījumu izslēgšanas, tālākai analīzei izveidots datu masīvs ar 927 probācijas klientu ierakstiem.

Datu raksturojums

Promocijas darba empīrisko daļu veido plašs un daudzveidīgs pazīmju (faktoru) kopums, kas, atbilstoši pētījuma analīzes nolūkam, ir sadalīts 6 pazīmju grupās:

1. sociālekonomiskās un demogrāfiskās pazīmes;
2. indeksa noziegums un soda izpildes gaita;
3. kriminālo pagātni raksturojošās pazīmes;
4. riska novērtējums (risku faktoru vērtējumi un apkopotie risku līmeņu vērtējumi);
5. dati par atkārtotu noziedzīgu nodarījumu (recidīvs pēc indeksa nozieguma);
6. informācija par riska novērtēšanas politiku un praksēm (risku novērtēšanas praksi reglamentējošie VPD iekšējie un ārējie normatīvie akti; centrālā aparāta atzinumi par darbinieku veikto RVN; informācija, kas iegūta fokusa grupu diskusijās un daļēji strukturētājās intervijās ar rīcībpolitikas veidotājiem un novērtēšanas praktiķiem).

Attiecības starp pazīmju grupām/modeliem, kas tiks aplūkotas promocijas darba empīriskā pētījuma daļā ir ilustrētas 6.1. attēlā.

6.1. attēls. Modelis pētījuma datu empīriskai analīzei

1. Sociālekonomiskās un demogrāfiskās pazīmes

Šajā pazīmju grupā iekļautas pazīmes, kas raksturo notiesātās personas vecumu, dzimumu, izglītības līmeni, ekonomisko aktivitāti soda izciešanas laikā un nacionālo piederību. Dati ir iegūti no VPD datubāzes „PLUS” un VPD teritoriālo struktūrvienību žurnāliem. Analīzei ir izmantoti kodēti mainīgie: personas vecums (pilni gadi); personas dzimums (0 – sieviete, 1 – vīrietis); izglītība (1– nav iegūta pamatizglītība, 2 – pamatizglītība, 3 – vidējā vai augstākā izglītība); ekonomiskā aktivitāte soda izciešanas laikā (1 - nodarbināts ar darba līgumu vai pašnodarbināta persona, 2 - nodarbināts bez darba līguma, 3 - ekonomiski neaktīvās personas (students, invalīds, pensionārs, māsāimnieks/-ce), 4 – bez darba, 5 - nepilngadīgās personas, kas iegūst pamatizglītību vai vidējo izglītību); nacionālā piederība (0 – latvietis; 1- cita nacionālā piederība).

Tālākai analīzei tiek ņemts vērā tas, ka vecums, izglītība un ekonomiskā aktivitāte nav statistiski mainīgie, jo pētījumā ir iekļauti dažāda veida dati par laika posmu no 2006. gada līdz 2009. gadam. Tāpēc analīzes vajadzībām tika pieņemti vairāki lēmumi par mainīgajiem, kas ir iekļauti tālākajos aprēķinos:

1. Notiesātās personas vecumam ir aprēķināts viens mainīgais - personas vecums ir aprēķināts uz brīdi, kad personai uzraudzība ir pabeigta (2009. gada jūnijs – augusts).
2. VPD datu bāzē „PLUS” un VPD teritoriālo struktūrvienību žurnālos par notiesātām personām ir iekļauti ekonomisko aktivitāti raksturojošie dati. Ņemot vērā to, ka pētījuma vajadzībām bija pieejami dati par notiesāto personu ekonomisko aktivitāti soda izciešanas laikā, t.i., informācija par notiesāto personu ekonomisko aktivitāti līdz uzraudzības pabeigšanas brīdim, bet dati par notiesāto personu ekonomisko aktivitāti nākamajos divos ar pusi gados nebija pieejami (šis 2,5 gadu periods pēc uzraudzības pabeigšanas ir svarīgs, jo pētījuma ietvaros noziedzīgo nodarījumu recidīvs ir definēts kā atkārtots noziedzīgs nodarījums, kas izdarīts šajā laikā pēc uzraudzības pabeigšanas). Ņemot vērā to, tika pieņemts lēmums ekonomiskās aktivitātes raksturošanai izmantot tos datu ierakstus, kas vairāk raksturo notiesātās

personas ekonomisko aktivitāti uz uzraudzības pabeigšanas brīdi. Lai atlasītu atbilstošākos ierakstus, kas raksturo notiesāto personu ekonomisko aktivitāti, abu datu masīvu ieraksti tika salīdzināti. Gadījumos kad ekonomiskās aktivitātes rādītāji atšķīrās, tālākai analīzei tika izvēlēts datu bāzes „PLUS” ieraksts. Šāds lēmums tika pieņemts, jo datu bāzes „PLUS” dati tiek regulāri papildināti un mainīti atbilstoši notikušajām izmaiņām. Virknē gadījumu ekonomiskās aktivitātes rādītāji bija norādīti tikai vienā no datu avotiem, kas tad arī tika iekļauts pētījuma datu masīvā tālākai analīzei.

3. Līdzīgi ekonomiskās aktivitātes rādītājiem, tika atlasīti datu ieraksti par notiesātās personas izglītības līmeni, t.i., tālākai analīzei tika izvēlēts ieraksts, kas parādīja notiesātās personas izglītības līmeni uz brīdi, kad personai uzraudzība ir pabeigta (2009. gada jūnijs – augusts).

6.1. tabula

Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc sociālekonomiskām un demogrāfiskām pazīmēm

Pazīme/kategorija (n)	Mainīgais	Biežumi (skaits)	%
Dzimums (n=927)	Sieviete	801	86
	Vīrietis	126	14
Izglītība (n=878)	Nav iegūta pamatizglītība	200	23
	Pamatizglītība	350	40
	Vidējā vai augstākā izglītība	328	37
Ekonomiskā aktivitāte soda izciešanas laikā (n=770)	Nodarbināts ar darba līgumu vai pašnodarbināta persona	270	35
	Nodarbināts bez darba līguma	163	21
	Ekonomiski neaktīvās personas	76	10
	Bez darba	176	23
	Nepilngadīgās personas, kas iegūst pamatizglītību vai vidējo izglītību	83	11
Nacionālā piederība (n=819)	Latvietis	526	64
	Cita tautība	293	36
Vecums uzraudzību pabeidzot (n=924)	Vecums uzraudzības beigās – pilni gadi	-	-

Izlasē iekļauto notiesāto personu sadalījums pēc dzimuma, vecuma un izglītības parāda tās pašas tendences, kas vērojamas citās valstīs – nozīmīgi vairāk noziedzīgus nodarījumus izdara vīrieši, gados jauni cilvēki biežāk veic noziegumus, tāpat notiesāto personu grupā ir augstāks tādu personu īpatsvars, kas ir bez pamatizglītības vai ar pamatizglītību, salīdzinot ar sabiedrību kopumā.

2. Indeksa noziegums¹² un soda izpildes gaita

Šajā pazīmju grupā (datu kopā) apkopotas izlasē iekļauto notiesāto personu raksturojošās pazīmes, kas attiecas uz „indeksa noziegumu” un soda izpildes gaitu. Dati ir iegūti no VPD datubāzes „PLUS” un VPD teritoriālo struktūrvienību žurnāliem. Otru pazīmju grupu raksturojošie un analizē izmantotie kodētie mainīgie ir notiesāto personu kategorija – soda izpildes veids (0 – nosacīti notiesāts; 1 – no brīvības atņemšanas soda nosacīti pirms termiņa atbrīvots), noziedzīgo nodarījumu, kas bijis pamats uzraudzības uzsākšanai raksturojošās pazīmes (Krimināllikuma (KL) vai Latvijas Kriminālkodeksa (LKK) sevišķās daļas pants, pēc kura persona tika notiesāta) un soda izpildes gaitu raksturojoša informācija, kas ietver uzraudzības perioda sākuma un beigu datumu un uzraudzības ilgumu (0 – 6 mēneši, 7 – 12 mēneši, 13 – 18 mēneši, 19 – 24 mēneši, 25 mēneši un vairāk).

KL un LKK pants vai panti, pēc kuriem persona ir notiesāta, sniedz informāciju par izdarīto noziedzīgo nodarījumu daudzveidību un apjomu. Tāpēc analīzes vajadzībām ir izveidoti jauni mainīgie: 1) „KL vai LKK sevišķās daļas pantu skaits” un 2) „noziedzīgo nodarījumu veidi”. Pirmais mainīgais var sniegt priekšstatu par notiesātās personas izdarīto noziedzīgo nodarījumu apjomu, savukārt, otrais mainīgais ļauj klasificēt notiesātās personas pēc izdarītā noziedzīgā nodarījuma veida (1 - tīši miesas bojājumi, 2 – cits ar vardarbību saistīts noziedzīgs nodarījums, 3 – zādzība, krāpšana, piesavināšanās, 4 – laupīšana, 5 – mantas tīša iznīcināšana, 6 – huligānisms, 7–noziedzīgs nodarījums, kas saistīts ar narkotiku lietošanu, glabāšanu un izplatīšanu, 8 –transportlīdzekļa vadīšana reibumā, 9 – cits ar ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu saistīts noziedzīgs nodarījums, 10 – noziedzīgs nodarījums tautsaimniecībā, 11 – pārējie noziedzīgie nodarījumi, kas neietilpst 1. – 10. kategorijā) un gūt priekšstatu par notiesātās personas izdarīto noziedzīgo nodarījumu daudzveidību.

---

¹² Ar indeksa noziegumu saprot noziedzīgo nodarījumu vai vairākus noziedzīgos nodarījumus (kopums), kas ir bijis par pamatu uzraudzības uzsākšanai. Pētījuma nolūkā ir izveidota šāda kategorija, lai nošķirtu kriminālās pagātnes pazīmes (3. pazīmju grupa), izpētes fokusā esošo noziedzīgo nodarījumu (indeksa noziegums) un pēc-indeksa noziedzīgos nodarījumus (5. pazīmju grupa – atkārtota noziedzīgs nodarījums (recidīvs pēc indeksa nozieguma).

Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc izdarītā indeksa noziegumu un soda izpildes gaitu raksturojošām pazīmēm

Pazīme/kategorija (n)	Mainīgais	Biežumi (skaits)	%
Soda izpildes veids (n=927)	0 – nosacīti notiesātie;	801	86
	1 – no brīvības atņemšanas soda nosacīti pirms termiņa atbrīvotie	126	14
Uzraudzības ilgums (n=927)	0 – 6 mēneši	122	13
	7 – 12 mēneši	394	43
	13 – 18 mēneši	135	15
	19 – 24 mēneši	202	22
	25 mēneši un vairāk	74	8
KL vai LKK sevišķās daļas pantu skaits (n=923)	1 pants	730	79
	2 pantī un vairāk	193	21
Noziegumu veids ¹³ (n=922)	Tīši miesas bojājumi	69	8
	Cits ar vardarbību saistīts NN	29	3
	Zādzība, krāpšana, piesavināšanās	383	42
	Laupīšana	70	8
	Mantas tīša iznīcināšana	56	6
	Huligānisms	99	11
	NN, kas saistīts ar narkotiku lietošanu, glabāšanu un izplatīšanu	67	7
	Transportlīdzekļa vadīšana reibumā	89	10
	Cits ar ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu saistīt NN	41	4
	NN tautsaimniecībā	79	9
	Pārējie NN, kas neietilpst 1. – 10. kategorijā	123	13

Izlasē iekļauto nosacīti NoN un NPTA proporcija (86% vs 14%) atspoguļo sodu izpildes veidu proporciju. Tāpat noziegumu veidi raksturo noziedzības tendenci Latvijā un citur – izplatītāki ir NN, kas saistīti ar mantas prettiesisku iegūšanu (zādzības, krāpšanas, u.tml.).

Kriminālo pagātni raksturojošās pazīmes

Šajā pazīmju grupā iekļautas pazīmes, kas raksturo notiesātās personas kriminālo pagātni. Dati ir iegūti no VPD datubāzes „PLUS”, VPD teritoriālo struktūrvienību žurnāliem un klienta lietā iekļautās RVN anketas. Trešo pazīmju grupu raksturojošie, analizē izmantotie kodētie mainīgie ir: iepriekšējo sodāmību skaits, pazīme „atradies ieslodzījumā” (dihotoma pazīme – „ir”(1) vai „nav”(0) vismaz vienu reizi atradies

¹³ Viena persona var būt izdarījusi vairāk kā viena veida noziedzīgus nodarījumus. 4. ailē ir parādīti notiesāto personu skaits (%), kas izdarījuši norādītās kategorijas noziedzīgus nodarījumus.

ieslodzījumā), uzraudzības periodu skaits pirms indeksa nozieguma (reīžu skaits, kad sods izciests sabiedrībā), „pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits” (uzraudzības periodu skaits, kas tika pārtraukts vai pagarināts notiesātās personas pārkāpumu dēļ).

6.3. tabula

Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc kriminālo pagātņi raksturojošām pazīmēm

Pazīme/kategorija (n)	Mainīgais	Biežumi (skaits)	Biežumi (%)
Iepriekšējo sodāmību skaits (n=911)	Nav iepriekšēju sodāmību	477	52
	1 sodāmība	206	23
	2 sodāmības	96	11
	3 sodāmības	60	7
	4 sodāmības	32	4
	5 un vairāk sodāmības	40	5
Atradies ieslodzījumā (n=678)	Nav atradies ieslodzījumā	490	72
	Notiesāts ar brīvības atņemšanu vai arestu un atradies ieslodzījumā	188	28
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits (n=675)	Nav iepriekšēju uzraudzības periodu	428	63
	1 iepriekšējs uzraudzības periods	159	24
	2 iepriekšēji uzraudzības periodi	58	9
	3 un vairāk uzraudzības periodi	30	4
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits (n=671)	Nav pārtraukti/pagarināti uzraudzības periodi	582	87
	1 pārtraukts/pagarināts uzraudzības periods	78	12
	2 un vairāk pārtraukti/pagarināti uzraudzības periodi	11	2

Aplūkojot izlasē iekļauto notiesāto personu pagātņi, var konstatēt, ka pusei no izlasē iekļautajām notiesātajām personām nav iepriekšēju sodāmību (52%), un vairums izlasē iekļauto personu iepriekš (63%) nav izcietušas sodu sabiedrībā vai atradušās ieslodzījumā (72%). Tikai 12% izlasē iekļauto ir pārkāpuši uzraudzības noteikumus vai izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu uzraudzības laikā. Izlasē iekļauto notiesāto personu kriminālās pagātnes rādītāji atspoguļo probācijas uzraudzībā esošo notiesāto grupu, bet pēc kriminālās pagātnes rādītājiem tā ir atšķirīga no Latvijā notiesāto personu populācijas, kurā agrāk sodīto personu īpatsvars ir lielāks (TIS, 2013).

Riska novērtējums

Šajā pazīmju grupā apkopotas izlasē iekļauto notiesāto personu raksturojošās pazīmes, kas iekļautas riska un vajadzību novērtējumā. Dati ir iegūti no VPD datubāzes „PLUS” un VPD teritoriālo struktūrvienību žurnāliem un klienta lietā iekļautās RVN anketas. Datu kopai ir 4 apakškopas: 1) riska un vajadzību novērtēšanas procesu raksturojošā informācija; 2) kopējais riska novērtējums; 3) vērtējums par kriminālo pagātņi; 4) vērtējums par likumpārkāpēja problēmām un resursiem uzraudzības laikā.

Datu kopas apakškopā „riska un vajadzību novērtēšanas process” iekļauti rādītāji par izmantoto riska un vajadzību novērtēšanas instrumentu, novērtēšanas pabeigšanas datumu un novērtējuma atkārtotību (1 – pirmreizējs novērtējums, 2 – atkārtots novērtējums). Datu kopas apakškopā „kopējais riska vērtējums” iekļauti rādītāji, kas raksturo kopējo novērtējumu sadaļās, kā arī apkopoto riska un vajadzību līmeņa vērtējumu. Analīzes vajadzībām ir izveidots jauns mainīgais, kas raksturo riska vērtējumu dinamiku (0 – risks līmenis samazinājies, 1 – riska līmenis palicis nemainīgs, 2 – riska līmenis pieaudzis). Datu kopas apakškopā „vērtējums par kriminālo pagātņi” iekļauts probācijas darbinieka vērtējums par novērtējamās personas kriminālo pagātņi (epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā; iepriekšējo sodāmību skaits, iepriekšējo uzraudzības periodu skaits; pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits; administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā; vecums, kad novērtējamais pirmo reizi notiesāts vai nonācis tiesībsargājošo redzeslokā; vērtējums par to, vai notiesātā persona ir atradusies ieslodzījumā; vērtējums par ieroču lietošanu un vardarbīgu uzvedību pret cilvēku. Datu kopas apakškopā „vērtējums par likumpārkāpēja problēmām un resursiem uzraudzības laikā” iekļauts VPD darbinieka vērtējums par novērtējamās personas problēmām, uzvedību pēdējā pusgada laikā, kā arī resursiem (vērtējums par attiecībām ģimenē; dzīves vietas un sociālās vides vērtējums; draugu un paziņu loka vērtējums; lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmju un profesionālo iemaņu vērtējums; nodarbinātības vērtējums; finanšu vadības vērtējums; uzvedības un emocionālās stabilitātes vērtējums; alkohola, narkotiku lietošanas, atkarības problēmu vērtējums; vērtējums par likumpārkāpēja gatavību risināt problēmas).¹⁴

---

¹⁴ Detalizētāks riska novērtējuma pazīmju raksturojums un pazīmes izplatības rādītāji ir aprakstīti 5. nodaļā „Noziegumu riska novērtēšanas prakse Latvijā: Riska novērtēšana Valsts probācijas dienestā”.

Par izlasē iekļautajām personām ir iegūti ieraksti, kas raksturo:

1. Riska un vajadzību kopējo vērtējumu. Iegūti 1043 ieraksti par izlasē iekļauto personu sadaļu apkopoto vērtējumu, kopējo riska un vajadzību novērtējumu. No tiem 679 ieraksti ir pirmreizējā novērtējuma vērtība, bet 657 gadījumos iegūtā vērtība ir atkārtots novērtējums. No izlasē iekļautajām personām par 848 personām ir zināms vismaz viens kopējais riska novērtējums. Pirmajā novērtējumā 290 personas ir iekļautas „zema” riska kategorijā, 268 personas iekļautas vidēja riska kategorijā, bet 121 – augsta riska kategorijā. Analīzei ir pieejami dati par atkārtotu riska vērtējumu. Atkārtotais vērtējums ir par 657 personām, kur 280 personas ir iekļautas zema riska kategorijā, 210 personas iekļautas vidēja riska kategorijā, bet 167 – augsta riska kategorijā.
2. Riska un vajadzību novērtējumā iekļauto faktoru vērtējumu. Apkopotie dati aptver detalizētu informāciju par 683 izlasē iekļauto personu riska un vajadzību novērtējumu (ir vismaz viens pilns RVN). Par 102 personām, kas iekļautas izlasē, ir izdevies iegūt divus riska un vajadzību vērtējumus. Tādējādi, turpmākai analīzei pieejami 785 riska un vajadzību novērtējumi. No 683 novērtētām notiesātām personām, 604 personas ir novērtētas ar riska un vajadzību novērtējumu pilngadīgajiem, bet 79 personas ir novērtētas ar RVN nepilngadīgajiem. Detalizēts novērtējums ietver vērtējumu par 18 pazīmēm/faktoriem (RVN pilngadīgiem) vai vērtējumu par 20 pazīmēm (RVN nepilngadīgiem), kur pazīmes/faktora vērtības ir izteiktas dihotomā veidā vai vērtība ir izteikta rangu skalā. Detalizētai analīzei tiks izmantots pilngadīgo riska novērtējumā iekļauto pazīmju vērtējums, kā arī kopējais riska vērtējums no pilngadīgo un nepilngadīgo risku novērtējumiem.

Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc risku novērtējumu raksturojošām pazīmēm

Pazīme/kategorija (n)	Mainīgais	Biežumi (skaits)	%
Riska un vajadzību novērtēšanas procesu raksturojošās pazīmes			
Analīzei pieejamie kopējie riska vērtējumi (n=848)	1 – Zināms kopējais vērtējums no viena RVN	72	9
	2 – Zināmi kopējie vērtējumi no diviem RVN	93	11
	3- ir viens pilns RVN	581	69
	4 – ir divi pilni RVN	102	12
Novērtēšanā izmantotais riska un vajadzību novērtēšanas instruments (n=683)	1 – riska un vajadzību novērtējums nepilngadīgajiem	79	12
	2 – riska un vajadzību novērtējums pilngadīgajiem	604	88
Kopējais riska vērtējums			
1. vērtējums. Kopējais vērtējums par kriminālo pagātņi (1.sadaļa) (n=679)	1 – Zems	290	43
	2 – Vidējs	268	40
	3 - Augsts	121	18
1. vērtējums. Kopējais vērtējums par problēmām un resursiem (2.sadaļa) (n=679)	1 – Zems	195	29
	2 – Vidējs	296	44
	3 - Augsts	188	28
1. vērtējums. Kopējais riska un vajadzību vērtējums (n=806)	1 – Zems	301	37
	2 – Vidējs	298	37
	3 - Augsts	207	26
2. vērtējums. Kopējais vērtējums par kriminālo pagātņi (1.sadaļa) (n=99)	1 – Zems	45	46
	2 – Vidējs	41	41
	3 - Augsts	13	13
2. vērtējums. Kopējais vērtējums par problēmām un resursiem (2.sadaļa) (n=100)	1 – Zems	19	19
	2 – Vidējs	59	59
	3 - Augsts	22	22
2. vērtējums. Kopējais riska un vajadzību vērtējums (n=657)	1 – Zems	280	43
	2 – Vidējs	210	32
	3 - Augsts	167	25

Dati par atkārtotu noziedzīgu nodarījumu (recidīvs pēc indeksa nozieguma).

Šajā pazīmju grupā apkopotas tās izlasē iekļauto notiesāto personu raksturojošās pazīmes, kas attiecas uz novērtēto personu izdarītiem jauniem noziedzīgiem nodarījumiem, proti, recidīvu. Atkārtota NN konstatēšanai izmantota IeM IC informācija (sodu reģistrs). Pētījuma ietvaros par jaunu noziedzīgu nodarījumu tiek uzskatīts atkārtots, reģistrēts NN, par kuru ir ierosināts kriminālprocess, un izlasē iekļautajai personai ir noteikts aizdomās turamā, apsūdzētā statuss, vai viņa ir notiesāta, pie nodziedzīguma ka, fiksētais NN ir izdarīts pēc uzraudzības pabeigšanas. Izlasē ir iekļauti ieraksti par jauniem noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti no 2009. gada 4. jūnija līdz 2011. gada 30. novembrim.

Jauna noziedzīga nodarījuma (recidīva) konstatēšanai ir izmantota sodu reģistra informācija par: noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas datumu; kriminālprocesa ierosināšanas datumu; kriminālprocesa stadiju (rezultātu); notiesāšanas datumu; KL pantiem, pēc kuriem persona ir notiesāta. Analīzes vajadzībām ir veidoti jauni mainīgie: ierosināto kriminālprocesu skaits; procesā esošo kriminālprocesu skaits; kriminālprocesu skaits, kas beigušies ar notiesājošu lēmumu; mēnešu skaits līdz jaunam NN, pēc uzraudzības pabeigšanas, atkārtotā noziedzīgā nodarījuma veids.

6.5. tabula

Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc recidīvu raksturojošām pazīmēm

Pazīme/kategorija (n)	Mainīgais	Biežumi (skaits)	%
Personu skaits, kas izdarījušas jaunu NN (n=927)	0 – nav jauna NN; 1 – ir jauns NN	761 166	82 18
Ierosināto kriminālprocesu skaits personām, kas izdarījušas jaunu NN (n=166)	1 kriminālprocess 2. kriminālprocess 3 un vairāk kriminālprocesu	98 36 32	59 22 19
Mēneši līdz jaunam NN, pēc uzraudzības pabeigšanas (n=157)	0- 6 mēneši 7-12 mēneši 13 – 18 mēneši 19 – 24 mēneši 25 un vairāk mēneši	56 47 22 24 8	36 30 14 15 5
Kriminālprocesa rezultāts ¹⁵ (n=166)	1 – personu skaits, kas notiesātas par jaunu NN; 2 – personu skaits, pret kurām ierosinātais kriminālprocess atrodas tiesā; 3 – personu skaits, pret kurām ierosinātais kriminālprocess atrodas prokuratūrā 4 – personu skaits, pret kurām ierosinātais kriminālprocess atrodas policijā 5 – personu skaits, pret kurām ierosinātais kriminālprocess ir apturēts	115 47 16 2 8	69 28 10 1 5

¹⁵ Pret vienu personu var būt ierosināti vairāki kriminālprocesi, kas var atrasties dažādās izmeklēšanas un iztiesāšanas stadijās 4. ailē ir parādīts personu skaits (%), no kopējā jaunu NN izdarījušo skaita.

Izlasē iekļauto personu sadalījums pēc noziedzīgā nodarījuma veida

Pazīme/kategorija (n)	Mainīgais	Biežumi (skaits)	%
Atkārtotā NN veids ¹⁶ (n=114)	Tīši miesas bojājumi	2	2
	Cits ar vardarbību saistīts NN	3	3
	Zādzība, krāpšana, piesavināšanās	64	56
	Laupīšana	4	4
	Mantas tīša iznīcināšana	16	14
	Huligānisms	4	4
	NN, kas saistīts ar narkotiku lietošanu, glabāšanu un izplatīšanu	14	12
	Transportlīdzekļa vadīšana reibumā	19	17
	Cits ar ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu saistīts NN	0	0
	NN tautsaimniecībā	3	3
	Pārējie NN, kas neietilpst 1. – 10. kategorijā	17	15

Visas 927 izlasē iekļautās personas tika pārbaudītas IeM IC „Sodu reģistrā”, un iegūti 312 ieraksti par kriminālprocesiem, kas ierosināti pret izlasē iekļautām personām. Kopumā, pēc uzraudzības pabeigšanas, pret 166 izlasē iekļautām personām ir ierosināti viens vai vairāki kriminālprocesi.

¹⁶ Viena persona var būt izdarījusi vairāk kā viena veida noziedzīgus nodarījumus. 4. ailē ir parādīts notiesāto personu skaits (%), kas izdarījuši norādītās kategorijas noziedzīgus nodarījumus.

7. NODAĻA. NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU RECIDĪVS

Recidīva dati ir nepieciešami riska prognozēšanas analīzei. Tāpēc, lai veiktu šādu analīzi, ir nepieciešams noskaidrot: Kādi ir recidīva rādītāji probācijas uzraudzībā esošo likumpārkāpēju grupā? Cik līdzīgas vai atšķirīgas ir notiesāto recidīvistu un nerecidīvistu grupas? Kas ir tās pazīmes, kas palielina recidīva varbūtību?

No 927 izlasē iekļautām personām 761 persona (82%) nav izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu pēc uzraudzības pabeigšanas, bet 166 personas (18%) ir izdarījušas vismaz vienu jaunu noziedzīgu nodarījumu. Salīdzinot šīs grupas savā starpā, var konstatēt statistiski nozīmīgas atšķirības¹⁷.

Abas minētās grupas statistiski nozīmīgi atšķiras pēc dzimuma ($\chi^2 = 7,778$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,005$), jo sievietes izdara jaunu noziegumu retāk nekā vīrieši. No izlasē iekļautajām sievietēm 91 % ($n = 106$) nav izdarījušas jaunu noziedzīgu nodarījumu, bet 9% ($n = 10$) ir izdarījušas jaunu noziedzīgu nodarījumu. Savukārt vīriešiem recidīva rādītāji ir augstāki – 19% (156) ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, bet 81% vīriešu (655) recidīvs nav konstatēts. Iegūtie rezultāti ir līdzīgi citās valstīs veiktajiem pētījumiem (Spivak, Damphousse, 2006; Bowles & Florackis, 2007) un apstiprina tēzi, ka atkārtotu noziegumu izdarīšanas rādītāji sievietēm ir zemāki.

Tāpat iegūtās izglītības līmeņa un ekonomiskās aktivitātes rādītāji atklāj statistiski nozīmīgas atšķirības starp atkārtotu noziegumu izdarījušiem, un tiem, kas nav izdarījuši atkārtotu noziedzīgu nodarījumu (izglītībai*ir/nav recidīvs $\chi^2 = 15,278$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$; ekonomiskajai aktivitātei* ir/nav recidīvs $\chi^2 = 20,644$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). No 200 izlasē iekļautajām personām, kam nav iegūta pamatizglītība, 50 personas ir izdarījušas jaunu noziedzīgu nodarījumu, t.i., recidīva rādītājs ir 25%, kas nozīmē, ka katrs 4 izlasē iekļautais, pamatizglītību neieguvušais, ir izdarījis jaunu noziedzīgu nodarījumu. Savukārt pamatizglītību ieguvušo personu grupā recidīva rādītājs ir 21 % (72 no 350 ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu), bet personu grupā ar vidējo un augstāko izglītību recidīvs ir 12% (40 no 328), t.i. aptuveni katrs 8 ar vidējo vai augstāko izglītību ir izdarījis jaunu noziedzīgu

---

¹⁷ Sākotnējai grupu salīdzināšanai ir izmantotas krustojuma tabulas un statistiski nozīmīgu atšķirību konstatēšanai ir izmantots Hī kvadrāta tests.

nodarījumu. Iegūtie rezultāti norāda uz līdzību ar citās valstīs veiktu izpēti, kur izglītības faktori uzrāda koralācijas ar recidīvu (piemēram, skatīt Baker, et al.,2002; Raynor, et al., 2000).

Salīdzinot izlasē iekļauto nodarbinātības raksturojošos rādītājus, abās grupās lielākās atšķirības ir novērojamas starp personām, kas nodarbinātas ar darba līgumu un tām personām, kam nav darba (kategorija ir apzīmēta kā „darba meklētāji”). „Darba meklētāju” kategorijā ir iekļautas notiesātās personas, kas nav nodarbinātas, vai tās, kas nav iekļautas ekonomiski neaktīvo personu kategorijā, kuru veido pilngadīgie skolēni/studenti, mājsaimnieces/mājsaimnieki, pensionāri un invalīdi).

Ja ar darba līgumiem nodarbināto grupā recidīva rādītājs ir 10 % (28 no 280), tad bez darba esošo personu grupā recidīva rādītājs ir 25%, t.i. 44 personas no 178 ir izdarījušas jaunu noziedzīgu nodarījumu. Darba neesamība vai nestabilitāte nav unikāls riska faktors Latvijas likumpārkāpēju populācijai un šis ir viens no nozīmīgākiem riska faktoriem, kas palielina recidīva varbūtību (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Raynor, et al., 2000)

Līdztekus iepriekš minētajām demogrāfiskajām un ekonomiskajām pazīmēm, likumpārkāpēja vecums ir viena no pazīmēm, kas atšķir „recidīvistus” no „ne-recidīvistiem”. Ņemot vērā to, ka vecums ir intervālu skalas mainīgais, tad, lai pārbaudītu vecuma saistību ar recidīvu, ir lietderīgāk izmantot neparametriskās korelācijas un t-testu recidīvistu un ne-recidīvistu grupu vidējo rādītāju salīdzināšanai. Abas metodes uzrāda statistiski nozīmīgas vecuma atšķirības starp minētajām grupām.

7.1. tabula

Notiesāto vidējais vecums recidīvistu un ne-recidīvistu grupās uzraudzības beigās

	N	Notiesāto vecuma vidējā vērtība (gadi)	Standartnovirze	Standartklūda grupas vidējam
Nav Jauns NN	758	31,85	13,150	,478
Ir jauns NN (recidīvs)	166	27,54	10,433	,810

T-tests parāda (7.1. tabula), ka jaunu noziedzīgo nodarījumu izdarījušo grupas vidējais vecums ir 27,54 gadi (standartklūda grupas vidējam = 0,810), bet ne-recidīvistu grupas vidējais vecums ir 31,85 gadi (standartklūda grupas vidējam = 0,478). Lai gan grupas vidējā vecuma rādītāju atšķirības nav lielas, tās ir statistiski nozīmīgas (divpusējais nozīmības līmenis $p = 0,000$). Tāpat Spīrmana neparametriskais korelācijas koeficients norāda uz statistiski nozīmīgām grupu vecuma atšķirībām un tas ir -0,135 (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Mīnusa zīme šajā gadījumā norāda uz pazīmju negatīvu sakarību, t.i., palielinoties vecumam recidīva varbūtība samazinās.

Demogrāfiskās un sociālekonomiskās pazīmes nav pietiekamas, lai raksturotu atšķirības starp minētajām grupām. Tāpēc, līdztekus, demogrāfiskajiem un sociālekonomiskajiem rādītājiem, atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarījušo personu grupu raksturo atšķirības kriminālās pagātnes un indeksa nozieguma rādītājos. Statistiski nozīmīgi atšķiras NoN un NPTA probācijas klientu grupas. Tāpat iepriekšējo sodāmību skaits un nozieguma veids ir nozīmīgi rādītāji recidīva raksturošanai, jo minētās pazīmes ir statistiski nozīmīgi atšķirīgas abās grupās.

Viena no šādām pazīmēm, kas raksturo recidīvistu un ne-recidīvistu atšķirības, ir notiesātajai personai piespriestā soda izpildes veids. Izlasē iekļautās nosacīti notiesātās personas retāk ir izdarījušas jaunus noziedzīgus nodarījumus, kā nosacīti pirms termiņa atbrīvotie. Ja jaunu noziedzīgu nodarījumu ir izdarījuši 16% no nosacīti notiesātajiem (132 no izlasē iekļautām 801 NoN personām), tad nosacīti pirms termiņa atbrīvoto grupā recidīvs ir 27% (34 no 126 NPTA personām). Atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 8,173$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,004$).

Notiesātās personas kriminālo pagātni raksturojoša pazīme ir sodāmību skaits. No izlasē iekļautajām personām par kurām bija pieejami dati par iepriekšējo sodāmību ($n=911$), 477 personām (52%) nav bijušas iepriekšējas sodāmības, 206 izlasē iekļautās personas (23%), kas bija nonākušas probācijas uzraudzībā, ir bijušas agrāk notiesātas 1 reizi, 96 personai (11%) ir 2 iepriekšējas sodāmības, 132 personām (16%) ir 3 vai vairāk iepriekšējas sodāmības. Sešām izlasē iekļautajām personām, katrai ir 9 iepriekšējās sodāmības, kas ir lielākais sodāmību skaits izlasē.

Notiesāto iepriekšējo sodāmību vidējais skaits recidīvistu un ne-recidīvistu grupās

	N	Sodāmību skaits (vidējā vērtība)	Standartnovirze	Standartklūda grupas vidējam
Nav Jauns NN	744	0,91	1,439	,053
Ir jauns NN (recidīvs)	163	1,72	2,035	,159

Iepriekšējo sodāmību skaita salīdzināšanai ir izmantots t-tests un neparametriskās korelācijas. T-testa rezultāti (7.2. tabula) parāda, ka jaunu noziedzīgo nodarījumu izdarījušo grupā vidējais iepriekšējo sodāmību skaits ir 1,72 sodāmības (standartklūda grupas vidējam = 0,159), bet ne-recidīvistu grupas vidējais iepriekšējo sodāmību skaits ir 0,91 sodāmība (standartklūda grupas vidējam = 0,053), un šīs grupu vidējās atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Spīrmana neparametriskais korelācijas koeficients ir 0,187 un atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Recidīva rādītāju atšķirības labi ilustrē divu grupu rādītāju salīdzināšana – ja personu grupā bez iepriekšējām sodāmībām recidīva rādītājs ir 12% (57 no 420), tad personu grupā ar 5 un vairākām sodāmībām puse (20 no 40) ir izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu.

Virkne pētījumu parāda, ka kriminālā pagātne ir viens no labākajiem rādītājiem atkārtotas notiesāšanas prognozēšanai (Gendreau, Little, Goggin, 1996; Spicer, Glicksman, 2004). Arī promocijas darbs apstiprina personas kriminālās pagātnes un recidīva faktoru savstarpējo saistību.

Ne vien sodāmību skaits, bet arī likumpārkāpēju izdarīto noziegumu veidi atklāj recidīva rādītāju atšķirības. Pētījuma vajadzībām izlasē iekļauto notiesāto personu izdarītie noziedzīgie nodarījumi tika sakārtoti 11 kategorijās un 3 kategorijas uzrādīja statistiski nozīmīgas atšķirības recidīva rādītājos. Izlasē iekļautās personas, kas bija veikušas zādzības, krāpšanas un piesavināšanās, izdarīja jaunus noziegumus biežāk, salīdzinot ar personu grupu, kas izdarījusi citus noziedzīgos nodarījumus. 23% no tiem likumpārkāpējiem, kas bija veikuši zādzības, krāpšanas vai piesavināšanās, izdarīja jaunu noziedzīgu nodarījumu, salīdzinot ar citu kategoriju noziedzīgo nodarījumu izdarījušiem, kuriem recidīva rādītājs ir 15%. Šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 9,846$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,002$).

Savukārt personas, kas bija izdarījušas noziedzīgos nodarījumus KL sevišķās daļas 19. nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā”¹⁸ iekļautos noziedzīgos nodarījumus, retāk izdarīja jaunus noziedzīgos nodarījumus. Šai notiesāto grupai recidīva rādītājs bija 4% (3 no 79), bet citu kategoriju noziedzīgos nodarījumus izdarījušiem recidīva rādītājs bija 19 % (163 no 843). Atšķirību nozīmīgumu raksturo $\chi^2 = 11,813$ (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,001$). Tāpat zemāki recidīva rādītāji, t.i., 11% (14 no 123) *versus* 19% (152 no 799), ir personu grupai, kuras izdarītie noziedzīgie nodarījumi klasificēti 11. kategorijā - „Citi noziedzīgie nodarījumi” (1.-10. kategorijā neiekļautie noziedzīgie nodarījumi). Statistisko atšķirību nozīmīgumu raksturo $\chi^2 = 4,216$ (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,04$). Tāpēc var piekrist Hollinam un Palmeram (Hollin, Palmer, 2006), ka analizējot recidīvās noziedzības problēmu un prognozējot recidīvu, ir jāņem vērā izdarītā likumpārkāpuma veids.

Līdztekus atšķirībām, kas pastāv starp minētajām grupām, virknei citām grupām piemētošie rādītāji ir līdzīgi, t.i., rādītāju atšķirības nav statistiski nozīmīgas starp salīdzinātajām grupām. Tautība ($\chi^2 = 2,613$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,106$), uzraudzības perioda ilgums ($\chi^2 = 4,034$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,401$) un sevišķo pantu skaits indeksa noziegumā ($\chi^2 = 2,456$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,873$) nav rādītāji, kas raksturo recidīvu izdarījušo un neizdarījušo grupu atšķirības.

Līdz šim esmu aplūkojis atsevišķu mainīgo saistību ar recidīva esamību vai neesamību, bet tas neļauj analizēt to ietekmi, ko rada vairāku neatkarīgo mainīgo mijiedarbība. Tāpēc turpmākai datu salīdzināšanai un sakarību raksturošanai, tiks izmantota binārās loģistikās regresijas metode. Loģiskās regresijas metode ļauj iekļaut analīzes modelī vairākus neatkarīgos mainīgos un analizēt gan analīzes modelī iekļautā katra atkarīgā mainīgā ietekmi uz neatkarīgo mainīgo, gan analizēt neatkarīgo mainīgo kopīgo ietekmi. Tālākās analīzes pamatā ir pieņēmums, ka neatkarīgo mainīgo, proti, ir vai nav recidīvs, ietekmē vairāki neatkarīgie mainīgie un loģistikajā regresijā ietvertu sakarību raksturo funkcija:

$$P(Y) = \frac{1}{1 + e^{-(a + b_1 X_1 + b_2 X_2)}},$$

---

¹⁸ Šajā KL nodaļā ir iekļauti noziedzīgi nodarījumi, kas saistīti ar kontrabandu, nelikumīgām darbībām ar vērtspapīriem, nelikumīgām darbībām uzņēmējdarbībā, u.tml. noziedzīgi nodarījumi.

Analīze tiek veikta, lai modelētu, kādas pazīmes skaidro recidīva iespējamību, tas ir, piederību recidīvistu vai ne-recidīvistu grupai. Kā atkarīgais mainīgais analīzes modelī ir izvēlēta dihotoma pazīme, kas raksturo recidīvu (ir (1) vai nav (0) recidīvs). Modelī ir iekļautas tās pazīmes, kas pēc vidējo rādītāju biežuma salīdzināšanas, korelācijas koeficienta un Hī kvadrāta koeficienta, uzrādīja statistiski nozīmīgas atšķirības. Loģistiskās regresijas analīze ir veikta divos soļos. Pirmajā solī analīzes modelī tika iekļautas demogrāfiskās un sociālekonomiskās pazīmes, bet otrajā solī modelī iekļauti kriminālo pagātņi un indeksa noziegumu raksturojošie mainīgie. Analīzē ir izmantoti *Exp (B)* koeficienti, kas raksturo izredžu attiecību. Modeļa drošas ticamības un kopējā statistiskā nozīmīguma noteikšanai tika izmantots Hosmera – Lemešova tests. Modeļa kvalitātes noteikšanai un izmaiņām modeļa kvalitātē, pēc jaunu neatkarīgo mainīgo pievienošanas, tika izmantoti Cox un Snell R^2 , kā arī Nagelkerke R^2 vērtības.

Pirmajā solī modelī tika iekļauti demogrāfiskie un sociālekonomiskie mainīgie, kas raksturo dzimumu, izglītību, ekonomisko aktivitāti un vecumu (7.3.tabula).

7.3. tabula

Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu demogrāfisko un sociālekonomisko mainīgo ietekmei uz recidīvu (1.modelis)

	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Dzimums (vīrietis)	1,221	3,390**	1,418	8,105
Izglītība				
Nav iegūta pamatizglītība	Atsauces kategorija			
Iegūta pamatizglītība	-,320	,726	,446	1,184
Iegūta vidējā vai augstākā izglītība	-,428	,652	,359	1,184
Ekonomiskā aktivitāte				
Nodarbināts uz darba līguma pamata vai pašnodarbināta persona	Atsauces kategorija			
Nodarbināts bez darba līguma	,489	1,630	,911	2,917
Ekonomiski neaktīva persona	,416	1,516	,634	3,624
Meklē darbu vai ir bezdarbnieks	,910	2,483**	1,444	4,270
Nepilngadīgās personas, kas iegūst izglītību	,383	1,467	,702	3,066
Vecums uzraudzības beigās	-,021	,979	,959	1,000
Konstante	-2,237	,107		

Piezīme: *p<0,05, ** p<0,01

1. modeļa drošas ticamības un statistiskā nozīmīguma rādītāji (Hosmera – Lemešova testa rezultāts: $\chi^2 = 3,761$, $df = 8$, nozīmības līmenis $p = 0,878$), kā arī modeļa kvalitātes rādītāji (Cox un Snell $R^2 = 0,051$; Negelkerke $R^2 = 0,084$), ir pietiekami modeļa datu tālākai analīzei.

1. posmā iekļautie rādītāji (7.3. tabula) parāda, ka no visām modelī iekļautajām pazīmēm, statistiski nozīmīgas divpusējas atšķirības ir pazīmēs „dzimums” un „ekonomiskā aktivitāte”. Dzimumam ir nozīmīgāka ietekme ($\exp(B) = 3,390$) uz recidīva varbūtību nekā darba neesamībai ($\exp(B) = 2,483$). Atbilstoši šim modelim, varbūtība izdarīt jaunu noziegumu vīrietim ir 3,39 reizes lielāka nekā sievietei. Savukārt tiem, kas nav nodarbināti, varbūtība izdarīt jaunu noziedzīgu nodarījumu ir 2,483 reizes lielāka nekā tiem, kas ir nodarbināti ar darba līgumu vai ir pašnodarbināti. Savukārt izglītības, vecuma, divu pārējo ekonomisko aktivitāšu grupu mainīgo koeficienti, kas raksturo nozīmības līmeni, bija lielāki par 0,05, kas neļauj ticami analizēt neatkarīgo mainīgo ietekmi uz NN recidīvu.

Otrajā solī modelī tika iekļauti mainīgie, kas raksturo kriminālo pagātni un indeksa noziegumu. Tie ir: „iepriekšējo sodāmību skaits” „sodu izpildes veids”, „noziedzīgo nodarījumu veids: zādzība, krāpšana vai piesavināšanās” un „noziedzīgo nodarījumu veids: noziedzīgs nodarījums tautsaimniecībā”. Modeļa drošas ticamības un statistisko nozīmīguma rādītāji (Hosmera – Lemešova testa rezultāts: $\chi^2 = 4,025$, $df = 8$, nozīmības līmenis $p = 0,8558$), modeļa kvalitātes rādītāji (Cox un Snell $R_2 = 0,088$; Negelkerke $R_2 = 0,146$), arī pēc 2. bloka mainīgo pievienošanas ir pietiekami modeļa datu tālākai analīzei. Tie parāda, ka pēc papildus atkarīgo mainīgo pievienošanas, modeļa kvalitāte ir uzlabojusies.

Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu demogrāfisko, sociālekonomisko, kriminālo pagātņu un NN raksturojošo mainīgo ietekmei uz recidīvu (2.modelis)

	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Dzimums (vīrietis)	1,015	2,760*	1,120	6,800
Izglītība				
Nav iegūta pamatizglītība	Atsauces kategorija			
Iegūta pamatizglītība	-,309	,735	,446	1,211
Iegūta vidējā vai augstākā izglītība	-,278	,757	,407	1,408
Ekonomiskā aktivitāte				
Nodarbināts uz darba līguma pamata vai pašnodarbināta persona	Atsauces kategorija			
Nodarbināts bez darba līguma	,321	1,378	,753	2,523
Ekonomiski neaktīva persona	,655	1,925	,791	4,683
Meklē darbu vai ir bezdarbnieks	,752	2,122**	1,212	3,715
Nepilngadīgās personas, kas iegūst izglītību	,381	1,463	,683	3,133
Vecums uzraudzības beigās	-,039	,961**	,937	,987
Iepriekšējo sodāmību skaits	,265	1,303***	1,148	1,479
Sodu izpildes veids (nosacīti notiesātie)	,397	1,487	,836	2,646
Noziedzīgo nodarījumu veids				
Zādzība, krāpšana vai piesavināšanās	,212	1,236	,811	1,886
Noziedzīgs nodarījums tautsaimniecībā	-1,092	,335	,097	1,159
Konstante	-1,938	,144		

Piezīme: *p<0,05, ** p<0,01,***p<0,001

Aplūkojot (7.4.tabula) Exp (B) un statistiskos nozīmīguma rādītājus, var konstatēt, ka statistiski nozīmīgas divpusējas atšķirības ir pazīmēs „dzimums”, „ekonomiskā aktivitāte”, „vecums” un „iepriekšējās sodāmības”. Šajā modelī piederība vīriešu dzimumam recidīva varbūtību palielina 2,76 reizes, darba neesamība, salīdzinot ar darba esamību, recidīva varbūtību palielina 2,122 reizes. Katra jauna sodāmība (sodāmības rādītāja palielināšanās par 1 vienību) recidīva varbūtību palielina 1,303 reizes, savukārt, likumpārkāpējam kļūstot vecākam, recidīva varbūtība samazinās, tas ir, vecumam palielinoties par gadu, recidīva varbūtība ir 0,961, salīdzinot ar 1 gadu jaunākiem likumpārkāpējiem. Šāda recidīva varbūtības samazināšanās, pieaugot

vecumam, ir visai būtiska, piemēram, ja divu likumpārkāpēju vecuma starpība ir 17 gadi, tad jaunākās personas recidīva varbūtība ir 2 reizes lielāka nekā 17 gadus vecākai personai.

Savukārt, izglītības, divu pārējo ekonomisko aktivitāšu grupu mainīgo, pazīmju „sodu izpildes veids”, „noziedzīgo nodarījumu veids: zādzība, krāpšana vai piesavināšanās” un „noziedzīgo nodarījumu veids: noziedzīgs nodarījums tautsaimniecībā” koeficienti, kas raksturo statistisko nozīmīgumu, bija lielāki par 0,05, kas neļauj drošticami analizēt neatkarīgā mainīgā ietekmi uz recidīva varbūtību, proti, prognozēt recidīvu.

Izplatītākais no noziedzīgo nodarījumu veidiem ir saistīts ar mantas prettiesisku iegūšanu. Šajā noziedzīgo nodarījumu kategorijā ir iekļautas zādzības, mantas vai naudas piesavināšanās un dažādas krāpnieciskās darbības. Kā mainās recidīvu ietekmējošo faktoru atšķirības, grupējot notiesātos pēc pēdējā/jo noziedzīgo nodarījumu veida? Lai atbildētu uz šo jautājumu un noskaidrotu noziedzīgu nodarījumu recidīvu ietekmējošo faktoru atšķirības, aprēķinu vajadzībām tika izveidotas divas notiesāto grupas (1. grupa – personas, kuru indeksa noziegums ir zādzība, krāpšana vai laupīšana; 2. grupa – personas, kuras veikušas citu noziedzīgu nodarījumu) un veikta binominālās loģistiskās regresijas analīze.

Aplūkojot binominālās loģistiskās regresijas rezultātus 1. grupā (par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu notiesātās personas), var konstatēt, ka no visām modelī iekļautajam pazīmēm, statistiski nozīmīgas divpusējas atšķirības ir pazīmēs „ekonomiskā aktivitāte” un „iepriekšējo sodāmību skaits” (skatīt 7.5. tabulu). Par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu notiesāto personu grupā, likumpārkāpējiem, kuri nav nodarbināti, recidīva varbūtība ir 2,639 reizes lielāka nekā pašnodarbinātajiem un tiem, kas nodarbināti ar darba līgumu. Tāpat iepriekšējo sodāmību skaits ir pazīme, kas ir statistiski nozīmīga recidīva prognozēšanai zādzību, krāpšanu vai laupīšanu veikušo personu grupā. Katra jauna sodāmība (sodāmības rādītāja palielināšanās par 1 vienību) recidīva varbūtību palielina 1,340 reizes.

Savukārt dzimuma, izglītības, vecuma, divu pārējo ekonomisko aktivitāšu grupu un soda izpildes veidu mainīgo rādītāji, kas raksturo nozīmības līmeni, bija lielāki par 0,05. Tas neļauj drošticami analizēt šo neatkarīgo mainīgo ietekmi uz NN recidīvu.

7.5. tabula

**Binominālās loģistiskās regresijas modelis par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu
notiesāto personu grupai (3.modelis)**

	B	Exp(B)
Dzimums (vīrietis)	,627	1,872
Izglītība		
Nav iegūta pamatizglītība	Atsauces kategorija	
Iegūta pamatizglītība	-,014	,987
Iegūta vidējā vai augstākā izglītība	,149	1,161
Ekonomiskā aktivitāte		
Nodarbināts uz darba līguma pamata vai pašnodarbināta persona	Atsauces kategorija	
Nodarbināts bez darba līguma	,169	1,184
Ekonomiski neaktīva persona	,031	1,032
Meklē darbu vai ir bezdarbnieks	,970	2,639*
Vecums uzraudzības beigās	-,050	,952
Iepriekšējo sodāmību skaits	,293	1,340**
Sodu izpildes veids (nosacīti notiesātie)	-,127	,881
Konstante	-1,329	,265

Piezīme: Modeļa drošticamības un statistisko nozīmīguma rādītāji: Hosmera – Lemešova testa rezultāts: $\chi^2 = 1,469$, df – 8, nozīmības līmenis $p = 0,993$. Modeļa kvalitātes rādītāji: Cox un Snell $R^2 = 0,094$; Nagelkerke $R^2 = 0,145$.

Nozīmības līmenis: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Savukārt personu grupa, kuru pēdējie noziegumi nav saistīti ar zādzībām, krāpšanām vai piesavināšanos, uzrāda statistiski nozīmīgas atšķirības citos atkarīgajos mainīgajos. Šai grupai statistiski nozīmīgas atšķirības uzrāda tikai kriminālo pagātni un soda izpildi raksturojošie mainīgie, bet atšķirības demogrāfiskajās un sociālekonomiskajās pazīmēs nav statistiski nozīmīgas (skatīt 7.6. tabulu). Šajā modelī iepriekšējo sodāmību pieaugums par 1 vienību recidīva varbūtību palielina 1,252 reizes un recidīva varbūtība nosacīti pirms termiņa atbrīvotai personai ir 2,299 reizes lielāka nekā nosacīti notiesātai personai, bet vecuma pieaugums, līdzīgi kā citos modeļos, recidīva varbūtību samazina. Vecumam palielinoties par gadu, recidīva varbūtība samazinās par aptuveni 4% ($\text{Exp}(B) = 0,963$).

7.6. tabula

Binominālās loģistikās regresijas modelis notiesāto personu grupai par citiem noziegumiem, kas nav zādzības, krāpšanas vai laupīšanas (4. modelis)

	B	Exp(B)
Dzimums (vīrietis)	1,370	3,934
Izglītība		
Nav iegūta pamatizglītība	Atsauces kategorija	
Iegūta pamatizglītība	-,429	,651
Iegūta vidējā vai augstākā izglītība	-,623	,536
Ekonomiskā aktivitāte		
Nodarbināts uz darba līguma pamata vai pašnodarbināta persona	Atsauces kategorija	
Nodarbināts bez darba līguma	,545	1,725
Ekonomiski neaktīva persona	,790	2,202
Meklē darbu vai ir bezdarbnieks	,414	1,512
Vecums uzraudzības beigās	-,038	,963*
Iepriekšējo sodāmību skaits	,224	1,252*
Sodu izpildes veids (nosacīti notiesātie)	,833	2,299*
Konstante	-2,210	,110

Piezīme: Modeļa drošticamības un statistisko nozīmīguma rādītāji: Hosmera – Lemešova testa rezultāts: $\chi^2 = 14,226$, $df = 8$, statistiskais nozīmīgums = 0,076. Modeļa kvalitātes rādītāji: Cox un Snell $R^2 = 0,078$; Negelkerke $R^2 = 0,143$.

Nozīmības līmenis: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Apkopojot iepriekš analizēto dažādu faktoru ietekmi uz recidīvu, var secināt, ka virkne faktoru uzrāda visai noturīgu saistību ar recidīva varbūtību. Iepriekšējo sodāmību skaits ir notiesātās personas kriminālās pagātnes rādītājs, kas vairākos modeļos uzrāda nozīmīgu ietekmi uz recidīva varbūtību. Tāpat notiesātās personas vecums un darba neesamība ir pazīmes, kas modeļos uzrāda saistību ar recidīva varbūtību. No modeļos iekļautajām pazīmju grupām, vienīgā pazīmju grupa, kas neapstiprināja ietekmi uz recidīva prognozi, bija izglītību raksturojošie rādītāji (visos aplūkotajos modeļos izglītības rādītājos bija statistiski nenozīmīgas atšķirības).

Šajā nodaļā aplūkoti modeļi un faktoru saistība ar recidīva varbūtību ir būtiska turpmākai analīzei. Pirmkārt, virkne faktoru uzrāda noturīgu saistību ar recidīva varbūtību, kas būtu jāņem vērā, novērtējot risku. Otrkārt, aplūkoti modeļi parāda, ka faktoru ietekme uz recidīva varbūtību dažādos modeļos ir atšķirīga. Tas nozīmē, ka, novērtējot risku un prognozējot recidīvu, ir jāņem vērā tas, ka faktora prognozējošais spēks ir saistīts gan ar to kādi faktori tiek iekļauti modelī, gan ar to kādi kritēriji tiek izvēlēti gadījumu grupēšanai. Tādējādi, jau līdz šim veiktā analīze iedrošina uzskatīt, ka izveidot visaptverošu un vienotu recidīvu prognozējošu modeli un atrast recidīvu prognozējošus faktoros, kas aptvertu visu daudzveidīgo noziegumu spektru un dažādos likumpārkāpējus, varētu būt visai problemātiski, visdrīzāk pat neiespējami.

8. NODAĻA. NOTIESĀTO IEKĻAUŠANA RISKĀ GRUPĀS

Šajā nodaļā ir analizēti Valsts probācijas dienestā veikto riska un vajadzību novērtējumu rezultāti. Sākumā tiks analizēta notiesāto personu iekļaušana zema, vidēja un augsta riska kategorijās, to ietekmējošie faktori. Pēc tam sekos šo prognožu precizitātes analīze. Galvenie jautājumi ir: Kādi faktori ietekmē notiesāto personu iekļaušanu zema, vidējā vai augsta riska kategorijās? Kādas sakarības pastāv starp riska novērtējumu un recidīvu? Vai notiesātās personas, kas iekļautas augsta riska kategorijā, izdara jaunu noziedzīgu nodarījumu biežāk nekā vidējā un zemā kategorijā iekļautie likumpārkāpēji? Vai risks tiek pārvērtēts vai nenovērtēts?

No 927 izlasē iekļautajām personām par 80 personām nav izdevies iegūt vērtējumu par risku, tāpēc šie gadījumi ir izslēgti no tālākās analīzes. Par 683 izlasē iekļautajām personām ir izdevies iegūt vismaz vienu pilnīgu vērtējumu. Pilnīgs vērtējums ietver 18 -20 riska pazīmju vērtējumu un trīs apkopojošus vērtējumus (vairāk par riska novērtēšanas instrumenta struktūru un riska faktoriem skatīt 5. nodaļā). Savukārt par 164 izlasē iekļautajām personām ir iegūts apkopotais riska novērtējums, bet nav pieejami izvērsti vērtējumi par pazīmēm. Gadījumos, kad likumpārkāpēja risks bija vairākas reizes vērtēts, un šī informācija tika dokumentēta VPD klientu reģistrācijas žurnālā vai VPD datu bāzē „PLUS”, pētījuma vajadzībām tika izvēlēti dati par diviem riska vērtējumiem. Šie vērtējumi tika iekļauti pētījumā analizējamā datu masīvā (618 gadījumos ir izdevies iegūt datus par diviem vērtējumiem). Turpmākajā daļā tiks salīdzinātas līdzības un atšķirības starp likumpārkāpēju grupām, kas novērtējumā klasificētas kā zema, vidēja vai augsta riska grupas¹⁹. Tajos gadījumos, kad izlasē iekļautai personai bija divi vērtējumi un tie atšķīrās, analīzei tika izmantots pēdējais iegūtais vērtējums. Pamatojums šādam lēmumam ir tas, ka pēdējais vērtējums laika ziņā ir tuvāks „riskā iestāšanās brīdim”, tas ir, datumam, kad likumpārkāpējs atstāj probācijas sistēmu, kas vienlaikus bija recidīva uzskaites perioda sākuma datums.

---

¹⁹ Sākotnējai grupas salīdzināšanai ir izmantotas krustojuma tabulas un statistiski nozīmīgu atšķirību konstatēšanai ir izmantots Hī kvadrāta tests.

Notiesātās personas, kas ieguvušas zemu, vidēju vai augstu riska vērtējumu pēdējā analīzei pieejamajā vērtējumā statistiski nozīmīgi atšķiras gan pēc demogrāfiskām un sociāli ekonomiskām pazīmēm, gan pēc kriminoloģiskām pazīmēm.

Sievietes biežāk tiek vērtētas ar zemāku riska vērtējumu. Vairāk nekā puse novērtēto sieviešu ir ieguvušas zema riska vērtējumu (53%). Vidēju riska vērtējumu ir ieguvušas 30% sieviešu, bet kā augsta riska likumpārkāpējas ir vērtētas 17% sieviešu. Savukārt novērtētie vīrieši 42% gadījumos ir saņēmuši zemu riska vērtējumu, 31% gadījumos vērtējums ir bijis vidējs risks, bet 27% gadījumu vērtējums ir augsts risks (divpusējs statistiskais nozīmīgums $p = 0,047$).

Notiesātās personas ar augstāku izglītību biežāk tiek iekļautas zemāka riska kategorijā. 24% pamatizglītību neieguvušie ir iekļauti zema riska kategorijā, 43% pamatizglītību ieguvušie ir iekļauti zema riska kategorijā, bet tie likumpārkāpēji, kas ieguvuši vidējo vai augstāko izglītību, drīzāk tiks iekļauti zema riska kategorijā nevis vidēja vai augsta riska kategorijā. No visiem izlasē iekļautajiem vidējo vai augstāko izglītību ieguvušajiem likumpārkāpējiem 56% ir iekļauti zema riska kategorijā.

8.1. tabula

Notiesāto, kas grupēti pēc ekonomiskās aktivitātes rādītājiem, sadalījums riska kategorijās

	Riska kategorija					
	Zems		Vidējs		Augsts	
	Biežumi (skaits)	%	Biežumi (skaits)	%	Biežumi (skaits)	%
Nodarbināts ar darba līgumu vai pašnodarbināta persona (n=256)	149	58,2%	76	29,7%	31	12,1%
Ekonomiski neaktīvās personas (studenti, mājsaimnieces, invalīdi, pensionāri, u.c.) (n= 74)	50	67,6%	16	21,6%	8	10,8%
Nodarbināts bez darba līguma (n=156)	55	35,3%	60	38,5%	41	26,3%
Meklē darbu vai ir bezdarbnieks (n=167)	47	28,1%	48	28,7%	72	43,1%

Statistiski nozīmīgas atšķirības (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$) ir konstatējamās zemā, vidējā un augstā riska kategorijā iekļauto ekonomiskās aktivitātes rādītājos (skatīt 8.1. tabulu). Vairāk nekā puse notiesāto, kas nodarbināti ar darba līgumu vai ir pašnodarbināti (58%) un ekonomiski neaktīvi (studenti, mājsaimnieces, invalīdi, pensionāri) (68%) ir iekļauti zema riska kategorijā. Turpretī personām, kas ir bez darba

(kategorija ir apzīmēta kā „darba meklētāji”) un bez darba līguma nodarbināti, sadalījums riska kategorijās ir atšķirīgs –28% darba meklētāju un 35% bez darba līguma nodarbināto ir iekļauti zema riska kategorijā, bet augsta riska kategorijā ir iekļauti 43% bez darba esošo un 26% nodarbināto bez darba līguma. Savukārt tikai 12% ar darba līgumiem nodarbinātie un pašnodarbinātie un 11% ekonomiski neaktīvie ir iekļauti augsta riska kategorijā.

7. nodaļā veiktā analīze par dažādu pazīmju ietekmi uz recidīva varbūtību parādīja, ka palielinoties vecumam recidīva varbūtība samazinās. Nozīmīgs jautājums ir: Vai vecuma rādītāji ir atšķirīgi notiesātajiem, kas ir klasificēti dažādās riska grupās?

8.2. tabula

Notiesāto vidējais vecums zema un augsta riska grupās uzraudzības beigās

	N	Notiesāto vecuma vidējā vērtība (gadi)	Standartnovirze	Standartklūda grupas vidējam
Zems risks	369	32,40	14,170	,738
Augsts risks	214	29,36	11,044	,755

Zema, vidēja un augsta riska grupās iekļauto notiesāto vecuma salīdzināšanai ir izmantotas neparametriskās korelācijas un t-tests (ar t-testu tiks salīdzināti zema un augsta, zema un vidēja, vidēja un augsta riska grupu vidējie rādītāji). T-testa rezultāti parāda (skatīt 8.2. tabulu), ka zema riska grupā iekļauto notiesāto vidējais vecums ir 32,4 gadi (standartklūda grupas vidējam = 0,738), bet augsta riska grupā iekļauto notiesāto vidējais vecums ir 29,34 gadi (standartklūda grupas vidējam = 0,755) un šīs grupu vidējo atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,004$), t.i., augsta riska grupā iekļauto notiesāto vidējais vecums ir par trīs gadiem mazāks kā zema riska grupā iekļauto vidējais vecums. Savukārt vidēja riska grupā iekļauto notiesāto vecums ir 30,1 gads (standartklūda grupas vidējam = 0,754) un salīdzinot šo vecuma vidējo rādītāju ar zemas un augsta riska kategorijas vecuma vidējiem rādītājiem, var secināt, ka zema un vidēja riska grupu vecuma vidējo rādītāju atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,029$), bet vidēja un augsta riska grupu vidējo rādītāju atšķirības nav statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p =$

0,493). Arī Spīrmana neparametriskais korelācijas koeficients parāda sakarību pastāvēšanu starp notiesāto personu vecumu un riska kategoriju. Pieaugot vecuma rādītājiem, riska vērtējums samazinās (Spearman's rho = -0,079, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,021$).

Ja aplūko zema, vidēja un augsta riska kategoriju īpatsvaru, grupējot notiesātās personas pēc kriminālās pagātni un sodu izpildes gaitu raksturojošām pazīmēm, tad var konstatēt, ka gan iepriekšējo sodāmību skaits, sodu izpildes veids, notiesātā pēdējais izdarītais noziegums ir statistiski nozīmīgas pazīmes notiesāto grupēšanai riska kategorijās.

Nosacīti notiesātie kopumā ir iekļauti zemāka riska kategorijā nekā nosacīti pirms termiņa atbrīvotie. 49% nosacīti notiesāto ir iekļauti zema riska kategorijā, 30% - vidēja riska kategorijā un 21% - augsta riska kategorijā. Savukārt tikai 12,4% nosacīti pirms termiņa atbrīvoto ir iekļauti zema riska kategorijā, 35% - vidēja riska, bet 53% - augsta riska kategorijā. Šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Personas, kuras notiesātas par zādzību, krāpšanu vai piesavināšanos, biežāk tiek iekļautas augsta riska kategorijā nekā personas, kuras šādus noziegumus nav veikušas. Par zādzībām notiesātās personas 33% gadījumu ir iekļautas augsta riska kategorijā, bet personas, kuras šādu noziegumu nav veikušas - 20% gadījumos (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Personas, kuras nav veikušas zādzības, krāpšanas vai piesavināšanos, 50% gadījumu ir iekļautas zema riska kategorijā, turpretī zādzību, krāpšanu un piesavināšanos veikušie zema riska kategorijā ir iekļauti 34% gadījumu. Tāpat personas, kas notiesātas par laupīšanu, biežāk (35%) ir iekļautas augsta riska kategorijā, salīdzinot ar tiem (24%), kas šādu noziegumu nav veikuši (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,010$). Arī tās personas, kas notiesātas par mantas tīšu iznīcināšanu, biežāk tiek vērtētas kā augsta riska likumpārkāpēji (51% *versus* 24%) (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Savukārt personas, kas notiesātas par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu (neskaitot personas, kas braukušas dzērumā), biežāk tiek iekļautas zema riska kategorijā (82%). Tikai 5% satiksmes noteikumu pārkāpēju, kas nav „dzērājsoferīši”, ir iekļauti augsta riska kategorijā. Atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$), jo pārējo likumpārkāpēju grupā zema riska kategorijā ir 42% notiesāto, bet

augsta riska kategorijā 26%. Arī personas, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus tautsaimniecībā, biežāk tiek vērtētas kā zema riska likumpārkāpēji (62%), salīdzinot ar 42% zema riska notiesāto, kas nav izdarījuši noziedzīgus nodarījumus tautsaimniecībā. Šādu notiesāto sadalījumu riska kategorijās var uzskatīt par atšķirīgu (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,005$).

Zinot to, ka riska prognozēšanā viena no plaši izmantotām kriminālo pagātni raksturojošām pazīmēm ir iepriekšējo sodāmību skaits, var paredzēt, ka notiesātie ar garāku kriminālo vēsturi, proti, lielāku sodāmību skaitu, tiks biežāk iekļauti augstāka riska kategorijā kā personas bez iepriekšējām sodāmībām vai ar salīdzinoši mazāku sodāmību skaitu.

8.3. tabula

Notiesāto vidējais iepriekšējo sodāmību skaits zema un augsta riska grupās

	N	Sodāmību skaits (vidējā vērtība)	Standartnovirze	Standartklūda grupas vidējam
Zems risks	369	,43	,825	,043
Augsts risks	212	2,13	2,122	,146

Iepriekšējo sodāmību skaita salīdzināšanai ir izmantotas neparametriskās korelācijas un t-tests (ar t-testu tiks salīdzināti zema un augsta riska grupu vidējie rādītāji). T-testa rezultāti (8.3. tabula) parāda, ka zema riska grupas vidējais iepriekšējo sodāmību skaits ir 0,43 sodāmības (standartklūda grupas vidējam = 0,043), bet augsta riska grupas vidējais iepriekšējo sodāmību skaits ir 2,13 sodāmības (standartklūda grupas vidējam = 0,146). Šo grupu vidējo rādītāju atšķirības ir statistiski nozīmīgas (divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Arī Spīrmana neparametriskais korelācijas koeficients parāda, ka, palielinoties iepriekšējo sodāmību skaitam, pieaug riska vērtējums (Sprearman's rho = 0,426, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Par personu iekļaušanu zema, vidēja vai augsta riska kategorijā liecina arī VPD veiktais riska un vajadzību novērtējums. Pētījuma vajadzībām ir iegūti 604 pilnīgi novērtējumi, kuros izmantots RVN pilngadīgajiem. Šī novērtējuma saistība ar notiesāto iekļaušanu zema, vidēja vai augsta riska kategorijā tiks aplūkota detalizētāk.

Riska un vajadzību novērtējuma faktoru kategorijas un faktoru pazīmes (skala vai dihotoma pazīme) raksturo zema, vidēja un augsta riska grupas atšķirības.

Notiesātie, kas iekļauti augstāka riska grupā, līdz tiek atklāti, apsūdzēti un notiesāti, biežāk izdara noziegumu sērijas, tas ir, indeksa noziegumam ir nevis viena epizode, bet gan vairākas. Tā 81% zema riska grupā iekļautie ir izdarījuši noziedzīgu nodarījumu, kas sastāvēja no vienas epizodes, bet 19% iekļauto zema riska grupā indeksa noziegums ietver divas vai vairākas noziedzīgā nodarījuma epizodes. Savukārt 72% iekļauto vidēja riska grupā indeksa noziegums ir vienas epizodes NN, bet 28% iekļauto vidēja riska grupā epizožu skaits ir lielāks. Vairāk nekā vienai trešdaļai iekļauto augsta riska grupā (38%) indeksa noziegumu veidoja noziedzīgu nodarījumu kopums ar vairākām nozieguma epizodēm. Atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 18,47$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,001$).

Arī riska un vajadzību novērtējumā ir atspoguļotas zema, vidēja un augsta riska grupu iepriekšējo sodāmību atšķirības. Ja 71% no zema riska grupā iekļautajiem nav iepriekšēju sodāmību, tad vidēja riska grupā pirmo reizi notiesātas personas ir 44%, bet augsta riska grupā pirmo reizi notiesāto īpatsvars ir tikai 20%. Tikai zema riska grupā iekļauto vairākums ir pirmo reizi notiesātas personas, bet vidēja un augsta riska grupā iekļautajiem kriminālā vēsture ir ar noziegumiem un sodāmībām bagātāka ($\chi^2 = 166,016$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Pastāvot zema, vidēja un augsta riska grupās iekļauto iepriekšējo sodāmību atšķirībām, droši var paredzēt, ka citi kriminālās pagātnes rādītāji arī būs atšķirīgi. Augsta un vidēja riska grupās iekļautie iepriekš ir izcietuši sodu sabiedrībā biežāk nekā zema riska grupā klasificētie. Tāpat augstākā riska grupā iekļautajiem soda izciešana sabiedrībā biežāk ir beigusies neveiksmīgi, tas ir, par pienākumu nepildīšanu, jauna noziegumu izdarīšanu uzraudzība ir pārtraukta, izpildot pamatsodu, vai piespriestais sods sabiedrībā ir aizstāts ar arestu. Zema riska grupā iepriekšēja pieredze ar soda izciešanu sabiedrībā ir 20% notiesātajiem, vidēja riska grupā iekļautajiem – 41%, bet no augsta riska grupas 59% iepriekš ir izcietuši sodu sabiedrībā un atradušies tiesībsargājošo iestāžu uzraudzībā ($\chi^2 = 134,884$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Iepriekš izciestais sods sabiedrībā neveiksmīgi ir beidzies 4% zema riska likumpārkāpējiem, 15% vidēja riska likumpārkāpējiem un 34% augsta riska likumpārkāpējiem ($\chi^2 = 74,127$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Par sabiedrībā izciešamu sodu bargāks sods ir brīvības atņemšana un šajā rādītājā atšķirības starp riska grupām ir vēl lielākas. Tikai 10% iekļauto zema riska grupā iepriekš ir atradušies ieslodzījumā, vidēja riska grupā šādu notiesāto personu īpatsvars ir 32%, bet augsta riska grupā gandrīz divas trešdaļas (63%) notiesāto ir iepriekš atradušies ieslodzījumā ($\chi^2 = 127,276$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Atšķirības starp zema, vidēja un augsta riska grupām ir rādītājā, kas raksturo vecumu, kad persona ir uzsākusi noziegumu izdarīšanu. Riska un vajadzību novērtēšanas instrumentā šo riska faktoru raksturo pazīme „vecums, kad pirmo reizi notiesāts”. Pazīme ir konstruēta, kā rangu skala un notiesātie ir sadalīti 4 rangos. Šīs pazīmes ietvaros viszemākajam rangam atbilst personas, kas pirmo reizi notiesātas pēc 25 gadu vecuma, nākamo rangu veido personas, kuras pirmo reizi notiesātas vecumā no 20 -24 gadiem, tam seko 17 -19 vecumā pirmo reizi tiesāto personu kategorija un visaugstākajam riskam atbilst personas, kas pirmo reizi notiesātas 14 – 16 gadu vecumā. Šīs pazīmes vērtējums parāda, ka vairums augsta riska grupā iekļautās personas savu pirmo noziegumu ir izdarījuši būdamas jaunākas par 20 gadiem, t.i. 25% augsta riska grupā iekļauto pirmo reizi kriminālsodīti ir 14-16 gadu vecumā (katrs ceturtais no augsta riska grupā iekļautajiem), bet 34% pirmo reizi notiesāti 17-19 gadu vecumā (katrs trešais no augsta riska grupā iekļautajiem). Tikai 16% augsta riska klientu pirmo reizi notiesāti pēc 25 gadu sasniegšanas. Savukārt zema riska grupā pēc 25 gadu vecuma pirmo reizi notiesāto īpatsvars ir 49% un tikai katrs 20 no zema riska grupā iekļautajiem (5%) tika pirmo reizi notiesāts būdams vēl 14-16 gadus vecs. Atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 73,037$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Citi rādītāji, kas raksturo zema, vidēja un augsta riska grupā iekļauto iepriekš izdarītos noziegumus, ir „vardarbīga uzvedība pret cilvēku” un „ieroču, palīgīdzekļu lietošana pret cilvēku”. Pirmajā pazīmē ietverts novērtētāja vērtējums (4 rangu skalā) par to vai novērtējamais jebkad ir veicis vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu (vardarbīgs noziedzīgs nodarījums ietver fizisku un seksuālu vardarbību un vardarbības draudus), un kāds ir vardarbības līmenis (0- nav veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku; 1- ir veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku, vardarbības līmenis zems; 2- ir veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku, vardarbības līmenis vidējs; 3- ir veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku, vardarbības līmenis augsts). Otra

vardarbību raksturojošā pazīme „ieroču, palīglīdzekļu lietošana pret cilvēku” ir dihotoma (Jā/Nē) pazīme, kas raksturo to vai persona, kas veikusi vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu, ir pielietojusi ieročus vai palīglīdzekļus, kas palielināja vai varēja palielināt vardarbības apmēru.

Šīs divas pazīmes parāda, ka zema riska grupā ir mazāks to personu īpatsvars, kas veikušas vardarbīgus noziedzīgus nodarījumus, kā arī retāka ir ieroču un palīglīdzekļu lietošana pret cilvēku vērsto vardarbīgos noziegumos. Ja zema riska grupā vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu izdarījušo īpatsvars ir 24%, tad vidēja riska grupā šādus noziegumus ir izdarījuši 46% novērtēto likumpārkāpēju, bet augsta riska grupā vairāk nekā puse novērtēto (52%) ir bijuši tiesāti par vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem. Atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 55,756$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$). Ieročus vai palīglīdzekļus vardarbīgos noziegumos ir lietojuši 6% iekļauto zema riska grupā 7% ar vidēju risku novērtēto, 17% notiesāto ar augsta riska vērtējumu ($\chi^2 = 15,379$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Kriminālsodāmu darbību izdarīšana un šādu darbību atkārtošana nav vienīgie rādītāji, kas raksturo likumu, noteikumu un normu neievērošanu. Virkne pretlikumīgu un normu pārkāpjošu darbību nav kriminalizētas, proti, normu pārkāpēju nevar sodīt saskaņā ar Latvijas krimināllikumu, bet normu pārkāpējus var saukt pie administratīvās atbildības (piemēram, vadot automašīnu, tiek pārsniegts ātrums, vai netiek ievēroti pašvaldības noteiktie noteikumi par atrašanos publiskā vietā ar atvērtu alkohola pudeli). Arī šie „sīkie” normu pārkāpumi var liecināt par notiesātās personas iespējamo uzvedību nākotnē. Tāpēc tie var tikt ņemti vērā, atzīstot šos normu pārkāpumus par likumpārkāpēja uzvedību raksturojošiem, un ņemot tos vērā, var noteikt riska līmeni. Riska un vajadzību instrumentā ir iekļauta pazīme „administratīvo pārkāpumu skaits viena gada laikā”. Salīdzinot notiesāto personu īpatsvaru zema, vidēja un augsta riska kategorijās, kas ir vai nav administratīvi sodītas pēdējā gada laikā, varam redzēt, ka vairāk kā puse (59%) iekļauto augsta riska kategorijā pēdējā gada laikā ir administratīvi sodīti. Vidējā riska grupā pēdējā gada laikā administratīvi sodīto īpatsvars ir 42%, bet zema riska grupā pēdējā gada laikā administratīvi sodīto īpatsvars ir 25% ($\chi^2 = 53,628$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Līdztekus notiesātās personas pagātnes raksturojošām pazīmēm (tās ir pazīmes, ko notiesātā persona un soda izpildē iesaistītais speciālists, nevar ietekmēt un mainīt), par riska līmeni var liecināt arī likumpārkāpēja sociāli ekonomiskās, personības un uzvedības pazīmes. Šie dinamiskā riska faktori var tikt ietekmēti un mainīti. No vienas puses, šīs pazīmes liecina par novērtējamās personas problēmām un potenciālo risku, no otras puses, šīs pazīmes var tikt ietekmētas un mainītas. Šīs ietekmējamās un maināmās pazīmes, kas noziegumu recidīva riska kontekstā bieži tiek sauktas par „dinamiskajiem” faktoriem, tiks aplūkotas nodaļas turpmākajā daļā.

Pirmais no riska instrumentā ietvertiem dinamiskiem faktoriem ir „ģimenes ietekme”. Zema riska grupā iekļautajiem ģimene kā jauna nozieguma risku veicinošs faktors ir novērtēts 8% gadījumu. Vidēja riska grupā 28% novērtēto ģimene ir vērtēta kā recidīvu veicinošs faktors, bet augsta riska grupā ģimenes nelabvēlīgā ietekme ir novērtēta 51% gadījumos ($\chi^2 = 139,342$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Otrs riska instrumentā ietvertais dinamiskais faktors ir „dzīvesvieta”. Šis faktors tiek vērtēts kā problēma tad, ja notiesātajam nav stabila dzīvesvieta vai esošo dzīvesvietu, tās atrašanās vai citu apstākļu dēļ, novērtētājs vērtē kā jaunu noziegumu veicinošu pazīmi. Zema riska grupā dzīvesvieta kā recidīvu veicinošs faktors ir novērtēta 5% gadījumos, vidēja riska grupā dzīvesvietas negatīva ietekme ir novērtēta 17% gadījumos, bet augsta riska likumpārkāpējiem dzīvesvietas faktors ir vērtēts kā noziegumus veicinošs 34% gadījumos ($\chi^2 = 89,269$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Novērtējot recidīva risku, vērtētāji ir piešķirušī vērtējumu novērtējamās personas draugu un paziņu lokam. Draugu un paziņu loks tiek vērtēts kā noziegumus veicinošs tad, ja novērtējamais uztur attiecības ar citām krimināli sodītām personām vai personām, kas atbalsta likumu neievērošanu, tādējādi, ar savu attieksmi tieši vai netieši veicina jauna nozieguma izdarīšanu. Zema riska grupā notiesātā paziņas ar negatīvu ietekmi vērtētas kā noziegumus veicinošs faktors 18% gadījumu, vidēja riska grupā - 55% gadījumu, bet augsta riska vērtējumu ieguvušo grupā 76% gadījumos novērtējamā paziņas ir vērtētas negatīvi, proti, tās veicina jauna nozieguma izdarīšanu ($\chi^2 = 155,474$, $p = 0,000$).

Nākamais riska novērtēšanas instrumentā iekļautais dinamiskais faktors ir „izglītība”. Zema riska grupā 7% notiesāto nepietiekama izglītība ir novērtēta kā jaunu

NN veicinošs faktors. Savukārt vidēja riska grupā katram ceturtajam likumpārkāpējam (25%) nepietiekama izglītība ir vērtēta kā šķērslis likumu ievērošanai un sekmīgai integrācijai sabiedrībā. Augsta riska grupā nepietiekamas izglītības problēma ir novērtēta 36 % gadījumu ($\chi^2 = 60,614$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Atgriežoties pie jau iepriekš aplūkotās notiesāto nodarbinātības kā riska vērtējumus ietekmējoša faktora, riska novērtēšanas instrumenta ietvaros nodarbinātības faktors tiek uzlūkots nedaudz no cita skatu punkta. Veicot RVN, mazāk tiek vērtēts ekonomiskās aktivitātes veids un raksturs, jo novērtējuma centrālais jautājums ir saistīts ar faktora ietekmi uz NN recidīva risku. Novērtētajam, tā vietā lai konstatētu legālas nodarbinātības esamību vai neesamību, ir nepieciešams sniegt vērtējumu par situācijas, kas saistīta ar nodarbinātību, ietekmi uz recidīva risku. Notiesātais var būt legāli nodarbināts, bet šī nodarbinātība var tik novērtēta kā risku veicinoša. Piemēram, apsardzē legāli nodarbināta, impulsīva, par vardarbīgiem noziegumiem notiesāta persona, nodarbinātības pazīmē var tikt negatīvi vērtēta, tas ir, nodarbinātība var tikt atzīta par riska faktoru.

Aplūkojot zema, vidēja un augsta riska grupu „nodarbinātības” vērtējumus, 26% zema riska grupā iekļauto likumpārkāpēju ir ieguvuši vērtējumu, kas nodarbinātības pazīmi raksturo kā riska faktoru. Vidēja riska grupā 51% nodarbinātība ir vērtēta kā jaunu noziegumu veicinošs faktors, bet augsta riska grupā nodarbinātība kā jaunu noziegumu veicinoša problēma ir vērtēta 80% gadījumos ($\chi^2 = 145,092$, $p = 0,000$).

Nākamais riska novērtēšanas instrumentā iekļautais dinamiskais faktors ir „finanšu vadība”. Šī pazīme tiek vērtēta kā problēma tad, ja vērtētājs uzskata, ka likumpārkāpējs neprot plānot savas finanses, pildīt finanšu saistības un finanšu līdzekļi tiek izmantoti antisociāla dzīvesveida uzturēšanai. VPD darbinieks 29% gadījumos finanšu vadību ir vērtējis kā recidīvu veicinošu problēmu notiesātajiem, kas iekļauti zema riska grupā. Vidēja riska grupā finanšu vadība kā problēma ir novērtēta 58% gadījumu, bet augsta riska grupā iekļauto īpatsvars šajā rādītājā ir 78% ($\chi^2 = 145,092$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Cits novērtējumā iekļautais dinamiskais faktors ir „uzvedība un emocionālā stabilitāte”. Pieņemot lēmumu par šo riska faktoru, vērtētajam jāpievērš uzmanība notiesātā ikdienas uzvedībai, proti, tam, kādus lēmumus pieņem novērtējamais, kā viņš

tiek galā ar spriedzi, kā viņš risina konfliktsituācijas. Rīcības piemēri, kas liecina par impulsivitāti, egocentrisku rīcību, vājām konfliktu risināšanas un lēmumu pieņemšanas prasmēm, kalpo par pamatu tam, lai šo faktoru novērtētu kā problēmu. Zema riska grupā iekļautiem notiesātajiem uzvedība un emocionālā stabilitāte ir vērtēta kā problēma 29% gadījumu, vidēja riska grupā šī problēma ir noteikta 66% gadījumu, bet augsta riska grupā uzvedības un emocionālās stabilitātes problēmas ir identificētas 85% likumpārkāpēju ($\chi^2 = 186,829$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Zinot to, ka liela daļa likumpārkāpumu tiek izdarīti alkohola vai narkotiku ietekmē, kā arī apzinoties atkarības ietekmi uz noziedzīgas uzvedības turpināšanu, riska novērtēšanas instrumentā ir iekļauts faktors „alkohola, narkotiku lietošanas problēma”. Psiho-aktīvo vielu lietošana kā problēma ir novērtēta 30% iekļauto zema riska grupā, vidēja riska grupā notiesāto īpatsvars ar šo problēmu ir 69%, bet 81% augsta riska grupā iekļauto alkohola vai citu psiho-aktīvo vielu lietošana ir vērtēta kā recidīvu veicinošs faktors ($\chi^2 = 191,638$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Pēdējais no RVN instrumentā iekļautajiem dinamiskajiem faktoriem ir „notiesātā attieksme”. Novērtējot šo pazīmi, vērtētāju interesē notiesātās personas motivācija risināt tās problēmas, kas veicinājušas jauna nozieguma izdarīšanu. Tāpat uzmanība ir pievērsta notiesātā attieksmei pret likumu un pienākumiem, kā arī vērtējums tam, kā notiesātais iesaistās savu problēmu risināšanā. Ja zema riska grupā attieksmes problēmas ir konstatētas salīdzinoši nelielam skaitam notiesāto (13%), tad vidēja riska grupā iekļautajiem attieksmes problēmas ir konstatētas vairāk nekā pusei šīs grupas piederīgo (51%). Viskritiskāk novērtēta ir augsta riska grupa, kur attieksmes problēma ir konstatēta trjiem no četriem šajā grupā iekļautajiem (75%). Līdzīgi kā visām iepriekšējām riska novērtējumā iekļautajām pazīmēm, arī attieksmes pazīmes vērtējuma sadalījums norāda uz statistiski nozīmīgām atšķirībām starp riska grupām ($\chi^2 = 184,815$, divpusējs nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Statistiski nozīmīgas atšķirības bija sagaidāmas, jo, balstoties uz šo pazīmju vērtējumu, novērtējais pieņem lēmumu par notiesātās personas iekļaušanu zema vidēja vai augsta riska grupās. Tomēr, neatbildēts paliek jautājums, kāds ir katra faktora ietekmes efekts uz kopējo riska līmeņa vērtējumu?

Lai kompleksi skaidrotu riska instrumentā iekļauto faktoru vērtējuma saistību ar riska līmeņa vērtējumu, datu analīzei ir izvēlēta loģistiskās regresijas metode. Vērtētājs, pieņemot lēmumu par riska līmeni, iekļauj notiesāto personu zema, vidēja vai augsta riska kategorijā. Tas nozīmē, ka vispamanāmākās atšķirības ir tad, ja salīdzina zema un augsta riska grupā iekļauto notiesāto vērtējumus. Šo atšķirību raksturošanai tiks izmantota binārā loģistikas analīzes metode, nosakot zema un augsta riska kategorijas par atkarīgo mainīgo, bet pārējās RVN pazīmes modelī tiks iekļautas kā neatkarīgie mainīgie. Kriminālās pagātnes un ikdienu raksturojošie funkcionālie rādītāji tiks aplūkoti kā atsevišķas rādītāju grupas (5. un 6. modelis), kam sekos abu grupu apvienošana vienotā modelī (7. modelis).

Iekļaujot binārās loģistiskās analīzes modelī (8.4. tabula) kriminālās pagātnes un administratīvo pārkāpumu raksturojošos rādītājus, virkne faktoru uzrāda statistiski nozīmīgu ietekmi uz notiesātās personas varbūtēju iekļaušanu zema vai augsta riska grupā.

8.4. tabula

Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu statisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai augsta riska grupā (5.modelis)

	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	,488	1,629*	1,058	2,507
Iepriekšējo sodāmību skaits	,558	1,747*	1,017	3,001
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	,596	1,815	,957	3,441
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	1,025	2,787	,990	7,842
Administratīvo pārkāpumu skaits (viena gada laikā)	1,103	3,014***	2,111	4,304
Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	,401	1,494*	1,058	2,109
Atradies ieslodzījumā	1,326	3,765**	1,600	8,861
Vardarbība vai vardarbības draudi - ieroča, palīgīdzekļa lietošana	,470	1,600	,515	4,969
Vardarbības līmenis	,453	1,573*	1,091	2,268
Konstante	-9,135	,000		

Piezīme: *p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001

Modelī ir iekļauti divi dihotomi mainīgie (ir/nav atradies ieslodzījumā un ir/nav ieroča vai palīg līdzekļa lietošana, veicot vardarbīgu NN pret cilvēku) un mainīgais „atradies ieslodzījumā” statistiski nozīmīgi ietekmē varbūtību tikt iekļautam noteiktā riska kategorijā. Novērtētajai personai, par kuru vērtētajam ir zināms, ka viņa ir atradusies ieslodzījumā, ir gandrīz 4 reizes lielāka varbūtība ($\text{Exp}(B) = 3,765$; nozīmības līmenis $p = ,002$) tikt iekļautai augsta riska kategorijā, salīdzinot ar notiesāto, kurš nav izcietis sodu ieslodzījumā.

Pārējās modelī iekļautās pazīmes ir rangu skalas mainīgie. Nozīmīgākā pazīme zema un augsta riska atšķirību raksturošanai ir „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā”. Katrs jauns administratīvs pārkāpums, kas izdarīts pēdējā gada laikā, aptuveni 3 reizes palielina varbūtību personai tikt iekļautai augsta riska kategorijā²⁰.

Vēl četri modelī iekļautie mainīgie, kas raksturo kriminālo pagātni un administratīvo pārkāpumu vēsturi, palielina notiesātās personas varbūtību tikt iekļautai augsta riska kategorijā. Palielinoties iepriekšējo sodāmību rangam par vienu vienību (1- 0 iepriekšēja sodāmība; 2 – 1 iepriekšēja sodāmība; 3 – 2-4 iepriekšējas sodāmības; 4 – 5 un vairāk iepriekšējas sodāmības), varbūtība tikt iekļautam augsta riska kategorijā palielinās 1,747 reizes (nozīmības līmenis $p = 0,043$). Palielinoties pēdējā notiesājošā spriedumā iekļauto noziedzīgo nodarījumu epizožu skaitam par vienu vienību, varbūtība tikt iekļautam augsta riska kategorijā palielinās 1,629 reizes (nozīmības līmenis $p = 0,027$). Tāpat pazīmes „vardarbība pret cilvēku” vērtējuma palielināšanās par vienu vienību (pazīmi veido 4 rangu skala: 1- nav veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku; 2- ir veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku, vardarbības līmenis zems; 3- ir veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku, vardarbības līmenis vidējs; 4- ir veikts vardarbīgs noziedzīgs nodarījums pret cilvēku, vardarbības līmenis augsts), varbūtību tikt iekļautam augsta riska kategorijā palielina 1,573 reizes (nozīmības līmenis $p = 0,015$).

---

²⁰ Pazīmes „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā” vērtējums neraksturo atšķirības starp tiem notiesātajiem, kas pēdējā gada laikā izdarījuši vairāk kā 3 administratīvos pārkāpumus, jo riska novērtēšanas instrumentā iekļautā pazīme ir četru rangu skala: 1-nav administratīvu pārkāpumu pēdējā gada laikā; 2-viens administratīvs pārkāpums pēdējā gada laikā; 3-divi administratīvi pārkāpumi pēdējā gada laikā; 4-trīs administratīvi pārkāpumi pēdējā gada laikā).

Arī vērtējums par novērtējamās personas vecumu pirmās notiesāšanas reizē ir saistīts ar riska kategoriju. Personas, kuras pirmo reizi notiesātas 14-16 gadu vecumā, biežāk tiks iekļautas augsta riska kategorijā nekā personas, kuras pirmo reizi notiesātas 17-19 gadu vecumā. Vēl retāk likumpārkāpējs tiek iekļauts augsta riska kategorijā tad, ja viņš pirmo reizi ir notiesāts 20-24 gadu vecumā vai pēc 25 gadu vecuma ($\text{Exp}(B) = 1,494$, nozīmības līmenis $p = 0,023$).

Savukārt, iekļaujot binārās loģistikas modelī (8.5. tabula) tikai dinamiskos faktorus, varbūtību tikt iekļautam augsta riska kategorijā raksturo faktori: „dzīvesvieta/sociālā vide”, „draugu/paziņu loks”, „nodarbinātība”, „uzvedība/emocionālā stabilitāte”, „vielu lietošanas problēma” un „attieksme”.

8.5. tabula

Binominālās loģistikās regresijas modelis dažādu dinamisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai augsta riska grupā (6.modelis)

	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Attiecības ģimenē	,213	1,237	,643	2,379
Dzīves vieta, sociālā vide	,854	2,348**	1,268	4,349
Draugu un paziņu loka ietekme	,805	2,237*	1,117	4,477
Lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmju un profesionālās iemaņu vērtējums	-,034	,967	,405	2,306
Nodarbinātība	1,354	3,874***	1,964	7,642
Finanšu vadība	-,082	,921	,494	1,720
Uzvedība un emocionālā stabilitāte	1,552	4,719***	2,261	9,848
Alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmas	1,023	2,782**	1,503	5,148
Attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	,648	1,912*	1,070	3,416
Konstante	-16,431	,000		

Piezīme: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Šajā modelī varbūtību tikt iekļautam augsta riska grupā visbūtiskāk palielina „uzvedības/ emocionālās stabilitātes” faktors. Personām, kurām šajā pazīmē vērtētājs ir saskatījis būtisku problēmu (pazīmes vērtējums – „Uzvedība/ emocionālā nestabilitāte nopietni traucē ikdienas funkcionēšanu”), ir vairāk nekā 4 reizes lielāka iespēja tikt iekļautām augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „Uzvedība/ emocionālā nestabilitāte rada īslaicīgas funkcionēšanas grūtības”, bet 22 reizes lielāka iespēja nonākt augsta riska grupā, salīdzinot ar tiem, kuri ir novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 4,719$; nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Otrs būtiskākais faktors, kas ietekmē varbūtību tikt iekļautam augsta riska grupā, ir „nodarbinātība”. Personām, kurām šajā pazīmē vērtētājs ir saskatījis būtisku problēmu (pazīmes vērtējums – „Nodarbinātības problēma ir būtiska un neļauj klientam veiksmīgi funkcionēt sabiedrībā”), ir vairāk nekā 3 reizes lielāka iespēja tikt iekļautam augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „Situācija ar nodarbinātību rada nelielas problēmas ikdienā”, bet 15 reizes lielāka iespēja nonākt augsta riska grupā, salīdzinot ar tiem, kuri „nodarbinātības” faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 3,874$; nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Savukārt pazīmēm „vielu lietošanas problēma” „dzīvesvieta/sociālā vide” un „draugu/paziņu loks” ir nedaudz zemāka prognozējoša ietekme. Notiesātajiem, kam psiho-aktīvo vielu lietošana ir novērtēta kā būtiska problēma (pazīmes vērtējums – „vielu lietošana neļauj klientam veiksmīgi funkcionēt sabiedrībā”), ir vairāk nekā 2 reizes lielāka iespēja tikt iekļautam augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kas šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „Atsevišķi problemātiski gadījumi”, bet 7 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kas šajā faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 2,782$; nozīmības līmenis $p = 0,001$). Līdzīgi faktora ietekmes rādītāji ir pazīmei „dzīvesvieta/sociālā vide”. Notiesātajiem, kam dzīvesvietas un sociālās vides faktors ir novērtēts kā būtiska problēma (pazīmes vērtējums – „nav stabilas dzīvesvietas, dzīves vide izteikti negatīvi ietekmē klientu”), ir vairāk nekā 2 reizes lielāka iespēja tikt iekļautiem augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kas šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „īslaicīga nestabilitāte saistībā ar dzīves vietu” un 5 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kas šajā faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 2,348$; nozīmības līmenis $p = 0,007$). Tāpat personām, kurām ir plašs antisociālu

draugu/paziņu loks (pazīmes vērtējums - pārsvarā krimināli draugi un paziņas, kas izteikti negatīvi ietekmē klientu), ir vairāk nekā 2 reizes lielāka iespēja tikt iekļautām augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „Ir daži negatīvi draugi vai paziņas” un 5 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kas šajā faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 2,237$; nozīmības līmenis $p = 0,023$).

Mazāku, tomēr statistiski nozīmīgu, ietekmi modelī uzrāda „attieksmes” faktors. Personām, kurām šajā pazīmē vērtējums ir saskatījis būtisku problēmu (pazīmes vērtējums – „noliedz, nerisina problēmas, nepieņem palīdzību”), ir 1,964 reizes lielāka iespēja tikt iekļautām augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „apzinās problēmu jomas, bet nepietiekami tās risina” un vairāk nekā 3 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kuri „attieksmes” faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 1,912$; nozīmības līmenis $p = 0,029$). Savukārt pazīmes „ģimene”, „izglītība” un „finanšu vadība” modelī neuzrādīja statistiski nozīmīgas atšķirības, salīdzinot zema un augsta riska grupas.

Ja salīdzina šos divus modeļus, kur 5. modelī ir iekļauti kriminālo pagātni un administratīvo pārkāpumu raksturojošie rādītāji (statiskie faktori), bet 6. modelī tie rādītāji, kas raksturo notiesātās personas ikdienas funkcionēšanu, attieksmi, sociālo vidi un attiecības (dinamiskie faktori), tad statisko faktoru vērtējums vājāk skaidro notiesāto personu iekļaušanu zema vai augsta riska kategorijā nekā dinamisko faktoru vērtējums (5. modelis: Negelkerke $R^2 = 0,606$; Cox un Snell $R^2 = 0,402$; 6. modelis: Cox un Snell $R^2 = 0,536$; Negelkerke $R^2 = 0,739$).

Lai izprastu visu riska instrumentā iekļauto faktoru ietekmi uz notiesātās personas varbūtību tikt iekļautam zema vai augsta riska grupā, binārās loģistikās regresijas modelī (8.6. tabula) tiks apvienoti abi iepriekš aplūkoti modeļi (7. modelis).

Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu statisko un dinamisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai augsta riska grupā (7.modelis)

	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Statiskie riska faktori				
Epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	,485	1,624	,630	4,184
Iepriekšējo sodāmību skaits	1,108	3,028	,927	9,895
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	,589	1,802	,462	7,034
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	,553	1,739	,134	22,635
Administratīvo pārkāpumu skaits (viena gada laikā)	1,352	3,864**	1,504	9,931
Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	,658	1,932	,875	4,266
Atradies ieslodzījumā	2,657	14,255**	2,179	93,270
Vardarbība vai vardarbības draudi - ieroča, palīglīdzekļa lietošana	2,674	14,493	,581	361,252
Vardarbības līmenis	,498	1,646	,730	3,712
Dinamiskie riska faktori				
Attiecības ģimenē	-,483	,617	,157	2,427
Dzīves vieta, sociālā vide	,874	2,396	,761	7,546
Draugu un paziņu loka ietekme	1,417	4,125	,778	21,856
Lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmju un profesionālās iemaņu vērtējums	-,635	,530	,101	2,785
Nodarbinātība	2,317	10,147**	1,817	56,659
Finanšu vadība	,810	2,248	,616	8,199
Uzvedība un emocionālā stabilitāte	1,001	2,720	,595	12,423
Alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmas	1,522	4,580*	1,147	18,279
Attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	1,686	5,399*	1,409	20,691
Konstante	-33,595	,000		

Piezīme: *p<0,05, ** p<0,01,***p<0,001

Apvienojot statistiskā un dinamiskā riska faktoros vienā modelī, tikai diviem kriminālo pagātni un administratīvo pārkāpumu raksturojošiem rādītājiem („atradies ieslodzījumā” un „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā”) un trijiem dinamiskajiem faktoriem („nodarbinātība”, „vielu lietošanas problēma” un „attieksme”) ir statistiski nozīmīga ietekme uz notiesāto personu klasificēšanu zema vai augsta riska kategorijās.

Varbūtība, ka notiesātā persona tiks iekļauta augsta riska grupā, ir 14 reizes lielāka tām personām, kuras sodu vai tā daļu ir izcietušas cietumā, salīdzinot ar tām personām, kuras nav bijušas ieslodzījumā, proti, izcietušas brīvības atņemšanas sodu ($\text{Exp}(B) = 14,255$; nozīmības līmenis $p = 0,006$). Otrs statistiskā riska rādītājs, kas uzrāda ietekmi uz notiesātās personas varbūtību tikt iekļautai augsta riska grupā, ir „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā”. Katrs jauns administratīvais pārkāpums, kas izdarīts pēdējā gada laikā, palielina varbūtību tikt iekļautam augsta riska kategorijā vairāk nekā 3 reizes ($\text{Exp}(B) = 3,864$; nozīmības līmenis $p = 0,005$).

No dinamiskajiem faktoriem, kas palielina varbūtību tikt iekļautam augsta riska grupā, ietekmi saglabā faktori: „nodarbinātība”, „vielu lietošanas problēma” un „attieksme”. Būtiskāko ietekmi uzrāda nodarbinātības faktors. Personām, kurām šajā pazīmē vērtējums ir saskatījis būtisku problēmu (pazīmes vērtējums – „Nodarbinātības problēma ir būtiska un neļauj klientam veiksmīgi funkcionēt sabiedrībā”), ir vairāk nekā 10 reizes lielāka iespēja tikt iekļautām augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „Situācija ar nodarbinātību rada nelielas problēmas ikdienā”, un 102 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kuri „nodarbinātības” faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 10,147$; nozīmības līmenis $p = 0,008$).

Attieksmes faktora nozīme modelī ir mazāka, proti, personām, kurām šajā pazīmē vērtējums ir saskatījis būtisku problēmu (pazīmes vērtējums – „noliedz, nerisina problēmas, nepieņem palīdzību”), ir vairāk nekā 5 reizes lielāka iespēja tikt iekļautām augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „apzinās problēmu jomas, bet nepietiekami tās risina”, bet 29 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kuri „attieksmes” faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 5,399$; nozīmības līmenis $p = 0,014$). Pēdējais no faktoriem, kas uzrāda nozīmīgu ietekmi modelī, ir „vielu lietošanas problēma”. Notiesātajiem, kam vielu

lietošana ir novērtēta kā būtiska problēma (pazīmes vērtējums – „vielu lietošana neļauj klientam veiksmīgi funkcionēt sabiedrībā”), ir vairāk nekā 4 reizes lielāka iespēja tikt iekļautiem augsta riska grupā, salīdzinot ar personām, kuras šajā pazīmē ir novērtētas ar vērtējumu „Atsevišķi problemātiski gadījumi”, bet 20 reizes augstāka iespēja, salīdzinot ar tiem, kuri šajā faktorā novērtēti ar vērtējumu „nav problēmu” ($\text{Exp}(B) = 4,580$; nozīmības līmenis $p = 0,031$).

No aplūkotojām modeļiem, apvienotais modelis visveiksmīgāk izskaidro notiesāto personu varbūtību tikt iekļautām zema vai augsta riska grupā. Par to liecina modeļa kvalitātes rādītāji (apvienotais modelis: Cox&Snell $R^2 = 0,640$; Nagelkerke $R^2 = 0,913$). Arī tad, ja salīdzina prognozes un novērtējuma atšķirības, apvienotajā modelī prognozētā un novērtētā vērtība visbiežāk sakrīt. Ja 5. modelī (modelī iekļauti tikai statistiskie faktori) 86,7% gadījumos prognozētā vērtība ir sakritusi ar novēroto, bet 6. modelī (modelī iekļauti tikai dinamiskie faktori) 89,8% gadījumu prognozētā vērtība ir sakritusi ar novēroto, tad apvienotajā modelī 98% gadījumu prognozētā vērtība sakrīt ar novēroto.

Līdz šim ir salīdzinātas augsta un zema riska grupas, analizējot pazīmes kā rangu skalas mainīgos, bet vidēja riska grupā klasificētie gadījumi netika aplūkoti. Tāpēc nākamajā analīzes modelī tika iekļauti arī gadījumi ar vidēja riska vērtējumu, bet riska novērtējumā iekļautie faktori tika pārkodēti kā dihotomi mainīgie (ir/nav problēma). Pētījumi, kuros aplūkota riska novērtēšana, parāda, ka ir būtiski spēt nošķirt tieši zema riska likumpārkāpējus no vidēja un augsta riska grupas. Šādu nepieciešamību var pamatot ar to, ka intensīva justīcijas sistēmas iejaukšanās, strādājot ar zema riska grupas likumpārkāpējiem, recidīva varbūtību nevis samazina, bet gan palielina (Bonta, Wallace-Karpeta, Rooney, 2000). Šāds kriminālās justīcijas sistēmas intervences efekts netiek novērots notiesāto grupās, kas ir klasificētas kā vidēja un augsta riska grupas. No efektīvas sodu izpildes prakses viedokļa, šāda zemas riska kategorijas notiesāto nošķiršana no pārējām riska kategorijām, likumpārkāpējiem ir būtiska. Šī iemesla dēļ, turpmākajā modelī tika izveidots jauns atkarīgais mainīgais. Gadījumos, kad notiesātais tika novērtēts ar zemu risku, tā vērtējums tika saglabāts nemainīgs, bet vidēja un augsta riska vērtējumu ieguvušie gadījumi tika apvienoti vienā grupā. Šajā analīzes modelī (8. modelis) ir aplūkots tas, kādas riska novērtēšanas instrumentā iekļautās pazīmes ietekmē

notiesātās personas varbūtību tikt iekļautai zema riska grupā vai apvienotajā (vidēja un augsta) riska grupā (8.7.tabula).

8.7. tabula

Binominālās loģistiskās regresijas modelis dažādu statisko un dinamisko riska faktoru ietekmei uz personas iekļaušanas varbūtību zema vai vidēja/augsta riska grupā (8.modelis)

	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Statiskie riska faktori				
Epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	,685	1,983*	,999	3,936
Iepriekšējo sodāmību skaits	1,070	2,917*	1,250	6,804
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	,010	1,010	,404	2,530
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	,870	2,387	,752	7,572
Administratīvo pārkāpumu skaits (viena gada laikā)	1,229	3,418***	1,837	6,358
Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	-,045	,956	,512	1,783
Atradies ieslodzījumā	2,103	8,190***	3,668	18,283
Vardarbība vai vardarbības draudi - ieroča, palīg līdzekļa lietošana	1,027	2,791	,883	8,821
Vardarbības līmenis	,952	2,590**	1,356	4,948
Dinamiskie riska faktori				
Attiecības ģimenē	,775	2,170	,938	5,018
Dzīves vieta, sociālā vide	1,295	3,652*	1,336	9,982
Draugu un paziņu loka ietekme	1,011	2,747**	1,422	5,307
Nodarbinātība	,653	1,921	,949	3,887
Finanšu vadība	,819	2,268*	1,098	4,685
Uzvedība un emocionālā stabilitāte	,753	2,123*	1,108	4,068
Alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmas	1,403	4,067***	2,206	7,499
Attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	1,238	3,449***	1,720	6,915
Konstante	-5,004	,007		

Piezīme: *p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001

Ņemot vērā to, ka visi modeļi iekļautie neatkarīgie mainīgie ir izteikti kā dihotomi mainīgie, tad šo mainīgo ietekme uz riska grupas varbūtību var tikt salīdzināta. No 18 modeļi iekļautajām riska pazīmēm (neatkarīgie mainīgie) 11 pazīmes uzrāda statistiski nozīmīgas sakarības. Šīs pazīmes ļauj prognozēt to, kurā no divām kategorijām novērtējams tiks iekļauts, tas ir, noteikt varbūtību novērtējamā iekļaušanai zema riska kategorijā vai apvienotajā (vidējs un augsts) riska kategorijā.

Aplūkojot 8. modeļa binominālās loģistiskās regresijas rezultātus, visizteiktākā ietekme uz riska varbūtību ir pazīmei „atradies ieslodzījumā”. Varbūtība, ka notiesātā persona tiks iekļauta vidēja vai augsta riska grupā ir 8 reizes lielāka tām personām, kuras sodu vai tā daļu ir izcietušas cietumā, salīdzinot ar tām personām, kuras nav izcietušas brīvības atņemšanas sodu un nav bijušas ieslodzījumā ($\text{Exp}(B) = 8,19$; nozīmības līmenis $p = 0,000$). Varbūtība tikt iekļautām vidēja vai augsta riska grupā 3 reizes lielāka ir tām personām, kuras pēdējā gada laikā ir izdarījušas vienu vai vairākus administratīvos pārkāpumus ($\text{Exp}(B) = 3,418$; nozīmības līmenis $p = 0,000$). Vēl trīs citi rādītāji, kas raksturo agrāk izdarītos likumpārkāpumus un saņemto sodu, ir saistīti ar varbūtību tikt iekļautam augstāka riska kategorijā. Personām, kuras ir vairākreiz sodītas, ir lielāka varbūtība tikt iekļautām augstākā riska kategorijā, salīdzinot ar tām personām, kuras ir notiesātas vienu reizi ($\text{Exp}(B) = 2,917$; nozīmības līmenis $p = 0,013$). Tāpat personām, kuras jebkad ir bijušas notiesātas par vardarbīga nozieguma izdarīšanu, ir lielāka varbūtība tikt iekļautām augstākā riska kategorijā ($\text{Exp}(B) = 2,590$; nozīmības līmenis $p = 0,004$). Varbūtība tikt iekļautām augstāka riska kategorijā ir arī tām personām, kuras notiesātas par noziegumu ar vairākām NN epizodēm ($\text{Exp}(B)=1,983$; sig=0,049).

Modeļi iekļautie dinamiskie faktori, kas raksturo varbūtību tikt iekļautam augstāka riska kategorijā ir: „dzīvesvieta/sociālā vide”, „draugu/paziņu loks”, „finanšu vadība”, „uzvedība/emocionālā stabilitāte”, „vielu lietošanas, atkarības problēmas” un „attieksme”.

Pazīme „vielu lietošanas, atkarības problēma” 4 reizes palielina varbūtību tikt iekļautam vidēja vai augsta riska kategorijā ($\text{Exp}(B) = 4,067$; nozīmības līmenis $p = 0,000$). Notiesātām personām, kuru dzīvesvieta/sociālā vide ir novērtēta kā riska faktors, ir 3 reizes lielāka varbūtība tikt iekļautām vidēja vai augsta riska kategorijā, salīdzinot ar notiesātajiem, kuriem dzīvesvietas un negatīvas sociālās vides ietekme nav konstatēta ($\text{Exp}(B) = 3,562$; nozīmības līmenis $p = 0,012$). Cits, ar sociālo vidi saistīts faktors, kas ietekmē varbūtību tikt iekļautam augstāka riska kategorijā, ir vērtējums par notiesātās personas draugiem un paziņām. Notiesātajiem, kuri uztur kontaktus ar krimināli sodītām personām, citām personām, kuras var veicināt notiesāto neievērot likumus, ir vairāk kā 2 reizes lielāka iespēja tikt iekļautiem augstāka riska kategorijā, nekā notiesātajiem, kuru paziņu lokam nav šādas negatīvas ietekmes ($\text{Exp}(B) = 2,747$; nozīmības līmenis $p = 0,003$).

Tāpat trīs indivīda līmeņa faktori ļauj prognozēt varbūtību tikt iekļautam vienā no divām augstākajām riska kategorijām. Notiesātajiem, kuriem ir problēmas, kas saistītas ar finanšu plānošanu un vadību ($\text{Exp}(B) = 2,268$; nozīmības līmenis $p = 0,027$), vai kuri turpina demonstrēt uzvedību, kas vērsta uz sociālo normu pārkāpšanu, tas ir, faktors „uzvedība/emocionālā stabilitāte”, ir vērtēta kā problēma ($\text{Exp}(B) = 2,123$; nozīmības līmenis $p = 0,023$), kā arī tiem notiesātajiem, kuri nav motivēti mainīties un risināt problēmas, kas veicinājušas likumpārkāpuma izdarīšanu, proti, faktors „attieksme” ir vērtēta kā problēma ($\text{Exp}(B) = 3,449$; $\text{sig}=0,000$) arī ir lielāka varbūtība tikt iekļautiem vidēja vai augsta riska likumpārkāpēju kategorijās.

Arī šis modelis uzrāda labus modeļa kvalitātes rādītājus (Cox&Snell $R^2 = 0,535$; Nagelkerke $R^2 = 0,714$) un 85% gadījumu prognozētā vērtība ir sakritusi ar novēroto.

Apkopojot iepriekš veikto analīzi par riska novērtējumos iekļauto pazīmju saistību ar varbūtību tikt iekļautam noteikta riska kategorijā, var konstatēt, ka:

- modeļos iekļautās pazīmes ļauj prognozēt varbūtību tikt iekļautam riska kategorijā;
- kriminālās pagātnes un administratīvo pārkāpumu faktori, kas uzrāda visai noturīgu ietekmi uz riska prognozi ir: „iepriekšējo sodāmību skaits”, „atradies ieslodzījumā” un „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā”.
- Savukārt, no ikdienas funkcionālo faktoru grupas, noturīgu ietekmi uz riska kategoriju vairākos modeļos uzrāda faktori: „nodarbinātība”, „draugu paziņu loks”, „attieksme” un „vielu lietošanas problēma”

Neatbildēts paliek jautājums par to, vai šāda riska prognoze attaisnosies, t.i. vai augstākā riska kategorijā iekļautie notiesātie tiešām biežāk atkārtoti izdara noziegumus. Tāpat ir jāsaprot vai faktori, kam ir bijis lielāks svars, nosakot kopējo riska līmeni, ir tie faktori, kam jāpievērš uzmanība veidojot riska prognozi. Vai mēs nepārvērtējam vienu faktoru nozīmi un nenovērtējam citus faktoros? Šie aspekti tiks analizēti nākamajā nodaļā.

9. NODAĻA. NOVĒRTĒJUMS KĀ RECIDĪVA PROGNOZE

Iepriekšējās nodaļās ir aprakstīta dažādu faktoru saistība ar jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, un raksturota riska novērtēšanas instrumentā iekļauto faktoru ietekme uz notiesāto klasificēšanu zema, vidēja vai augsta riska kategorijās. Tomēr vēl aizvien paliek neatbildēts jautājums par riska prognožu precizitāti. Lai riska novērtēšanu, tas ir, notiesātās personas iekļaušanu zema, vidēja vai augsta riska kategorijā, uzskatītu par pamatotu praksi, ir nepieciešams gūt pierādījumus tam, ka novērtētāji ir spējusi pamanīt tās pazīmes, kas varētu norādīt uz jauna nozieguma lielāku iespējamību (augstāku risku), un balstoties uz šo informāciju, pieņemt lēmumu par notiesātai personai atbilstošu riska līmeni. Ja novērtētāja prognozes biežāk ir bijušas precīzas nekā kļūdainas, tad augstākajā riska grupā iekļauto notiesāto personu recidīva rādītājiem ir jābūt augstākiem, salīdzinot ar to notiesāto personu riska vērtējumu, kas jaunus noziegumus nav izdarījuši.

Vēl viens nozīmīgs izpētes virziens, kas saistīts ar riska prognozes atbilstību recidīvam, ir attiecināms uz riska līmeņa pārvērtēšanu vai riska nenovērtēšanu. Riska novērtējuma prognoze nekad nebūs 100% precīza, un kļūdaini vērtējumi ir neizbēgami. Novērtētāji vienmēr nespēs precīzi identificēt tos notiesātos, kuri nākotnē izdarīs jaunus noziegumus, kā arī nespēs precīzi noteikt tos, kuri pārtraukuši pārkāpt likumu un turpmāk atturēsies no jaunu NN izdarīšanas. Kļūdainis vērtējums nozīmē to, ka daļā gadījumu risks tiek pārvērtēts (1. veida kļūda). Ja notiesātā persona ir iekļauta augsta riska kategorijā un nākamo gadu laikā viņa nav izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu²¹, tad var pieņemt, ka vismaz daļā gadījumu notiesātās personas draudi sabiedrībai ir pārvērtēti²².

Otrā veida kļūda ir saistīta ar pietiekamu riska nenovērtēšanu. Ja novērtētājs ir piešķīris zema riska vērtējumu, bet novērtējamais ir izdarījis jaunu noziedzīgu nodarījumu, tad arī šāds vērtējums ir uzskatāms par maldīgu. Otrā veida kļūda nozīmē to,

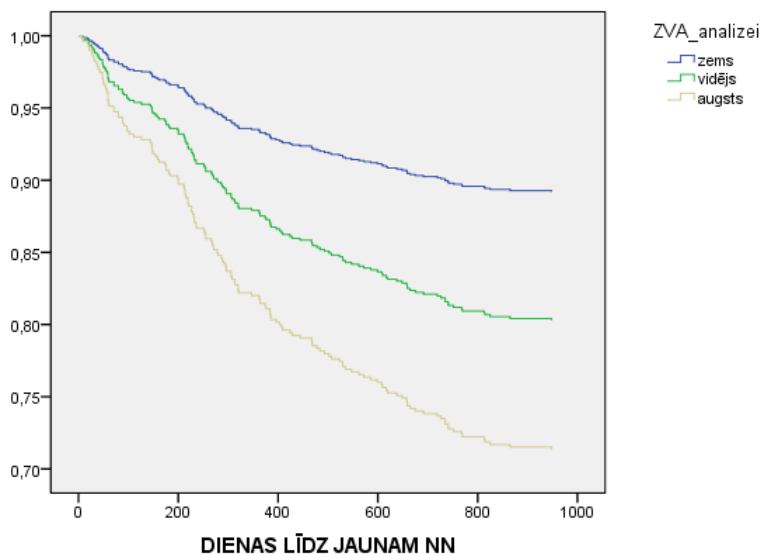
---

²¹ Analizējot datus par šo notiesāto personu grupu nav iespējams iegūt pilnīgus datus par to, ka notiesātie nav izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, jo analīzei ir pieejama informācija tikai par valsts institūcijām zināmiem noziedzīgiem nodarījumiem (reģistrētā noziedzība). Ja notiesātā persona ir izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu, bet tas nav reģistrēts, tad šāds gadījums pētījumā neparādīsies kā recidīvs.

²² Lielākā daļa izlasē iekļauto personu nav izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, tomēr nevar uzskatīt, ka visas šīs personas būs likumpaklausīgas arī turpmāk. Ņemot vērā šo apstākli, par kļūdainiem nevar uzskatīt visus augsta riska vērtējumus, ja notiesātais, kas ieguvis šādu vērtējumu, nav izdarījis jaunu reģistrētu noziedzīgu nodarījumu noteiktajā recidīva periodā. Pastāv iespēja, ka daļa no augsta riska vērtējumu ieguvušajiem ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, bet tas nav reģistrēts, vai jauns noziegums ir izdarīts (vai tiks izdarīts) ārpus recidīva mērīšanas perioda.

ka zema riska grupā iekļautie notiesātie, kas izdarījuši jaunus noziedzīgus nodarījumus, ir novērtēti kā droši, bet faktiski ir bijuši bīstami un radījuši draudus. Abu tipu kļūdas tiks dziļāk analizētas šajā nodaļā.

Lai atklātu šīs kļūdas un novērtētu riska prognožu precizitāti, kā arī analizētu recidīva varbūtības dinamiku laika gaitā, tiks izmantota Koha regresijas metode un ROC līkņu analīze (Helmus, Hanson, 2011; Rice, Harris, 2005). Koha regresijas metode un ROC līkņu analīze, līdztekus citiem mainīgajiem, ļauj analizē iekļaut laiku raksturojošus rādītājus. Turpmāk aplūkotajā modelī ir iekļauti trīs mainīgie: 1. mainīgais- ir/nav jauns noziedzīgs nodarījums; 2. mainīgais – dienu skaits no uzraudzības pabeigšanas līdz jaunam noziedzīgam nodarījumam vai novērošanas (riska mērīšanas) perioda beigām (950 dienas); 3. mainīgais – zema, vidēja vai augsta riska kategorija. Analīzes tehnika, proti, izdzīvošanas analīze (*survival analysis*), ļauj analizēt recidīva dinamiku laika ietvarā. Izlasē iekļautie gadījumi tika novēroti 950 dienas, bet katrs NN recidīva gadījums tika vērtēts kā „izdzīvojušo” skaita samazinājums. Savukārt, tie notiesātie, kas novērošanas laika periodā nebūs izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, tiks klasificēti kā „izdzīvojušie”.

9.1. attēls. Izdzīvošanas funkcija zema, vidēja un augsta riska kategoriju grupām.

Attēlā Nr. 9.1. ir parādītas izdzīvošanas līknes zema, vidēja un augsta riska notiesāto grupām. Līknes straujāks kritums nozīmē augstākus recidīva rādītājus,

iestājoties noteiktai novērošanas dienai (dienu skaits ir attēlots uz horizontālās ass, bet uz vertikālās ass redzams notiesāto īpatsvars, kuriem nav iestājies recidīvs). Citiem vārdiem sakot, straujāks līknes kritums nozīmē mazāku skaitu notiesāto, kuri ir spējuši atturēties no jauna nozieguma izdarīšanas.

Aplūkojot zema, vidēja un augsta riska grupu „izdzīvošanas” funkcijas, var konstatēt, ka riska vērtējums ir ļāvis notiesātos klasificēt kategorijās pēc to recidīva varbūtības. „Novērošanas” perioda sākumā visām izlasē iekļautajām personām nav jaunu noziedzīgu nodarījumu, kas atbilst „izdzīvošanas” koeficientam 1,00, t.i., 100% zema, vidēja vai augsta riska grupā iekļautajiem nav jauna noziedzīga nodarījuma. Katra persona, kas izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu samazina „izdzīvojušo” skaitu, kas grafikā atspoguļojas kā līknes kritums. Augsta riska grupai līknes kritums ir visstraujākais, un novērošanas perioda beigās vairāk kā 25% šajā grupā iekļauto nav „izdzīvojuši”, proti, ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu novērojuma perioda 950 dienās. Zema un vidēja riska grupās jaunu noziegumu izdarījušo īpatsvars ir mazāks. Novērošanas perioda beigās nav „izdzīvojuši” gandrīz 20% vidēja riska grupā iekļauto un aptuveni 10% zema riska grupā iekļauto likumpārkāpēju. Tāpat izdzīvošanas līknes parāda straujāku kritumu novērtēšanas perioda sākumā, tas nozīmē ka, visās trijās riska grupās lielāks notiesāto personu īpatsvars izdara jaunus noziedzīgus nodarījumus novērojuma perioda pirmajā gadā nekā nākamajos gados.

Iekļaujot analīzē mainīgo, kas raksturo laiku, var konstatēt, ka riska vērtējums ir noturīgs laikā. „Izdzīvojušo” īpatsvars, kuri ir iekļauti zemākā riska grupā, ir lielāks visā novērojuma periodā, kas ļauj uzskatīt, ka riska novērtēšanas praksei ir recidīvu prognozējošs spēks. Līkņu nozīmīga tuvināšanās vai krustošanās varētu būt tās pazīmes, kas ļautu apšaubīt esošo riska novērtēšanas prognožu pamatotību, bet šajā konkrētajā gadījumā tas nav novērojams.

Tāpat zema, vidēja un augsta riska grupu recidīva rādītāju atšķirības raksturo Koha regresijas modelī iegūtie skaitliskie rādītāji (skatīt 9.1. tabulu). Vidēja riska grupā iekļautie gandrīz 2 reizes biežāk ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu nekā zema riska grupā iekļautie ($\text{Exp}(B) = 1,922$, nozīmības līmenis $p = 0,002$). Savukārt augsta riska grupā iekļauto notiesāto recidīva rādītāji ir gandrīz 3 reizes lielāki nekā zema riska grupai ($\text{Exp}(B) = 2,957$, nozīmības līmenis $p = 0,000$).

Koha regresijas modelis NN recidīva varbūtībai zema, vidēja un augsta riska grupām

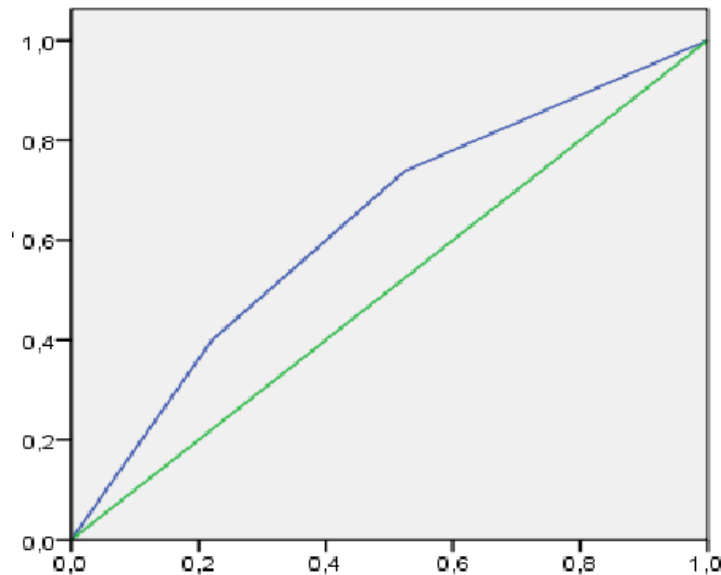
	B	Exp(B)	95% ticamības intervāls EXP(B)	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
Zems risks	Atsauces kategorija			
Vidējs risks	,653	1,922**	1,273	2,902
Augsts risks	1,084	2,957***	1,984	4,406

Lai gan Koha regresijas analīze parāda, ka notiesāto sadalījums zema, vidēja un augsta riska grupā kopumā ļauj prognozēt recidīvu, neatbildēts paliek jautājums, cik lielā mērā prognozes ir ticamas. Atbildi uz to var rast, izmantojot ROC analīzi (*Receiver-Operating Characteristic Curves*). ROC līkne palīdz novērtēt riska novērtējumu ticamību skaitliski, kā arī attēlot šos novērtējuma rezultātus līknes veidā.

ROC līkne tiek veidota, salīdzinot riska novērtējuma (notiesāto klasificēšanu zema, vidēja un augsta riska kategorijās) un recidīva rezultātus. Izvēlētie gadījumi tiek klasificēti 4 frakcijās:

1. patiesi pozitīvā frakcija (*true positive fraction*) - tie ir gadījumi, kad notiesātie ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu un novērtētāji šiem notiesātajiem bija piešķīruši augstāku riska vērtējumu;
2. nepatiesi pozitīvā frakcija (*false positive fraction*) – tie ir gadījumi, kad novērtējamie ir saņēmuši augstāku riska vērtējumu, bet jaunu noziedzīgu nodarījumu nav izdarījuši;
3. patiesi negatīva frakcija (*true negative fraction*) – tie ir gadījumi, kad likumpārkāpēji ir ieguvuši zemāku riska vērtējumu un vērtējums ir bijis pamatots, jo likumpārkāpēji jaunu noziegumu nav izdarījuši;
4. nepatiesi negatīva frakcija (*false negative fraction*) – tie ir gadījumi, kad notiesātie ir saņēmuši zemāku riska vērtējumu un ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu.

ROC līkne parāda, ka novērtētāju riska vērtējumi ir precīzāki, nekā nejauša notiesātā iekļaušana zema, vidēja vai augsta riska kategorijā, kas redzams 9.2. attēlā.²³ Jo augstāki ir patiesi pozitīvie un patiesi negatīvie rādītāji, t.i, jo lielāka ir pareizo vērtējumu proporcija, salīdzinot tos ar kļūdainiem vērtējumiem, jo novērtējuma prognoze ir uzskatāma par labāku.

9.2. attēls **Notiesāto klasificēšanas riska kategorijā prognožu precizitāte**

Laukums zem ROC līknes (*Area Under the ROC Curve*) parāda pareizi veiktu riska novērtējumu proporciju pret kļūdaini veiktiem novērtējumiem. Šis rādītājs (AUC=0,630) nozīmē to, ka, salīdzinot nejauši izvēlētu gadījumu no jaunu noziegumu izdarījušo grupas, ar gadījumu no grupas, kas nav izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu, 63% visās iespējamo gadījumu kombinācijās, jaunu noziegumu izdarījušā riska vērtējums būs augstāks par riska vērtējumu notiesātajam, kas nav veicis jaunu noziedzīgu nodarījumu.

²³ Diagonāle no koordinātu sākumpunkta raksturo nejaušības robežu, proti, tā ir 50% varbūtība, ka gadījums ir klasificēts pareizi. Mērījumi, kuros kļūdaini vērtējumi ir vairāk nekā pareizi vērtējumi, grafikā tiks atspoguļoti kā līkne zem diagonāles.

Laukums zem ROC līknes (AUC) recidīva prognozei, izmantojot RVN

Laukums zem ROC līknes	Standartklūda ^a	Nozīmības līmenis. ^b	95% ticamības intervāls	
			Apakšējā robeža	Augšējā robeža
,630	,025	,000	,582	,679

Piezīmes: a. Neparametrisks pieņēmums (Under the nonparametric assumption)

b. Nulles hipotēze: patiesais laukums (true area) = 0.5

Šo rādītāju var salīdzināt ar citu riska novērtēšanas instrumentu prognožu kvalitātes rādītājiem. Var teikt, ka RVN prognožu precizitāte Latvijā ir līdzīga citām riska prognozēm, kas balstītas strukturētā profesionālā spriedumā. Šādi, pamatojoties uz strukturētu profesionālu spriedumu, riska vērtējumi uzrāda vidēju prognozes precizitāti – novērtējuma precizitāte ir starp aktuāru mērījumu un nestrukturētu profesionālu spriedumu (Andrews, Bonta, Wormith, 2006; Hanson, Mourton –Bourgon, 2007, 2009). Par strukturētiem profesionāliem vērtējumiem precīzāki ir empīriskie un konceptuāli aktuārie vērtējumi, kur AUC rādītāji ir robežās starp 0,70 un 0,85 (Hanson, Mourton – Bourgon, 2007, 2009).

Lai saprastu riska novērtējumu prognožu veidošanos, to saistību ar recidīvu, ir nepieciešams pievērsties atsevišķu faktoru vērtējumam, proti, kāds ir atsevišķo riska faktoru efekta lielums un ietekme uz kopējo riska vērtējumu un recidīvu. Konkrēto riska faktoru, kas iekļauti RVN, efekta lielums (*effect size*) var tikt salīdzināts, aplūkojot riska faktoru vērtējumu atšķirības recidīvistu un ne-recidīvistu grupās, kā arī salīdzinot riska faktoru vērtējumu atšķirības zema un augsta riska kategorijās iekļauto notiesāto grupās. Ņemot vērā to, ka vērtību empīriskais sadalījums neatbilst normālsadalījumam, tika veikts Manna-Vitnija tests un salīdzinātas vidējās rangu vērtības. Izmantojot vidējo vērtību starpības rādītāju (z) un gadījumu skaita rādītāju (N), tika aprēķināts katras pazīmes efekta lielums, tas ir, cik liela ir konkrētā riska faktora ietekme uz kopējo riska vērtējumu (zems vai augsts riska līmenis) un recidīvu. Pazīmju efekta lieluma robežas (r vērtība) no 0.1 līdz 0,299 tiek interpretētas kā „neliels (mazs) efekts”, efekta izteiktība robežās no 0.3 līdz 0,499 tiek interpretēta kā „vidēja” un efekta izteiktība 0.5 un lielāka tiek interpretēta kā „liela” (Britt, & Weisburd, 2010).

**RVN riska faktoru efektu izteiktība starp zema un augsta riska grupām,
recidīvistiem un ne-recidīvistiem**

	N (augsta un vidēja riska grupa)	z vērtība (augsta un vidēja riska grupa)	r vērtība (augsta un vidēja riska grupa)	N (recid. un ne-recid. grupa)	z vērtība (recid. un ne-recid. grupa)	r vērtība (recid. un ne-recid. grupa)
Statiskie riska faktori						
Epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	409	-3,892	0,192*	587	0,245	0,010
Iepriekšējo sodāmību skaits	416	-11,45	0,561***	600	4,759	0,194*
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	413	-10,771	0,530***	596	2,45	0,100*
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	409	8,404	0,416**	592	4,136	0,170*
Administratīvo pārkāpumu skaits (viena gada laikā)	396	7,086	0,356**	572	1,859	0,078
Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	414	8,198	0,403**	597	5,079	0,208*
Atradies ieslodzījumā	416	11,345	0,556***	600	2,947	0,120*
Vardarbība vai vardarbības draudi - ieroča, palīg līdzekļa lietošana	407	3,636	0,180*	585	0,605	0,025
Vardarbības līmenis	405	6,312	0,314**	583	0,019	0,001
Dinamiskie riska faktori						
Attiecības ģimenē	418	9,603	0,470**	598	3,242	0,133*
Dzīves vieta, sociālā vide	418	8,299	0,406**	598	2,967	0,121*
Draugu un paziņu loka ietekme	418	11,528	0,564***	596	3,401	0,139*
Lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmju un profesionālo iemaņu vērtējums	415	7,629	0,374**	594	1,506	0,062
Nodarbinātība	413	11,204	0,551***	593	3,987	0,164*
Finanšu vadība	414	10,563	0,519***	594	2,187	0,090
Uzvedība un emocionālā stabilitāte	416	11,879	0,582***	595	3,45	0,141*
Alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmas	415	11,182	0,549***	595	3,673	0,151*
Attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	413	12,119	0,596***	592	3,778	0,155*

Piezīme: *Efekta izteiktība neliela, ** Efekta izteiktība vidēja, *** Efekta izteiktība liela

Aplūkojot pazīmju efektu izteiktību uz notiesāto klasificēšanu riska grupās (9.3. tabula), trīs kriminālās pagātnes faktoriem (iepriekšējās sodāmības; uzraudzības periodu skaits; atradies ieslodzījumā) un sešiem sociālekonomiskiem, attiecību un personības faktoriem (draugu paziņu loks; nodarbinātība; finanšu vadība; uzvedība/emocionālā stabilitāte; vielu lietošanas problēmas; attieksme) ir liels efekta izteiktības rādītājs ($r \geq 0.5$). Astoņi no šiem rādītājiem uzrāda arī ietekmes efektu uz atkārtota NN izdarīšanu, bet visu šo faktoru efektu izteiktība ir maza ($r = 0.1 - 0.208$). Būtiskākās efekta izteiktības atšķirības ir rādītājā „finanšu vadība”. Šim rādītājam nav ietekme uz atkārtota likumpārkāpuma izdarīšanu, bet ir nozīmīga ietekme uz notiesātās personas iekļaušanu riska kategorijā. Tas nozīmē, ka novērtētāji ņem vērā notiesātās personas problēmas, kas saistītas ar finanšu vadību, nosakot personas riska kategoriju, bet tas neprognozē atkārtota NN izdarīšanu. Vēl piecu faktoru efektu izteiktība ir nenozīmīga attiecībā uz recidīvu (noziedzīgā nodarījuma epizodes; administratīvo pārkāpumu skaits; ieroča/palīdzlīdzekļa lietošana; vardarbība pret cilvēku; izglītība). bet tiem arī ir maza vai vidēja efekta izteiktība, proti ietekme uzkopējo riska līmeni. Piemēram, faktoriem: administratīvo pārkāpumu skaits, vardarbība pret cilvēku, un izglītība nav ietekmes efekta uz jaunu noziegumu izdarīšanu, bet, klasificējot notiesātos zema vai augsta riska kategorijās, šo faktoru ietekmes efekts ir vidējs.

Zinot, ka virknei faktoru efekta izteiktība uz jauna nozieguma izdarīšanu ir nebūtiska, proti, tie neprognozē recidīva varbūtību, kā arī vērtējumi radītājos neatšķiras tiem, kas izdara jaunu likumpārkāpumu, salīdzinot ar tiem, kas neizdara jaunu likumpārkāpumu, var apšaubīt šo pazīmju prognostisko validitāti. Iespējams, ka šo faktoru izslēgšana no riska novērtēšanas instrumenta, mudinātu vērtētājus pievērst lielāku uzmanību tiem faktoriem, kam efekta izteiktība uz recidīvu ir lielāka, kas savukārt var ietekmēt riska prognozes kvalitāti.

Visizplatītākie noziedzīgie nodarījumi ir mantiski noziedzīgi nodarījumi – zādzības, krāpšanas un piesavināšanās. Tādēļ ir nepieciešams aplūkot šīs grupas recidīva un riska vērtējumu faktoru efekta izteiktības rādītājus.

**RVN riska faktoru efektu izteiktība starp zema un augsta riska grupām,
recidīvistiem un ne-recidīvistiem (notiesāto grupā, kas izdarījuši zādzību, krāpšanu
vai laupīšanu)**

	N (augsta un vidēja riska grupa)	z vērtība (augsta un vidēja riska grupa)	r vērtība (augsta un vidēja riska grupa)	N (recid. un ne-recid. grupa)	z vērtība (recid. un ne-recid. grupa)	r vērtība (recid. un ne-recid. grupa)
Statiskie riska faktori						
Epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	216	1,713	0,117*	216	0,59	0,040
Iepriekšējo sodāmību skaits	219	6,931	0,468**	219	4,291	0,290*
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	217	6,738	0,457**	217	2,058	0,140*
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	216	4,638	0,316**	216	3,464	0,236*
Administratīvo pārkāpumu skaits (viena gada laikā)	209	5,938	0,411**	209	0,754	0,052
Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	217	4,34	0,295*	217	3,039	0,206*
Atradies ieslodzījumā	219	6,008	0,406**	219	2,618	0,177*
Vardarbība vai vardarbības draudi - ieroča, palīgīdzekļa lietošana	213	2,921	0,200*	213	1,369	0,094
Vardarbības līmenis	207	4,563	0,317**	207	0,705	0,049
Dinamiskie riska faktori						
Attiecības ģimenē	216	5,738	0,390**	216	1,952	0,133*
Dzīves vieta, sociālā vide	216	4,419	0,301**	216	0,993	0,068
Draugu un paziņu loka ietekme	216	6,886	0,469**	216	1,3	0,088
Lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmju un profesionālo iemaņu vērtējums	215	3,365	0,229*	215	1,056	0,072
Nodarbinātība	215	6,046	0,412**	215	0,963	0,066
Finanšu vadība	215	5,581	0,381**	215	0,683	0,047
Uzvedība un emocionālā stabilitāte	214	6,447	0,441**	214	1,703	0,116*
Alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmas	215	7,109	0,485**	215	1,441	0,098
Attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	214	7,317	0,500***	214	1,143	0,078

Piezīme: *Efekta izteiktība neliela, ** Efekta izteiktība vidēja, *** Efekta izteiktība liela

Aplūkojot notiesāto, kas izdarījuši zādzību, krāpšanu vai laupīšanu, riska faktoru efektu izteiktības rādītājus (9.4. tabula), pieci kriminālās pagātnes faktori (iepriekšējās sodāmības; uzraudzības periodu skaits; pārtraukto un pagarināto uzraudzību skaits; vecums, kad pirmo reizi notiesāts; atradies ieslodzījumā) un divi sociālo attiecību un personības faktori (ģimene; uzvedība/emocionālā stabilitāte) uzrāda mazu efekta izteiktību uz recidīvu. Citu faktoru ietekmes izteiktība uz recidīvu nav novērojama. No riska instrumentā iekļautiem faktoriem, faktors „vecums, kad pirmo reizi notiesāts” uzrāda tādu pašu ietekmes efektu gan uz notiesātā klasificēšanu augsta riska grupā ($r = 0,295$), gan uz recidīvu ($r = 0,206$). Savukārt attieksmes faktors uzrāda lielu efektu uz notiesātās personas klasificēšanu riska grupā ($r = 0,5$), bet tam ir nebūtisks efekts uz recidīva prognozi ($r = 0,078$). Tas liek domāt, ka attieksmes faktora nozīme tiek pārvērtēta. Tāpat tādi faktori kā administratīvo pārkāpumu skaits, vardarbība pret cilvēku, dzīves vieta, draugu un paziņu loks, nodarbinātība, finanšu vadība un vielu lietošanas problēmas, visticamāk, tiek pārvērtēti, jo uzrāda vidēji izteiktu efektu uz notiesāto klasificēšanu augsta vai zema riska grupā ($r = 0,301 - 0,485$), bet šo faktoru efektu izteiktība uz recidīvu ir nebūtiska ($r > 0,01$).

Tāpat Manna-Vitnija tests ļauj noteikt atšķirības riska faktoru vērtējumos, salīdzinot patiesi un maldīgi zemos riska vērtējumus. Statistiski nozīmīgas atšķirības starp tiem zema riska kategorijā iekļautiem notiesātajiem, kas ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, un tiem, kas jaunu noziedzīgu nodarījumu nav izdarījuši, var parādīt tos RVN faktoros, kas tiek pietiekami novērtēti. Ja pieņem, ka novērtētāji gan līdzīgi vērtē novērtējumā iekļautos faktoros, gan ir pareizi identificējuši tos, tad var sagaidīt, ka tiem zema riska kategorijā iekļautajiem, kas izdarīja jaunu noziedzīgu nodarījumu, un tiem, kas neizdarīja jaunu noziedzīgu nodarījumu, pazīmju riska vērtējumu vidējie rādītāji statistiski nozīmīgi neatšķirsies, jo riska pazīmju augtākam novērtējumam vajadzētu izpausties kā augstākam riska līmenim (kopējam vērtējumam). Savukārt, faktoru vērtējumu vidējo rādītāju statistiski nozīmīgas atšķirības varētu norādīt uz pietiekamu riska faktora nenovērtēšanu. Var teikt, ka faktoram ir bijusi lielāka ietekme uz jauna nozieguma izdarīšanu, nekā to ir novērtējis darbinieks, kurš veicis riska novērtējumu.

**RVN riska faktoru atšķirības un atšķirību efekta izteiktība starp zema riska grupas
recidīvistiem un ne-recidīvistiem**

	Mann-Whitney U	Z	r
Statiskie riska faktori			
Epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	3136,500	-,688	-0,042
Iepriekšējo sodāmību skaits	2200,500	-3,571***	-0,217
Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	2652,500	-2,464*	-0,149
Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	3046,500	-2,166*	-0,131
Administratīvo pārkāpumu skaits (viena gada laikā)	2825,500	-1,085	-0,066
Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	2215,500	-3,020**	-0,183
Atradies ieslodzījumā	3141,500	-,813	-0,049
Vardarbība vai vardarbības draudi - ieroča, palīg līdzekļa lietošana	3105,000	-1,363	-0,083
Vardarbības līmenis	3134,000	-,509	-0,031
Dinamiskie riska faktori			
Attiecības ģimenē	3129,500	-,646	-0,039
Dzīves vieta, sociālā vide	2754,000	-1,746	-0,105
Draugu un paziņu loka ietekme	2975,500	-1,185	-0,071
Lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmi un profesionālo iemaņu vērtējums	3014,000	-1,092	-0,066
Nodarbinātība	2254,000	-2,679**	-0,163
Finanšu vadība	2659,000	-1,651	-0,100
Uzvedība un emocionālā stabilitāte	2899,500	-1,373	-0,083
Alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmas	2354,500	-3,121**	-0,189
Attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	2335,500	-2,724**	-0,165

Piezīme: *p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001

Statistiski nozīmīgas atšķirības zema riska grupā iekļautajiem notiesātajiem, kuri ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, salīdzinot ar tajā pašā riska grupā iekļautajiem notiesātajiem, kuri nav izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, ir septiņās pazīmēs (skatīt 9.5. tabulu). Tie ir četri kriminālās pagātnes rādītāji (iepriekšējās sodāmības; uzraudzības periodu skaits; pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits; vecums, kad pirmo reizi notiesāts) un trīs dinamiskā riska faktori (nodarbinātība; vielu lietošana; attieksme). Tiem zema riska grupā iekļautajiem, kas ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, riska vērtējums šajās 7 pazīmēs ir bijis augstāks, salīdzinot ar zema riska grupā iekļautajiem, kas jaunu NN nav veikuši. Lai gan šo 7 pazīmju efekta izteiktība ir maza, tā ir pietiekama, proti, atšķirības ir statistiski nozīmīgas. Analizējot recidīva varbūtību ietekmējošos faktorus, kriminālās pagātnes rādītāji vairākos aplūkotajos modeļos uzrādīja statistisku nozīmīgu saistību ar jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (skatīt 7. nodaļu). Manna – Vitnija tests parāda, ka šai grupai (zems risks) vairāki kriminālās pagātnes rādītāji nav pietiekami novērtēti. Iepriekšējo sodāmību skaits; persona agrāk ir izcietusi sodu sabiedrībā un pēc tam atkal ir izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu; persona salīdzinoši agrā vecumā ir izdarījusi savu pirmo kriminālsodāmo darbību - šie ir tie faktori, kas nav bijuši pietiekami nozīmīgi, lai novērtētu personu iekļautu augstākā riska kategorijā. Pieļauju, ka kritiskāka novērtētāja attieksme pret notiesātās personas pagātni mazinātu kļūdaini negatīvo riska vērtējumu skaitu un uzlabotu kopējā riska vērtējuma prognostisko validitāti. Līdzīgi nenovērtēta ir zema riska grupā iekļauto nodarbinātības, psiho-aktīvo vielu lietošanas un attieksmes faktoru saistība ar jauna nozieguma izdarīšanu, kas arī būtu jāvērtē kritiskāk. Novērtētājiem ir nepieciešams kritiskāk apsvērt šo riska faktoru nozīmi, proti, vai identificētie riska faktori nav pietiekami nozīmīgi rādītāji tam, ka notiesātais rada lielāku apdraudējumu sabiedrībai un tāpēc ir klasificējams augstākā riska kategorijā.

Ja analizē riska faktoru atšķirības augsta riska grupā iekļautajiem likumpārkāpējiem, kuri ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, salīdzinot ar tiem, kuri nav izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, tad Manna-Vitnija tests nav piemērota statistikas analīzes metode riska faktoru pārvērtēšanas konstatēšanai. Veiktais salīdzinājums neuzrādīja statistiski nozīmīgas atšķirības. Šādu nozīmīgu atšķirību neesamība varētu būt saistīta ar salīdzinoši nelielo analīzei piemēroto gadījumu skaitu, kā arī nenozīmīgu variāciju starp riska faktoriem (augsta riska grupā iekļautajiem daudzi

faktori tiek novērtēti kā NN recidīva risku veicinoši, tādējādi recidīvistu un nerecidīvistu faktoru vērtējumi bieži vien ir līdzīgi). Tāpēc padziļināta izpēte par augsta riska kategorijā iekļauto likumpārkāpēju recidīva prognozēšanu, prognostiskās validitātes uzlabošanu, ir aktuāla tēma nākamajiem pētījumiem.

Vai jauna NN varbūtība var tikt prognozēta? Kāda ir šo prognožu kvalitāte? Vai likumpārkāpēju iekļaušana zema, vidēja vai augsta riska kategorijā ir pamatota? Kādi faktori tiek pārvērtēti, bet kādi nenovērtēti? Promocijas darbā veiktā analīze nevar pilnībā atbildēt uz šiem jautājumiem, tomēr tā ļauj izdarīt vairākus secinājumus par recidīva riska prognozēšanu un notiesāto klasificēšanu riska kategorijās.

Novērtējot probācijas darbinieku prognožu precizitāti, tas ir, cik attaisnota ir likumpārkāpēju klasifikācija riska kategorijās, izpētes rezultāti ļauj secināt, ka RVN instrumentu izmantošana ļauj klasificēt notiesātos riska kategorijās pēc to recidīva varbūtības līmeņa. Jauna noziedzīga nodarījuma (recidīva) rādītāji nozīmīgi atšķiras zema, vidēja vai augsta riska grupām, tomēr veiktā analīze atklāj salīdzinoši vāju prognozētspēju (AUC=63%). Tātad, lai gan veikto prognožu rādītāji ir labāki par nejauši notiesāto iekļaušanu riska kategorijā, prognožu kvalitāte ir salīdzinoši zema (prognožu kvalitāte pielietojot aktuāru riska novērtēšanas instrumentu ir augstāka), tomēr tā ir līdzīga ar citiem novērtējumiem, kas balstīti, pamatojoties uz strukturētu profesionālu lēmumu.

Analizējot pastāvošās sakarības starp dažādu faktoru vērtējumu, likumpārkāpēja klasificēšanu riska kategorijā un recidīvu, jāsecina, ka virknē gadījumu risks tiek nenovērtēts. Nobīdes novērtējumā un prognožu (ne)precizitātē rodas, nepietiekami atzīstot to, ka notiesātās personas kriminālā pagātne ir būtisks faktors, kas ļauj prognozēt personas uzvedību nākotnē. Tāpat nodarbinātības, vielu lietošanas un attieksmes faktoru loma netiek pietiekami novērtēta. Līdztekus nobīdēm, kas rodas no riska nenovērtēšanas, uzmanība pētījumā tika pievērsta arī riska pārvērtēšanas problēmai. Tomēr riska pārvērtēšana ir neskaidra. Patiesi zema riska grupa ir homogēna (dominē riska pazīmju klāt neesamība, riska faktoru klātesamība zema riska grupā palielina kļūdas varbūtību), bet patiesi augsta riska grupai raksturīga daudzveidība. Augsta riska grupā iekļauto likumpārkāpēju riska pazīmju klātesamība norāda uz relatīvo risku, salīdzinot ar zema

riska kategorijā iekļautajiem, tomēr vērtētāju identificētie riska faktori nozīmīgi neatšķiras attiecībā uz recidīvistiem un „ne-recidīvistiem”.

Līdz šim veiktā analīze ir risinājusi izaicinājumus (problēmas), kas saistīti ar riska novērtējumu kā recidīva prognozi, analizējot pastāvošās sakarības starp dažādiem likumpārkāpēju raksturojošiem riska faktoriem, riska līmeni un recidīvu. Tomēr riska novērtēšanas ietvars ir plašāks. Gan informācijas iegūšanas, riska novērtēšanas un lēmuma pieņemšanas process, gan sistēmas ietvars un konteksts, kādā risks tiek vērtēts, ir būtisks riska un tā prognozi veidojošs aspekts. Šajā un iepriekšējās nodaļās aprakstītās analīzes ietvars balstās kognitīvo zinātņu pieejas izpratnē par risku (skatīt, 1. nodaļas 1. apakšnodaļu), un reālisma epistemoloģiskajā skatījumā uz to, kas ir zināšanas. Risks tiek skatīts kā objektīva pazīme, kas var tikt atklāts un novērtēts, nevis sociāli konstruēts fakts, kur sociālais, politiskais, ekonomiskais ietvars veido to, kas tiek uzskatīts par risku. No sociālā konstrukcionisma perspektīvas skatoties, svarīgi ir ne vien pievērsties riska objektam, bet arī riska novērtētājam un kontekstam kādā risks tiek atklāts un vadīts. Ja kognitīvo zinātņu perspektīva balstās pieņēmumā, ka risks ir objektīvs fakts, kas var tikt veiksmīgāk vai mazāk veiksmīgi atklāts un vadīts, tad sociālais konstrukcionisms priekšplānā izvirza riska subjektivitāti. Zināšanas par risku un ietvars, kādā šīs zināšanas rodas un tiek uzturētas, veido to, kas ir risks. Jāpiekrīt Heizelai Kemšelai (2000), ka sociālajā konstrukcionismā balstīts redzējums var palīdzēt paplašināt ietvaru, kādā risks tiek atklāts un vadīts, kā arī dziļāk izprast daudzveidīgu riska zināšanu līdzāspastāvēšanu. Kā tiek veidoti priekšstati par risku? Kā pastāvošās prakses ietekmē to, kas tiek atzīts par risku? Kā risks tiek zināts? Kā riska diskurss tiek izmantots sociālās realitātes veidošanā? Kā riska diskurss tiek izmantots, lai nodrošinātu sabiedrības pārvaldību? Šie ir jautājumi, kas liek pievērst uzmanību riska vērtētājam, kontekstam, kādā risks tiek novērtēts, kā arī tam, ka risks nav tikai recidīva varbūtība un iespējamā NN kaitējums, bet arī kultūras radītu priekšstatu, vērtību un sabiedrības pārvaldības stratēģiju produkts.

10. NODAĻA. RISKĀ NOVĒRTĒŠANAS PRAKSES: RĪCĪBPOLITIKAS VEIDOTĀJU UN PRAKTIĶU SKATĪJUMS UZ RISKU

Sociālā konstrukcionisma priekšstats balstītās teorētiskās pieejas noliedz vienotu riska izpratnes pastāvēšanu, atzīstot ne vien atšķirīgu riska novērtēšanas prakšu pastāvēšanu, bet arī nepieciešamību risku aplūkot eksistējošo uzskatu sistēmu vai morālo dispozīciju ietvaros. Piešķirtās nozīmes un zināšanas par risku ir veidotas ar iepriekš esošo zināšanu un diskursu palīdzību, kas tiek reproducētas un mainītas noteiktu uzskatu sistēmu vai morālu pozīciju ietvaros. Sociālā konstrukcionisma pieejā balstīta riska fenomena izpratne atzīst riska zināšanu formu daudzveidību, mainīgumu un elastību (Kemshall, 2000; Hannah-Moffat, 2005; Maurutto and Hannah-Moffat, 2006). Rezultātā redzam atšķirīgu, brīžiem konkurējošu, riska pārvaldības pieeju līdzāspastāvēšanu (O'Malley, 2000, 2004).

Daudzveidīgu racionalitāšu līdzāspastāvēšana, jau iesakņoto un vēl tikai veidošanās procesā esošo institucionālo riska novērtēšanas un vadīšanas prakšu savstarpēja savīšanās, veido ietvaru sodu politikai un praksēm. Šajā nodaļā es mēģināšu parādīt, analizējot un izziņot, prakses veidotāju un prakses īstenotāju viedokli par riska novērtēšanu. Nodaļā tiks analizēts tas, kā vienas institūcijas – probācijas dienesta – ietvaros, atklājas atšķirīgi priekšstati, vērtību sistēmas un riska racionalitātes. Var teikt, ka dažādo riska zināšanu savīšanās un līdzāspastāvēšana, raksturo mūsdienu sodu izpildes prakses, padarot leģitīmas dažādas sodu izpildes un riska vadības stratēģijas.

Atšķirīgu riska zināšanu līdzāspastāvēšana ir izprotama, iedziļinoties rīcībpolitikas veidotāju un novērtēšanas praktiķu viedokļos par riska novērtēšanas un vadīšanas procesu. Lai arī ar VPD izveidi Latvijā sodu sistēmā ienāca jaunas riska novērtēšanas un vadības prakses (skatīt 5. nodaļu), tomēr, skatoties uz šo lauku kopumā, jāatceras, ka jaunas prakses un racionalitātes bieži vien pastāv vienlaikus ar vecāku stratēģiju, mehānismu un zināšanu formu, to elementu saglabāšanos un modificētu turpināšanos.

Sodu politiku Latvijā raksturo bargi sodi un kategoriska riska izpratne. Tikai pēdējā desmitgadē īstenotās krimināltiesiskās reformas ir radījušas institucionālu ietvaru un prakses, kas vērstas uz dinamiskā riska atklāšanu un vadību. Sodu bardzību un

ieslodzīšanu kā vispār atzītu risinājumu sabiedrības aizsardzībai Latvijā raksturo ieslodzīto skaita rādītāji. Ieslodzīto skaita ziņā Latvijas rādītāji ir vieni no augstākajiem Eiropā, un Latvija ir starp līderiem Eiropas Savienībā ieslodzīto skaita ziņā uz 100 tūkstošiem iedzīvotāju²⁴. Latvijas krimināllikumā ietvertu sankciju bardzība par izdarītajiem noziegumiem, it īpaši gadījumos, kad par mantisku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu likums paredz garus brīvības atņemšanas soda termiņus, vai kad likuma normu ierobežojumi neļauj piemērot brīvības atņemšanai alternatīvas sankcijas, atklāj iepriekšējās nodaļās pieminēto kategoriskā riska modeli, kur risku veido politiskais un tiesiskais ietvars, nevis likumpārkāpēja uzvedība (Braun, 2000). Kategoriskā riska modelis turpina pastāvēt Latvijas kriminālās justīcijas laukā. Šī modeļa atzīšanu no politikas veidotāju puses ilustrē 2008. gada 30. novembrī pieņemtie Krimināllikuma grozījumi²⁵, kas noteica, ka nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda nepiemēro, ja tas piespriests pilngadīgai personai par sevišķi smagu noziegumu, kas izdarīts pret nepilngadīgo un ir saistīts ar vardarbību vai vērsts pret dzimumneaizskaramību, vai tikumību. Šādi radītais tiesiskais ietvars, kas izslēdz noteiktu kategoriju likumpārkāpējus no iespējam pretendēt uz pirmstermiņa atbrīvošanu, atklāj, ka izdarītais noziedzīgais nodarījums ir vienīgais kritērijs, kas nosaka likumpārkāpēja "bīstamību" un "risku". Individīda uzvedība soda izciešanas laikā, īstenotās korekcijas intervences un to rezultāti, kā arī vēl citi faktori ir nesvarīgi riska aprēķināšanā. 2011. gadā minētie ierobežojumi tika atzīti par neatbilstošiem.

Līdztekus kategoriskā riska modelim, Latvijā ir attīstījies plūstošā riska modelis, kas līdz ar probācijas dienesta izveidi ir nostiprinājies sodu sistēmā. Plūstošā riska izpratnē balstīta riska instrumentu un novērtēšanas prakšu ieviešana, riska/vajadzību novērtējumā balstīta pirmstiesas ziņojuma ieviešana, uzraudzības intensitātes dažādošana, riska/vajadzību vērtējumam atbilstošu korekcijas programmu piemērošana un kriminogēno vajadzību novērtējumā balstīta uzraudzības darba satura noteikšana - šie ir tikai daži piemēri, kas ilustrē dinamiskā riska loģiku.

---

²⁴ Latvijas ieslodzīto skaita rādītāji uz 100 000 iedzīvotājiem: 2001. g - 373 ieslodzītie, 2004. g. – 353 ieslodzītie, 2007.g. – 287 ieslodzītie, 2010.g. – 314 ieslodzītie, bet 2013.g. – 304 ieslodzītie, kas ir augstākie vai vieni no augstākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā. (ICPS, 2013)

²⁵ Grozījumi Krimināllikumā tika pieņemti Saeimā 30.10.2008. Likumā noteiktie ierobežojumi, kas liedza ieslodzīto pirmstermiņa atbrīvošanu, bija spēkā no 27.11.2008. – 01.10.2011.

Pirms detalizētāk pievērsties pārmaiņām, kas saistītas ar jaunizveidoto riska/vajadzību kategorizēšanu un tām atbilstošu riska vadības stratēģiju nostiprināšanos, ir nepieciešams pievērst uzmanību vēl dažiem iepriekš neminētiem apstākļiem, kas ir ietekmējuši riska novērtēšanas un vadības prakses, veicinājuši atšķirīgu riska zināšanu līdzās pastāvēšanu. Šie apstākļi ir saistīti gan ar probācijas darba tradīciju neesamību Latvijā, gan ar darbā pieņemto probācijas darbinieku iegūto profesiju un agrākās darba pieredzes atšķirībām.

Līdz VPD izveidei likumpārkāpēju uzraudzību sabiedrībā veica policija, kas nozīmēja tiesas pavēlē ietvērto pienākumu izpildes kontroli, bet neparedzēja korektīvās un terapeitiskās intervences. Tas, ka rehabilitācijas darbs ieslodzījuma vietās bija neattīstīts, kā arī valstī pietrūka terapeitiskie un korektīvie pakalpojumi notiesātajiem, kuri izcieš sodu sabiedrībā, nozīmēja to, ka vajadzība pēc dinamiskā riskā balstītiem modeļiem nepastāvēja, jo dinamiskā riska modelī balstītās riska novērtēšanas un vadības prakses ir veidojušās un attīstījušās rehabilitācijas un korekcijas prakšu ietvaros (skatīt 2. nodaļu). Noteikt riskam atbilstošu korekcijas intensitāti, piedāvāt kriminogēnām vajadzībām atbilstošus rehabilitācijas un korekcijas pakalpojumus, izmantot riska dinamiku, lai novērtētu korekcijas un rehabilitācijas pakalpojumu rezultātus – šie ir tikai daži piemēri, kas pamato to, kādēļ dinamiskā riska izpratne ir cieši saistīta ar korekcijas un rehabilitācijas praksēm.

Prakses, kas vērstas uz notiesātā kontroli, bet neparedz atbilstošus korekcijas un rehabilitācijas pakalpojumus, tika vērtētas kā nepietiekamas, lai sasniegtu sodu politikas mērķus (Jurevičius, 2008). Tādējādi, probācijas dienestam pārņemot likumpārkāpēju uzraudzīšanu no policijas, bija jārada jaunas prakses, kas līdz tam Latvijā nebija pastāvējušas. Šo jauno prakšu veidošanai pietrūka gan vietējo ekspertu, kas šādas prakses varētu radīt, gan profesionāli sagatavotu praktiķu, kas šīs prakses spētu īstenot. Ja „ekspertīzes” problēma tika risināta, piesaistot ārvalstu ekspertus un pārņemot citu valstu pieredzi un labo praksi (Jurevičius, 2008; Wheeldon, 2009), tad praktiķu piesaistīšana savā ziņā bija vēl lielāks izaicinājums jaunizveidotajam probācijas dienestam. Virknē Eiropas valstu probācijas darbu veic sociālie darbinieki (Kalmthout, Durnescu, 2008), bet Latvijai, izveidojot probācijas dienestu, nebija iespējams piesaistīt pietiekamu skaitu

speciālistu, kas ieguvuši sociālā darbinieka izglītību²⁶. Šo speciālistu trūkums lielā mērā ietekmēja to, ka par probācijas darbiniekiem kļuva gan pedagogi, psihologi, juristi un sociālie darbinieki, gan citu profesiju pārstāvji. Darbinieku iegūtās izglītības atšķirības ir viens no aspektiem, kas ir veicinājis atšķirīgu izpratni gan par noziegumu veicinošiem apstākļiem, gan par jaunu noziegumu novēršanu (ODA, 2007). Tas, iespējams, ir iemesls tam, kāpēc probācijas darbinieku zināšanas par risku ir atšķirīgas.

Var pieņemt, ka iezīmētais konteksts ir ietekmējis riska novērtēšanas un vadības prakses. No vienas puses tika sagaidīts, ka probācija būs atšķirīga sabiedrībā izciešamo sodu izpildes institūcija, kas policejiskas kontroles un neefektīvas sabiedrībā izciešamo sodu izpildes vietā piedāvās efektīvus, uz pierādījumiem balstītus pasākumus/prakses. Tāpat tika sagaidīts, ka līdztekus kontrolējošam darba aspektam, probācija pievērsīsies rehabilitācijai, kur būtiska loma ir sociālajam darbam. No otras puses, šādu praksi attīstības iespējas ir visai ierobežotas, jo probācijas darbu veic darbinieki ar atšķirīgu akadēmisko un profesionālo izglītību, sociālā darba tradīcija darbam ar likumpārkāpēju ir tās veidošanās procesā.

Pievēršoties politikas veidotāju un praktiķu priekšstatiem par risku, tā novērtēšanu un vadīšanu, jāatzīst, ka politikas veidotāju un praktiķu skatījums uz risku ir atšķirīgs. Ja politikas veidotāju līmeni vairāk raksturo visai līdzīgs, lineārs un audita kultūrai raksturīgs skatījums, tad praktiķu viedokļi par riska novērtēšanu un vadību atklāj sarežģītu un daudzslāņainu riska un tās vadības ietvaru.

Politikas līmenī tiek atzīts, ka riska novērtēšana un vadība tiek balstīta RVAR principos. Tas nozīmē instrumentu izmantošanu, kam ir empīrisks un teorētisks pamats, novērtējumā balstītu likumpārkāpēju klasificēšanu riska kategorijā, intervencu atbilstību riska līmenim un kriminogēnajām vajadzībām. No darbinieka tiek sagaidīts rūpīgs darbs, iegūstot un analizējot informāciju, „pareizs” novērtējums un atbilstīgas intervences gan satura, gan intensitātes ziņā.

Var teikt, ka politikas veidotājus interesē lineāra riska novērtēšanas un vadības attīstība, kur riska novērtējuma prognozes precizitāte ir būtisks rīcībpolitikas dienaskārtības jautājums. Politikas veidotāji, aprakstot riska novērtēšanu un vadīšanu,

---

²⁶ Sociālais darbs ir jauna profesija Latvijā. 1991. gadā tika izveidota pirmā sociālā darba studiju programma, un dažus gadus vēlāk augstskolu pabeidza pirmie sociālā darbā speciālisti (Šiļņeva, 2006).

raksturo to kā procesu, kas sastāv no secīgu darbību virknes. Darbinieks sāk ar informācijas vākšanu un riska novērtējumu, klasificējot likumpārkāpēju „zema”, „vidēja” vai „augsta” riska kategorijās, tam seko riskam atbilstošas intervences intensitātes un kriminogēnām vajadzībām atbilstošu kontroles un atbalsta pasākumu plānošana, tad šī plāna īstenošana. Nākamie darbības soļi ir riska pārvērtēšana un intervenču koriģēšana.

Šādu skatījumu pamato dienesta noteiktie kritēriji un principi, kā arī VPD centrālā aparāta sniegtais vērtējums probācijas darbinieku darbam ar klientu. Pirmkārt, tiek sagaidīts, ka probācijas darbinieks noteiks atbilstošu statiskā un dinamiskā riska vērtējumu. Otrkārt, tiek sagaidīts, ka darbinieks noteiks atbilstošu intervences intensitāti un intervences saturs būs balstīts likumpārkāpēja kriminogēnajās vajadzībās. Dienesta centrālā aparāta sagatavotie atzinumi par klienta lietu vadību, ilustrē šo lineāro riska izpratni. 2012. gadā probācijas dienesta centrālā aparāta darbinieki veica 55 probācijas uzraudzībā esošu klientu lietu pārbaudi²⁷. 12 lietās tika konstatētas riska novērtējuma neatbilstības dienesta standartiem, bet 34 lietās tika konstatēta klientam noteiktās uzraudzības intensitātes neatbilstība novērtētajam riska līmenim. Neatbilstības riska novērtēšanā ir saistītas ar statiskā riska pārvērtēšanu (5 klienta lietu kontroles atzinumos ir norādīts, ka kopējais statiskā riska līmenis ir pārāk augsts), dinamiska riska pārvērtēšanu (2 gadījumos norādīts uz dinamiskā riska pārvērtēšanu) un pietiekamu nenovērtēšanu (1 gadījums), kā arī kārtībā noteikto riska novērtēšanas termiņu neievērošanu (2 gadījumi). Daudz kritiskāk ir novērtēta darbinieku spēja praksē īstenot riska principu – likumpārkāpējiem ar augstāku riska vērtējumu nepieciešamas augstākas intensitātes intervences. Veiktajās pārbaudēs tika konstatēts, ka katram otrajam probācijas klientam (28 gadījumos no 55²⁸) ir noteikta pārāk zema uzraudzības intensitāte, kas neatbilst noteiktajam riska līmenim, savukārt katram devītajam klientam (6 gadījumi) uzraudzības intensitāte ir augstāka, kā to nosaka standarti. Mazāk nekā pusē pārbaudīto klienta lietu (21 gadījums) ir konstatēta uzraudzības intensitātes atbilstība noteiktajam riska līmenim. Šādu kontroles prakšu pastāvēšana norāda uz to, ka politikas veidotāji aplūko praktiķu veikto risku novērtēšanu un vadību „atbilst vai neatbilst

---

²⁷ Dienesta veikto pārbaudžu skaits 2012. gadā ir lielāks. Pārējo pārbaudžu rezultāti netika analizēti, jo tie neattiecas uz riska novērtēšanu.

²⁸ Jāatzīst, ka vairumā gadījumu uzraudzības intensitāte bija nepietiekama īsā laika periodā – lietas vadītāja atvaļinājuma laikā, kad uzraudzību īstenoja cits darbinieks, mainoties lietas vadītājam, u.tml.

standartiem” ietvarā, atklājot kļūdas un nobīdes, interpretējot neatbilstību iemeslus, sniedzot norādes par prakses „trūkumu” novēršanu.

Kopumā politikas veidotāji atzīst, ka ieviestie riska un vajadzību novērtēšanas instrumenti, atbildīgi tos piemērojot, palīdz strukturēt un organizēt uzraudzības procesu, sniedz vadlīnijas informācijas iegūšanai un pamatotu lēmumu pieņemšanai. Piemēram, dienesta centrālā aparāta darbinieks komentē:

Mēs sagaidām kvalitatīvu, tādu, kas atbilst metodikai vērtējumu. Ja instrumenti ir izstrādāti, tad ir jāvadās pēc šīs metodikas, jo tie palīdz pievērst uzmanību pamatproblēmai. Saka mums priekšā, kas ir jāmeklē, kāpēc jāmeklē, kā jāmeklē.

Centrālā aparāta darbinieks

Tomēr, kā to jau parādīja dienesta centrālā aparāta dalībnieku veikto kontroļu atzinumi, virknē gadījumu risks tiek pārvērtēts vai nenovērtēts, vai arī riska princips netiek ievērots, nosakot uzraudzības intensitāti. Politikas veidotāji šādas nobīdes skaidro ar nepietiekamu izpratni un kļūdainu riska atzīšanu, formālu pieeju riska novērtēšanai un informācijas trūkumu, kas liedz pieņemt pamatotu lēmumu.

Viens no kļūdainas atzīšanas aspektiem ir saistīts ar sākotnēju neizpratni par dinamisko risku. Dinamiskā riska skatījums, vismaz sākotnēji, sagādāja praktiķiem grūtības, kas dažkārt mudināja darbiniekus uzlūkot klientus no kategoriskā riska perspektīvas, proti, piemērojot šīs statiskās riska kategorijas un neņemot vērā katra konkrētā gadījuma individuālos aspektus:

Sākumā, kad mēs ieviesām riska novērtēšanas instrumentu, darbiniekiem bija grūti saprast, šo te, individuālo pieeju katram klientam. Likās, ka mēs tā ātri un vienkārši, varēsīm sašķirot visus pa riskiem. Atceros vienas darbinieces jautājumu: „Kāpēc mums vajag (vērtēt) tos statiskos faktoros (nosacīti) pirmstermiņa atbrīvotajiem? Tiem, kas nāk ārā no cietuma, tas (kopējais statisko faktoru vērtējums) visiem būs augsts.” Tā bija, jā. Pēdējā laikā neko tādu vairs neesmu dzirdējis.

Centrālā aparāta darbinieks

Gan politikas veidotāji un vadītāji, gan praktiķi atzīst, ka „kriminogēno vajadzību” jēdziens ir visai sarežģīts, un RVAR modeļa piedāvātais nošķirums starp „nekriminogēnām” un „kriminogēnām” vajadzībām ne vienmēr ir viegli realizējams praksē. Kāds pieredzēji praktiķis to komentē:

Mēs arī agrāk vairāk skatījāmies nu tādas sociālās problēmas. Mēs līdz galam nesapratām. Mēs tagad vairāk skatāmies, mēs tagad vairāk pieejam katram sīkumam, kā tas ir saistīts ar to recidīva līmeni. Sākumā mēs ne līdz galam sapratām, ka visas sociālās problēmas nenozīmē risku. Ja viņam bija visas tās sociālās problēmas, mēs uzreiz likām, ka viņš bija ‘augstais’ klients. ... Nu, ja viņam problēma ir, tad viņam ir problēma, bet vai tā problēma mudināja uz noziegumu? To mēs tā nevērtējam. Nav viņam specialitāte. Viņš neizdarīs taču noziegumu tāpēc!

Probācijas darbinieks

Par riska novērtēšanas prakses trūkumu tiek uzskatīta arī formāla, „atķeksēt vajadzīgo” novērtēšanas pieeja, kas tiek skaidrota gan ar rutīnas iestāšanos, gan instrumenta ”ticamības” problēmu, piemērojot to specifiskām probācijas klientu grupām.

Par rutīnas problēmu centrālā aparāta darbinieks komentē:

Var būt tā, ka tie atkārtotie novērtējumi tiek aizpildīti ķeksīša pēc. Pirmajā novērtējumā tu redzi: tur ir pamatojums tam katram riska faktoram, bet vēlāk RVN nav mainīts. Ir pagājis pusgads (atbilstoši standartiem atkārtots novērtējums ir jāveic ne retāk, kā reizi sešos mēnešos). Ja paskatās sarunas aprakstus, tu redzi, ka pa šo laiku ir daudz kas noticis, bet RVN tas neparādās. Viņš varēja daudz labāk visus tos faktoros novērtēt, ir nākusi klāt informācija, bet liekas, ka viņš to anketu aizpilda tikai tāpēc, ka mēs (VPD centrālais aparāts) to prasām. Var būt tā, ka darbinieks domā, es jau ar to klientu strādāju, es zinu ko daru, man ir plāns, kāpēc veltīt laiku un tur (novērtējumā) ko mainīt? Atstāšu kā ir.

Centrālā aparāta darbinieks

Savukārt instrumentu ticamības problēma tiek skaidrota ar Latvijā veiktu pētījumu trūkumu, praktiķu ikdienā gūto novērtēšanas pieredzi un atgriezenisko saiti, kas iegūta pēc tam, kad novērtējums ir veikts. Ieviešot RVN tika pieņemts, ka no Kanādas pārņemtais instruments ļaus klasificēt notiesātos riska grupās un prognozēt recidīva varbūtību. Instrumenta validitātes un uzticamības rādītāji, pārbaudot tos uz Britu Kolumbijā notiesāto likumpārkāpēju izlasi, ir bijuši pietiekami, lai šo instrumentu izmantotu Kanādas sodu izpildes praksē (Gleckman, 2004). Balstoties uz to, tika

pieņemts, ka, pielāgojot to Latvijas krimināltiesiskajai sistēmai un ieviešot to VPD, instrumenta prognozētspēja būs līdzīga. Tomēr šāds pieņēmums līdz šim nebija pārbaudīts. Praktiķiem šajā situācijā ir jāpaļaujas uz to, ka RVN instruments ir piemērots notiesāto kategorizēšanai riska grupās, lai gan droši pierādījumi, kas pamatotu instrumenta piemērotību Latvijas notiesāto personu populācijai, darbiniekiem līdz šim nebija pieejami. Iespējams, ka pētījumi, kas vērsti uz šī instrumenta piemērotības pārbaudi, veicinātu VPD darbinieku lielāku uzticēšanos šim instrumentam un mazinātu formālu, „vajadzīgo atņeksēt”, pieeju riska novērtēšanā.

Intervijās un fokusa grupās tika arī atzīts, ka riska novērtēšanas praksi ietekmē „viens instruments visiem” pieeja²⁹. Praksē darbinieki strādā ar dažādu kategoriju likumpārkāpējiem,³⁰ un ne vienmēr darbinieki ir pārliecināti, ka instruments ļauj atklāt visu to riska potenciālu, kas piemīt konkrētam novērtējamam likumpārkāpējam:

Gribu vēl nokomentēt to „ticības” jautājumu. Darbinieki dažreiz netic riska novērtēšanai, jo nav pārliecināti, ka tas instruments ir piemērots visiem likumpārkāpējiem. Ar lielāko daļu nav problēmu. Zaglim, vai tāds, kurš tur bijis vardarbīgs, tur nav šaubu. Bet ja ir tie ekonomiskie noziegumi, finanšu mahinatori, krāpnieki, nav pārliecības, ka instruments parāda to risku.

Centrālā aparāta darbinieks

Tāpat tiek atzīts, ka pastāv grūtības veikt dinamiskā riska novērtējumu personām, kas atrodas ieslodzījumā un pretendē uz pirmstermiņa atbrīvošanu. Darbinieki atzīst, ka būtisks informācijas avots riska novērtēšanai ir klienta uzvedība, informācija par klienta ikdienas rutīnu, dzīvesveidu, sociālo vidi un to, kā notiesātais mijiedarbojas ar citiem. Notiesātā uzvedība, ikdienas rutīna un mijiedarbība ar citiem cietumā ne vienmēr atklāj to, kāda būs ieslodzītā uzvedība pēc atbrīvošanas. Var teikt, ka novērtētājam, balstoties uz viņa rīcībā esošo informāciju par notiesātās personas dzīves vēsturi pirms ieslodzījuma un uzvedību ieslodzījuma vietā, ir jāmodelē ieslodzītā uzvedība un sociālā situācija pēc ieslodzījuma un šādā modelētā situācijā ir jāvērtē risks. Darbiniekiem, saskaroties ar situācijām, kad atbrīvotā ieslodzītā uzvedība atšķiras no tā, ko darbinieks bija

---

²⁹ Probācijas klientiem, kam tiek veikta riska novērtēšana, visiem, izņemot dzimumnoziedzniekus, tiek izmantots RVN pilngadīgajiem vai RVN nepilngadīgajiem.

³⁰ Probācijas klientu izdarīto noziedzīgo nodarījumu spektrs ir plašs – zādzības, krāpšanas, laupīšanas, miesas bojājumu nodarījumi, noziedzīgi nodarījumi, kas saistīti ar uzņēmējdarbību vai korupciju, ceļa satiksmes noteikumu neievērošanu, u.c.

prognozējis, zūd pārlicība par šādas novērtēšanas prakses efektivitāti, kā arī mazina paļaušanos uz novērtējuma rezultātu:

Darbinieki redz kā tas riska novērtējums strādā. Kamēr klients ir cietumā, viņš mums daudz ko sola – strādāšu, nedzeršu, sadarbošos ar probāciju. Bet, kad viņš iznāk ārā, situācija mainās. Darbinieki jautā: „Kāpēc mums ir vajadzīgs tāds RVN, ja mēs redzam, ka tā realitāte beigās ir pavisam cita? Tad mēs (centrālā aparāta darbinieks) parasti runājam, sakām: „Ko jūs rakstīsiet tai ziņojumā? Kādus pienākumus ieteiksiet, ja nevērtēsiet kriminogēnās vajadzības?” Bet tā ir, tie novērtējumi cietumā un uzraudzībā ir savādāki.

Centrālā aparāta darbinieks

Kopumā centrālā aparāta darbinieki atzīst, ka informācijas kvalitāte lielā mērā ir atkarīga no tā, kādas ir izveidojušās attiecības starp darbinieku un probācijas klientu. Darbinieka komunikācijas prasmes, empātija un ieinteresētība sniegt palīdzību, spēja veidot konstruktīvas attiecības, uzklaustīt un uzdot jautājumus, skaidrot sarunas un jautājumu nolūku – šīs ir tās prasmes un attieksmes, kas palīdz darbiniekiem izprast konkrētā klienta dzīves situāciju, tādējādi arī atbilstošāk, kvalitatīvāk veikt riska novērtējumu. Īpaši tiek uzsvērtas darbinieku prasmes izzināt specifiskos apstākļus, kuros noziedzīgais nodarījums ir noticis. Var teikt, ka sadarbības attiecību kvalitāte ir būtisks riska novērtējuma atbilstības aspekts, proti, darbinieka – klienta attiecības veido to ietvaru kādā novērtējums notiek:

Es redzu, nav bijusi saruna. Vai tās ir bailes runāt? Vai klients saka, ka viņš par šo tēmu nevēlas runāt un darbinieks to tā pieņem? Es nezinu. Bet ja tu nejautā, neanalizē, kā tas noziegums ir noticis, kas bija pirms tam, kas notiek šobrīd, tad ir ļoti, ļoti grūti novērtēt. Kā lai zina, kas bija tie apstākļi, kas ir tās kriminogēnās vajadzības, ja mēs nezīnām, kas tur īsti notika. Pēc tam arī darbu ir grūti plānot, jo nav jau skaidrs, kas ir problēma.

Centrālā aparāta darbinieks

Apkopojot politikas veidotāju viedokļus par riska novērtēšanas praksi VPD, ir jāatzīst, ka politikas veidotāju galvenās rūpes ir saistītas ar formalizētas riska novērtēšanas un vadības sistēmas uzturēšanu, standartos noteiktās prakses leģitimitātes nodrošināšanu un aizstāvēšanu. Risks tiek skatīts no reālisma epistemoloģijas perspektīvas, proti, kā vērtību-neitrāls, pārsvarā empīriski pamatots un koriģējams novērtējums, kur kļūdas un radušās nobīdes ir labojamas attiecībā pret iepriekš noteiktām

normām (Kemshall, 2000: 148). Aplūkojot riska novērtēšanas un vadības prakses no šādas perspektīvas – „atbilst” vai „neatbilst” izvirzītajiem standartiem, netiek pietiekami atzīta konteksta faktoru nozīme un nenoteiktība kādā šie procesi notiek.

Savukārt praktiķu skatījums bieži vien atklāj citādās riska zināšanas, kur riska novērtēšanas un vadības kontekstam, individualizētam vērtējumam un „riska nenoteiktībai” (Kemshall, 2000:149) ir piešķirta būtiska nozīme, novērtējot un vadot risku.

Praktiķi, līdzīgi kā politikas veidotāji, raksturo uzraudzības procesu un min secīgus procesa soļus. Sākotnēji varētu šķist, ka riska novērtēšana un vadīšana ir lineārs process, proti, „klienta risku/vajadzību novērtējums – intervenču plānošana – mērķēta intervence – pārvērtējums – intervenču plānošana– mērķēta intervence”. Tomēr, iedziļinoties praktiķu atbildēs, var konstatēt, ka šis novērtēšanas un vadības modelis ir daudzslāņaināks, novērtēšana un riska vadība ir savijusies un katrs no procesa posmiem ir citu posmu un riska un vadības konteksta ietekmēts. Darbiniekam ir ne vien jāspēj tulkot RNAR principus praksē, saskaņojot to ar dienesta standartiem, bet jāspēj tos pielāgot individuālam gadījumam un sistēmas radītajam ietvaram. Šī iemesla dēļ, var teikt, ka zināšanas par risku ir balstītas ne vien informācijā par likumpārkāpēja kriminālo pagātni un dinamiskajiem faktoriem, kas raksturo konkrētā brīža situāciju, bet arī novērtētāja pieredzē, vērtībās un „taktiskajās zināšanās” par riska novērtēšanas un vadības modeli, tā radītām iespējām un ierobežojumiem. Interviju laikā praktiķi atzina, ka veicot RVN, viņi ne vien vērtē iegūto informāciju par klienta risku un vajadzībām, bet ņem vērā arī to, kādas iespējas un ierobežojumus radīs viņu pieņemtais lēmums.

Es tur (statiskais risks) vienmēr pūlējos tā mazāk, labāk ar tām vajadzībām (dinamiskais risks). Nu grūti jau to (‘zems’, ‘vidējs’ vai ‘augsts’ vērtējums) ielikt. Nav jau vienmēr pateikts, kurā vietā bija zems vai vidējs. Ja ir uz tādas robežas, tad es vienmēr lieku zemāku. ... Nav tādas instrukcijas, cik tur procentu būs tas zemais, vidējais vai augstais risks. Un vairāk ir tīri tā, kā mēs paši to izjūtam. Nu jā. Es, aizeju uz zemāku (statisko faktoru vērtējumu), vajadzībām uztaisu augstāku. Tādā veidā uzraudzība arī paliek augstāka, jo pamainīt taču nevar vairāk to pirmo daļu (atbilstoši standartiem statiskais risks, ja tas ir pareizi novērtēts nevar tikt samazināts).

Probācijas darbinieks

Šis praktiķa viedoklis atklāj to, kā riska vērtējumu ietekmē zināšanas par turpmāko uzraudzības procesu. Darbinieks, pieņemot lēmumu par klienta iekļaušanu noteiktā riska kategorijā, ņem vērā to, ka statistiskā riska vērtējums nav samazināms, savukārt dinamiskais risks var gan pieaugt, gan samazināties. Tādējādi, izšķiroties par zemāku statistiskā riska vērtējumu un augstāku dinamiskā riska vērtējumu, darbinieks gan līdzsvaro kopējo riska/vajadzību vērtējumu (no kopējā vērtējuma ir atkarīga uzraudzības intensitāte), gan saglabā plašākas iespējas turpmākajā uzraudzības procesā variēt ar uzraudzības intensitāti.

Novērtējot risku, darbinieki interpretē risku turpmākās uzraudzības kontekstā un to nevar skatīt vienkāršoti (lineāri) - vispirms ir novērtējums, tam seko uzraudzības plānošana un īstenošana. Kādi resursi ir pieejami? Vai uzvedības progresa gadījumā būs iespējams 'risku' pazemināt? Vai uzraudzības procesu sākt ar augstāku riska vērtējumu, bet klienta uzvedības progresa gadījumā „apbalvot” klientu ar zemāku riska vērtējumu, vai izmantot riska paaugstināšanu kā „sodu”? Šie ir tikai daži no jautājumiem, ko darbinieki risina jau riska novērtēšanas laikā, savukārt darbinieku rastās atbildes ietekmē riska novērtējumu:

Ja tur ir piecdesmit uz piecdesmit, „zems” vai „vidējs”, ko es daru. Pašā sākumā es lieku augstāku risku, tad skatos. Tas cilvēcīgi, tā vieglāk. Es viņiem saku: „Sākumā mums būs divas tikšanās mēnesī un ja nebūs problēmu, tad tās tikšanās reizes varēsīm samazināt”. Nevis otrādi. Ja es ielikšu „zemu”(riska vērtējumu), man būs jāskaidro viņam, kāpēc mēs līdz šim tikāmies tikai reizi, bet nu (atbilstoši standartiem, ja tiek paaugstināts riska vērtējums, tad darbiniekam ir jāpalielina arī tikšanās reižu skaits) viņam būs jānāk divas vai trīs. Un viņam ir tā motivācija censties, lai nebūtu jānāk tās divas reizes. ...Otra lieta ir mūsu programmas. Ja es redzu, ka tā programma viņam der, es ielikšu to vidējo risku un nosūtīšu uz programmu. Protams, ja tas ir zems klients, es viņam to risku nedzīšu uz augšu tikai tāpēc, lai dabūtu tai programmā. Tā nē, bet ja ir tie piecdesmit uz piecdesmit, tad, jā.

Probācijas darbinieks

Probācijas darbinieka norāde uz kognitīvās terapijas programmām, kuru pieejamība dienestā ir viens no apsvērumiem pieņemot lēmumu par risku, atklāj daudz plašāku riska novērtēšanas un vadības aspektu. Resursu pieejamība (vai iespējamā pieejamība) ietekmē lēmumus par riska līmeņa noteikšanu. Ieviešot praksē RVAR modeli un ievērojot riska principu – resursi tiek koncentrēti uz likumpārkāpējiem ar augstāku

risku. Pats RVAR modelis nosaka šo riska un resursu saistību. To, ka resursu pieejamība ietekmē riska kategorizāciju, ilustrē VPD normatīvo aktu izmaiņas, kas nosaka uzraudzības intensitāti. 2006. gadā Valsts probācijas dienesta apstiprinātā kārtība (VPD, 2006) noteica, ka ar „zema” riska kategorijā iekļautajiem likumpārkāpējiem probācijas darbinieks tiekas vienu līdz divas reizes mēnesī. 2009. gadā, izdodot rīkojumu, uzraudzības intensitāte „zema” riska klientu kategorijai tiek samazināta līdz vienai tikšanās reizei trijos mēnešos. Tas ir ekonomiskos apsvērumos balstīts lēmums, reaģējot uz ekonomiskās krīzes izraisīto būtisko finansējuma samazinājumu VPD. Savukārt 2012. gadā, izvērtējot uzraudzības praksi un pārskatot probācijas dienesta resursus, uzraudzības intensitāte zema riska klientiem atkal tiek palielināta. Jaunie standarti nosaka to, ka darbiniekam ar klientu ir jātiekas vismaz vienu reizi divos mēnešos vai vienu reizi mēnesī, ja probācijas klients ir nepilngadīgs vai viņš ir notiesāts par dzimumnozieguma izdarīšanu (VPD, 2012). Sekojot RVAR modeļa loģikai, uzraudzības intensitāte tiek palielināta tad, ja pieaug recidīva risks, savukārt intensitāte tiek samazināta, mazinoties notiesātā radītajiem draudiem. Tas liek mājīgi domāt, ka zema riska klienti ekonomiskās krīzes laikā bija kļuvuši mazāk bīstami, bet vēlāk viņu risks atkal pieauga. Ir skaidrs, ka notiesāto risku noteica ekonomiskie apsvērumi, nevis zema riska grupas notiesāto radītais apdraudējums.³¹

Intervijās paustie viedokļi un prakses piemēri parāda to, ka politikas radītie ietvari un lokālās prakses, kas no vienas puses ir saistītas ar RVAR principos balstītiem institūcijas standartiem, no otras puses ir saistīti ar praktiķu un politikas veidotāju lēmumiem, kas ir atkarīgi no pieejamiem resursiem, raksturo to nenoteiktību kādā risks tiek novērtēts un vadīts. Var teikt, ka novērtēšana ir mijiedarbība starp praktiķa pieredzi un iegūto informāciju, vērtībām, priekšstatiem un apsvērumiem, kas ir saistīti ar nenoteiktību un nākotnes scenārijiem, resursiem, kas ir pieejami darbam ar klientu. Tāpēc risku veido ne vien uzkrātās zināšanas par likumpārkāpēja kriminālo pagātņi un viņa kriminogēnajām vajadzībām, bet arī institucionālās prakses un pieejamie resursi riska novēršanai. Riska kategorizēšanu un lēmumus par risku nepieciešams aplūkot plašākā

---

³¹. Kemšela ir aprakstījusi līdzīgu piemēru. Ieviestais riska novērtēšanas instruments noteica tik lielu augsta riska notiesāto skaitu, ka iestādei nebija resursu, lai nodrošinātu atbilstošus pasākumus. Tāpēc bija nepieciešams pārskatīt slietīgā rādītājus. Pētniece secināja, ka “Būtībā resursu pieejamība (vai iespējamā pieejamība) nosaka riska kategorizāciju.” (Kemshall, 2003: 97)

kontekstā, kur dažādās zināšanas par risku, praktiķu stratēģijas un pieejamie resursi nosaka riska novērtēšanas prakses un rezultātu.

Latvijas kriminālās justīcijas sistēma nav piedzīvojusi aktuārā novērtējumā balstītu riska stratēģiju plašu atzīšanu, salīdzinot ar Rietumiem, kur aktuārās prakses ir plaši atzītas. Latvijas sodu izpildes stratēģiju attīstību vairāk raksturo plūstošā riska ienākšana, kas līdz ar probācijas izveidi, RVAR modeļa atzīšanu un riska/vajadzību instrumentu ieviešanu, radīja iespēju citādām riska zināšanām, kas atšķīrās no līdz tam sodu praksē iesakņotās kategoriskā riska izpratnes. Mūsdienās Latvijas kriminālās justīcijas sistēmai piemīt dažādu riska zināšanu un no tām izrietošu novērtēšanas un vadības prakšu līdzāspastāvēšana. Šo līdzāspastāvēšanu raksturo epistemoloģiskas un ontoloģiskas atšķirības, kas ir zināšanu pamatā, no kurām izriet atšķirīgas stratēģijas riska izzināšanā un tālākā vadībā. Iepriekš aprakstītie prakses piemēri un speciālistu viedokļi atklāj riska zināšanu daudzveidību un konfliktus, kas starp šiem atšķirīgiem riska priekšstatiem pastāv.

Radītais prakses ietvars un VPD standartos fiksētā riska novērtēšanas un vadības struktūra priekšplānā izvirza organizācijas atbildīguma aspektu (*organizational accountability*), tomēr šis ietvars ir „sastindzis” un nesniedz praktiķiem iespēju aptvert un vadīt risku tās daudzveidībā. Savukārt praktiķu skatījums ir daudzveidīgāks un dažādās riska zināšanas rada gan ierobežojumus, gan iespējas, kur praktiķu brīva un pārdomāta rīcība ir viens no labas prakses būtiskiem elementiem. No vienas puses darbinieku ikdienas prakses palīdz pārvarēt institūcijas radītos šķēršļus un elastīgi risināt problēmas, no otras puses formāla riska novērtēšana, paļaušanās uz ”veselo saprātu” un kļūdaina atzīšana ir ne vien netaisnīga pret klientu, bet arī neefektīva prakse, jo īpaši apzinoties tos ierobežotos resursus, kas ir probācijas dienesta rīcībā. Var piekrist Īdijai un Kantonam (2002), ka atbildīgums drīzāk ir jāuztver kā ”dinamisks process, nevis kā pabeigts stāvoklis” (Eadie, Canton, 2002:23.lpp.). Gan augsts atbilstīgums (saskaņotība un standartu ievērošana), gan plaša rīcības brīvība ir vienlīdz būtiski labas prakses aspekti (Eadie, Canton, 2002).

Līdztekus vajadzībai pēc saskaņotākām, teorētiski un empīriski pamatotākām zināšanām par risku, praksēm caur kurām šis risks tiek atklāts un vadīts, ir nepieciešams radīt tādu riska ietvaru, kas būtu gan efektīvs (ļautu nodrošināt sabiedrības aizsardzību un drošību), gan taisnīgs (ierobežojumi, nav lielāki kā nepieciešami risku novēršanai). Riska novērtēšanas un vadības kontekstā tas šodien ir Latvijas sodu izpildes politikas izaicinājums, un ar akadēmiskās vides atbalstu jārisina. Heizela Kemšela, norādot uz šo izaicinājumu, rakstīja:

Izaicinājums politikas veidotājiem un augstākā līmeņa vadītājiem nav izveidot riska vadības sistēmas per se, bet gan integrēt atšķirīgas, dažādas, brīžiem konkurējošas risku zināšanas vienojošā un sadarbīgā sistēmā efektīvai riska vadībai.

(Kemshall, 2000:154.lpp.)

Dažādo riska zināšanu līdzāspastāvēšana norāda uz kompleksa, zināšanas integrējoša, riska novērtēšanas un vadības modeļa izveides nepieciešamību. Šāda modeļa izveidei ir nepieciešama dziļāka noziedzības problēmas izpēte un pastāvošo noziedzības kontroles prakšu novērtējums. Tāpēc šis pētniecības virziens būtu jāattīsta. Tāpat Latvijas sodu izpildes politikas veidotājiem ir jāatzīst izmaiņu nepieciešamība riska novērtēšanas un vadības praksēs, pievēršot lielāku uzmanību riska zināšanu dažādībai un tam, kā šīs zināšanas tiek veidotas. Atzīt šo izaicinājumu un rast risinājumu, tas būtu gan ieguldījums lielākā sabiedrības drošībā, gan resurss virzībai uz taisnīgāku un efektīvāku sodu politiku un praksi.

NOSLĒGUMS SECINĀJUMI UN REKOMENDĀCIJAS

Promocijas darbā ir analizēta recidīvā noziedzība un tās prognozēšanas iespējas, kas tiek aplūkotas plašākā „riska pārvaldības” ietvarā, proti, „risks” kā sociāls mehānisms, lai novērstu jaunu NN izdarīšanu. Darbā ir apzinātas un izvērtētas dažādas teorētiskās pieejas, kas skaidro NN izdarīšanu un iespējas to prognozēt. Pētījuma ietvaros ir analizēti recidīvu ietekmējošie faktori un riska novērtēšana kā recidīvu prognozējoša prakse.

Līdztekus riska novērtēšanas prakšu izpētei, promocijas darba mērķis bija analizēt šīs prakses plašākā ietvarā, raksturojot riska novērtēšanas prakšu veidošanās un uzturēšanas kontekstu, paplašinot notiesātjaam piemītošā vai piešķirtā riska skaidrojuma iespējas.

Promocijas darba secinājumu daļā ir raksturoti nozīmīgākie pētījuma atklājumi un to ietekme riska novērtēšanas prakšu pilnveidošanā. Ņemot vērā to, ka prakšu pilnveide nav iespējama bez labākas riska fenomena izpratnes, kas lielā mērā ir pētniecības uzdevums, tad secinājumu daļā ir iekļauti arī ieteikumi turpmākiem akadēmiskiem un lietišķiem pētījumiem.

1. Noziedzīgo nodarījumu dažādība un riska faktoru daudzveidība neļauj izveidot visaptverošu riska prognozēšanas modeli, tomēr virkne riska faktori uzrāda noturīgu un statistiski nozīmīgu ietekmi uz atkārtotu NN varbūtību

Promocijas darbā ir analizēta dažādu faktoru ietekme uz jauna NN varbūtību. „Recidīvistu” un „ne-recidīvistu” grupas statistiski nozīmīgi atšķiras pēc dzimuma, vecuma, izglītības līmeņa, ekonomiskās aktivitātes, nodarbinātības (ar darba līgumu nodarbinātas personas retāk izdara jaunu NN kā personas, kam nav darba), sodāmību skaita, notiesātai personai piespriestā soda izpildes veida (NoN retāk izdara jaunu noziedzīgu nodarījumu), izdarītā NN veida (izlasē iekļautās personas, kas bija veikušas zādzības, krāpšanas un piesavināšanās, izdarīja jaunus NN biežāk, salīdzinot ar citus noziedzīgos nodarījumus izdarījušo personu grupu). Savukārt tautība, uzraudzības perioda ilgums un sevišķo pantu skaits indeksa noziegumā nav rādītāji, kas raksturo atšķirības starp recidīvu izdarījušo un neizdarījušo grupām.

Aplūkojot atsevišķu mainīgo sakarības ar recidīva esamību vai neesamību, nav iespējams analizēt vairāku neatkarīgo mainīgo mijiedarbības radīto ietekmi. Tāpēc datu salīdzināšanai un sakarību raksturošanai tika izmantota binominālās loģistikās regresijas metode, veidojot vairākus recidīva prognozēšanas modeļus. Modeļi tika veidoti: 1) iekļaujot tikai demogrāfiskās un sociālekonomiskās pazīmes; 2) iekļaujot demogrāfiskās, sociālekonomiskās pazīmes, kriminālo pagātņi un indeksa noziegumu raksturojošos mainīgos; 3) veidojot modeļus pēc izdarītā NN veida (analīzes ietvaros tika veidoti recidīvu ietekmējošo faktoru modeļi „par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu notiesāto personu grupai” un „pārējie notiesātie”).

Veiktā analīze parādīja, ka iepriekšējo sodāmību skaits ir notiesātās personas kriminālās pagātnes rādītājs, kas vairākos modeļos uzrāda nozīmīgu ietekmi uz recidīva varbūtību. Tāpat notiesātās personas vecums un sodu izpildes gaita ir pazīmes, kas modeļos uzrāda saistību ar recidīva varbūtību. Par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu notiesāto personu grupai recidīva varbūtību ļauj prognozēt nodarbinātības faktors. Bez darba esošās notiesātās personas, kas sodītas par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu, biežāk izdarīja jaunu noziedzīgu nodarījumu, nekā par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu notiesātās personas, kuras bija nodarbinātas. Ja darba esamība vai neesamība ļauj prognozēt recidīva varbūtību par zādzību, krāpšanu vai laupīšanu sodīto personu grupā, tad par citiem noziegumiem notiesāto grupā, darba esamība vai neesamība nav pazīme, kas norāda uz recidīva varbūtību.

No modeļos iekļautām pazīmju grupām, vienīgā pazīmju grupa, kas nevienā no modeļiem neapstiprināja ietekmi uz recidīva prognozi, bija izglītību raksturojošie rādītāji.

Apkopojot recidīvistu” un „ne-recidīvistu” grupu atšķirības, pirmkārt, virkne faktoru uzrāda noturīgu saistību ar recidīva varbūtību, kas būtu jāņem vērā, novērtējot risku. Otrkārt, aplūkotie modeļi parāda, ka faktoru ietekme uz recidīva varbūtību dažādos modeļos ir atšķirīga. Tas nozīmē, ka, novērtējot risku un prognozējot recidīvu, ir jāņem vērā tas, ka faktora prognozējošais spēks ir saistīts gan ar to, kādi faktori tiek iekļauti modelī, gan to, kādi kritēriji tiek izvēlēti gadījumu grupēšanai. Tādējādi, veiktā analīze iedrošina uzskatīt, ka izveidot visaptverošu un vienotu recidīvu prognozējošu modeli un atrast recidīvu prognozējošus faktorus, kas aptvertu visu daudzveidīgo noziegumu spektru un dažādos likumpārkāpējus, varētu būt visai problemātiski un visdrīzāk ir

neiespējami. Tomēr padziļināta un regulāra recidīvās noziedzības izpēte ir nepieciešama, lai rastu piemērotākus risinājumus recidīva prognozēšanai.

2. Recidīvu ietekmējošo faktoru dažādība ierobežo recidīva prognozēšanu

Efektīvas riska novērtēšanas un recidīva prognozēšanas kontekstā, recidīvu ietekmējošo faktoru dažādība rada dilemmu. No vienas puses, var tikt veidots visaptverošs riska novērtēšanas modelis, ietverot tajā tikai nozīmīgākos recidīva varbūtību ietekmējošos faktoros, tādējādi atsakoties no tiem recidīva varbūtību ietekmējošiem faktoriem, kas raksturīgi specifiskām grupām, vai atsakoties no tiem faktoriem, kas kopējā modelī neuzrāda recidīva prognozēšanas spēku. Tādējādi tiek samazināta recidīva varbūtības prognozēšanas precizitāte, jo virknes faktoru ietekme uz recidīvu ir konstatējama, īstenojoties noteiktiem nosacījumiem. Piemēram, faktori, kas ietekmēs recidīva varbūtības prognozi, atšķirsies tad, ja pēdējais noziegums būs bijis saistīts ar zādzību, krāpšanu vai piesavināšanos, pretstatā tiem gadījumiem, kad pēdējais izdarītais noziedzīgais nodarījums nav bijis saistīts ar prettiesisku mantas iegūšanu, to nozogot, izkrāpjot vai piesavinoties. Pretēja pieeja ir atsacīšanās no vienota recidīva prognozēšanas modeļa, veidojot elastīgāku riska novērtēšanas pieeju. Šāds risinājums ietver dažādus riska novērtēšanas modeļus, proti, atšķirīgus instrumentus un novērtēšanas pieejas (piemēram, izveidojot un ieviešot papildus riska novērtēšanas instrumentus), kuros recidīva varbūtību ietekmējošie faktori tiek iekļauti vai izslēgti, balstoties uz konkrēto faktoru ietekmi uz recidīva varbūtību.

Citu valstu riska novērtēšanas prakses liecina, ka ir iespējams veidot riska novērtēšanas modeļus specifiskām notiesāto kategorijām (skatīt 3. nodaļu). VPD jau ir ieviesis riska un vajadzību novērtēšanas instrumentus par dzimumnoziegumiem notiesāto personu riska novērtēšanai. Elastīgāka pieeja un specifisku riska novērtēšanas instrumentu ieviešana varētu būt piemērots risinājums, kā uzlabot riska novērtēšanas un vadīšanas prakses. VPD būtu nepieciešams veidot elastīgāku riska novērtēšanas modeli, kas vairāk ņemtu vērā izdarītā NN veidu, proti, būtu vēlami atbilstoši novērtēšanas instrumenti citām notiesāto personu kategorijām (piemēram, personām, kas notiesātas par vardarbīgiem NN, kas nav dzimumnoziegumi).

Izvēloties šādu risinājumu, būtu nepieciešams gan pētnieku atbalsts instrumentu izstrādei un modeļu pārbaudei, gan resursu ieguldījums novērtētāju apmācībā (pieeja pieprasa novērtētāja profesionalitāti, izvēloties konkrētai situācijai un likumpārkāpējam piemērotāko riska novērtēšanas instrumentu).

3. Notiesāto personu iekļaušana riska kategorijā ir saistīta ar plašu pazīmju loku

Analizējot notiesāto personu kategorizēšanu riska kategorijās, ir jāsecina, ka notiesātās personas, kas ieguvušas zemu, vidēju vai augstu riska vērtējumu, statistiski nozīmīgi atšķiras gan pēc demogrāfiskām un sociālekonomiskām pazīmēm, gan pēc kriminoloģiskām pazīmēm.

Zema, vidēja un augsta riska grupas savā starpā ir atšķirīgas. Vīriešiem pastāv lielāka varbūtība tikt iekļautiem augstākā riska kategorijā, nekā sievietēm. Personas, ar nepabeigtu pamatizglītību, notiesātie, kas nav nodarbināti, biežāk tiek iekļauti augstākā riska kategorijā. Katrs ceturtais bez darba līguma nodarbinātais (28%), kā arī gandrīz puse (43%) bez darba esošo notiesāto ir iekļauti augsta riska kategorijā. Savukārt, tikai 12% pašnodarbinātie vai ar darba līgumiem nodarbinātie, kā arī 11% ekonomiski neaktīvie (studenti, pensionāri, u.tml.) ir iekļauti augsta riska kategorijā.

Tāpat notiesāto personu vidējais vecums zema un augsta riska grupās ir atšķirīgs - augsta riska grupai vidējais vecums ir mazāks. T-testa rezultāti parāda, ka zema riska grupā iekļauto notiesāto vidējais vecums ir 32,4 gadi, bet augsta riska grupā iekļauto vidējais vecums ir 29,34 gadi. Šīs grupu vidējā vecuma rādītāju atšķirības ir statistiski nozīmīgas. Savukārt vidēja riska grupā iekļauto notiesāto vecums ir 30,1 gads.

No pazīmēm, kas raksturo notiesāto noziegumu vēsturi, statistiski nozīmīgas atšķirības ir saistītas ar iepriekšējo sodāmību skaitu, soda izpildes veidu un nozieguma veidu. Personām ar lielāku iepriekšējo sodāmību skaitu, nosacīti pirms termiņa no brīvības atņemšanas soda atbrīvotajiem un personām, kuru pēdējā sodāmība ir par zādžībām, piesavināšanos, krāpšanu, mantas tīšu iznīcināšanu vai laupīšanu, ir lielāka varbūtība tikt iekļautām augstākā riska kategorijā.

Notiesātie ar garāku kriminālo vēsturi, tas ir, vairāk sodāmībām, biežāk tiks iekļauti augstāka riska kategorijā, salīdzinot ar personām bez iepriekšējām sodāmībām. T-testa rezultāti parāda, ka zema riska grupas vidējais iepriekšējo sodāmību skaits ir 0,43

sodāmības, bet augsta riska grupas vidējais iepriekšējo sodāmību skaits ir 2,13 sodāmības. Šīs grupu vidējo rādītāju atšķirības ir statistiski nozīmīgas.

Personas, kas notiesātas par zādzību, krāpšanu vai piesavināšanos, biežāk tiek iekļautas augsta riska kategorijā, salīdzinot ar tiem, kuri šādus noziegumus nav veikuši. Par zādzībām notiesātie 33% gadījumu ir iekļauti augsta riska kategorijā, bet citi notiesātie, kas šādu noziegumu nav veikuši, 20% gadījumu. Arī personas, kas notiesātas par tīšu mantas iznīcināšanu, biežāk tiek vērtētas kā augsta riska likumpārkāpēji (51% *versus* 24%). Tāpat personas, kas notiesātas par laupīšanu, biežāk (35%) ir iekļautas augsta riska kategorijā, salīdzinot ar citiem izlasē iekļautajiem likumpārkāpējiem (24%).

Savukārt personas, kas notiesātas par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu (neskaitot personas, kas braukušas dzērumā), un personas, kuras izdarījušas noziedzīgus nodarījumus tautsaimniecībā, biežāk tiek vērtētas kā zema riska likumpārkāpēji. 82% ceļu satiksmes noteikumu pārkāpēji un 62% notiesātie, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus tautsaimniecībā, ir iekļauti zema riska kategorijā.

Vairums no iepriekš minētajām pazīmēm nav tiešā veidā pārnesamas uz RVN. Nozieguma veids, soda veids par pēdējo NN un notiesātās personas vecums - tās ir pazīmes, kas pastarpināti var ietekmēt riska vērtējumu, bet tās nav noteiktas instrumentā kā novērtējamās pazīmes. Promocijas darbā veiktā analīze parāda šo pazīmju saistību ar notiesātajam piešķirto riska kategoriju, bet neatbild uz jautājumu par to, cik lielā mērā minētie faktori ir bijuši nozīmīgi tiem speciālistiem, kas veica novērtēšanu. Tomēr, domājot par riska novērtēšanas un prakses pilnveidošanu, būtu lietderīgi izvērtēt šo pazīmju iekļaušanu RVN.

4. Pastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp riska novērtējumos iekļauto pazīmju saistību ar varbūtību tikt iekļautam noteikta riska kategorijā

Var konstatēt, ka modeļos iekļautās pazīmes ļauj prognozēt varbūtību personai tikt iekļautai zema, vidēja vai augsta riska kategorijā. Atšķirību raksturošanai tika izmantota binominālā loģistikās analīzes metode, nosakot zema un augsta riska kategorijas par atkarīgo mainīgo, bet pārējās pazīmes (statiskā un dinamiskā riska faktori) modelī tika iekļautas kā neatkarīgie mainīgie. Kriminālās pagātnes rādītāji (kriminālās pagātnes faktoru modelis) un ikdienu raksturojošie funkcionālie rādītāji (dinamiskā riska

faktoru modelis) tika grupēti, sākotnēji analizējot tos kā atsevišķas riska pazīmju kopas (modeļi), kam sekoja abu grupu apvienošana vienotā modelī.

Noturīgu ietekmi uz riska kategoriju vairākos modeļos uzrādīja faktori: „iepriekšējo sodāmību skaits”, „atradies ieslodzījumā” un „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā”.

Mainoties iepriekšējo sodāmību rangam tikai par vienu vienību, varbūtība tikt iekļautam augsta riska kategorijā palielinās gandrīz 2 reizes (kriminālās pagātnes faktoru modelis). Apvienotajā modelī, palielinoties sodāmību rangam par vienu vienību, varbūtība, ka notiesātais tiks iekļauts augsta riska kategorijā ir 3 reizes lielāka.

Novērtētai personai, par kuru vērtētājam ir zināms, ka viņa ir atradusies ieslodzījumā, ir gandrīz 4 reizes lielāka varbūtība tikt iekļautai augsta riska kategorijā, salīdzinot ar notiesāto, kas nav izcietis sodu ieslodzījumā (kriminālās pagātnes faktoru modelis). Apvienotajā modelī, varbūtība, ka notiesātā persona tiks iekļauta augsta riska grupā, ir 14 reizes lielāka tām personām, kas sodu vai tā daļu ir izcietušas cietumā.

Nozīmīga pazīme zema un augsta riska atšķirību raksturošanai ir „administratīvo pārkāpumu skaits pēdējā gada laikā”. Katrs jauns pēdējā gada laikā izdarīts administratīvs pārkāpums varbūtību tikt iekļautam augsta riska kategorijā palielina aptuveni 3 – 4 reizes (kriminālās pagātnes faktoru modelis un apvienotais modelis).

Savukārt no ikdienas funkcionālo faktoru grupas, noturīgu ietekmi uz riska kategoriju vairākos modeļos uzrāda faktori: „nodarbinātība”, „draugu paziņu loks”, „attieksme” un „vielu lietošanas problēma”.

Būtiskākais dinamiskā riska faktors, kas ietekmē varbūtību tikt iekļautam augsta riska grupā ir „nodarbinātība” (dinamiskā riska faktoru modelim $\text{Exp}(B) = 3,874$, $p < 0,001$; apvienotajam modelim $\text{Exp}(B) = 10,147$; $p < 0,01$).

Mazāku, tomēr statistiski nozīmīgu ietekmi modeļos uzrāda faktori „attieksmes” (dinamiskā riska faktoru modelim $\text{Exp}(B) = 1,912$; $p < 0,1$; apvienotajam modelim $\text{Exp}(B) = 5,399$; $p < 0,1$) un „draugu/paziņu loks” (dinamiskā riska faktoru modelim $\text{Exp}(B) = 2,237$, $p < 0,1$; apvienotajam modelim $\text{Exp}(B) = 4,125$; $p < 0,1$). Tāpat notiesātajiem, kam psiho-aktīvo vielu lietošana ir novērtēta kā problēma, ir lielāka varbūtība tikt iekļautiem augsta riska kategorijā (dinamiskā riska faktoru modelim $\text{Exp}(B) = 2,782$, $p < 0,005$; apvienotajam modelim $\text{Exp}(B) = 4,580$, $p < 0,1$).

5. Riska novērtēšanas prakse ļauj klasificēt notiesātos riska kategorijās, un jauna nozieguma (recidīva) rādītāji nozīmīgi atšķiras zema, vidēja vai augsta riska grupām, tomēr prognozes par jaunu noziedzīgu nodarījumu ir vājas (AUC no ROC =0,63)

Pārbaudot to, cik precīza ir probācijas darbinieku prognoze un cik attaisnota ir likumpārkāpēju iekļaušana noteiktās riska kategorijās, izpētes rezultāti ļauj secināt, ka RVN instrumentu izmantošana ļauj klasificēt notiesātos riska kategorijās pēc to recidīva varbūtības līmeņa (nošķirt zema, vidēja un augsta riska grupas).

Iekļaujot analizē mainīgo, kas raksturo laiku, ir uzskatāmi redzamas recidīva atšķirības zema, vidēja un augsta riska grupās („vidēja riska” grupā iekļautie gandrīz 2 reizes biežāk ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, salīdzinot ar zema riska grupā iekļautajiem ($\text{Exp}(B) = 1,922$, $p < 0,005$), bet augsta riska grupā iekļauto recidīva rādītāji ir gandrīz 3 reizes lielāki nekā zema riska grupai ($\text{Exp}(B) = 2,957$, $p < 0,001$)). Skatoties pēc šiem rādītājiem, var konstatēt, ka riska vērtējums ir noturīgs laikā., Zema riska grupā „izdzīvojušo” īpatsvars ir lielāks visā novērojuma periodā. Šādi rezultāti ļauj uzskatīt, ka riska novērtēšanas praksei ir recidīvu prognozējošs spēks.

Lai gan veikto prognožu rādītāji (AUC = 0,63) ir labāki par nejaušu notiesāto iekļaušanu riska kategorijā (nejaušu iekļaušanu raksturo AUC = 0,5), prognožu kvalitāte ir salīdzinoši zema (prognožu kvalitāte pielietojot aktuāru riska novērtēšanas instrumentu ir augstāka un tā parasti ir robežās no 0,7 – 0,8), tomēr tā ir līdzīga ar citiem novērtējumiem, kas balstīti strukturētā profesionālā lēmumā (Andrews, Bonta, Wormith, 2006; Hanson, Mourton –Bourgon, 2007, 2009).

Aplūkojot pazīmju efektu izteiktību uz notiesāto klasificēšanu riska grupās, trim kriminālās pagātnes faktoriem (iepriekšējās sodāmības; uzraudzības periodu skaits; atradies ieslodzījumā) un sešiem sociālekonomiskiem, attiecību un personības faktoriem (draugu paziņu loks; nodarbinātība; finanšu vadība; uzvedība/emocionālā stabilitāte; vielu lietošanas problēmas; attieksme) ir liels efektu izteiktības rādītājs ($r \geq 0.5$). Astoņi no šiem rādītājiem uzrāda arī ietekmes efektu uz atkārtota nozieguma izdarīšanu, lai gan šo faktoru efektu izteiktība ir maza ($r = 0.1 - 0.208$). Būtiskākās efekta izteiktības atšķirības ir rādītājā „finanšu vadība”. Šim rādītājam nav ietekme uz atkārtota

likumpārkāpuma izdarīšanu, bet tam ir nozīmīga ietekme uz notiesātās personas iekļaušanu riska kategorijā.

Vēl piecu faktoru efektu izteiktība ir nenozīmīga attiecībā uz recidīvu (noziedzīgā nodarījuma epizodes; administratīvo pārkāpumu skaits; ieroča/palīdzlīdzekļa lietošana; vardarbība pret cilvēku; izglītība), bet tiem ir maza vai vidēja efekta izteiktība attiecībā uz kopējā riska līmeņa noteikšanu. Piemēram, faktoriem: administratīvo pārkāpumu skaits, vardarbība pret cilvēku un izglītība nav ietekmes efekta uz jaunu noziegumu izdarīšanu, bet tiem ir vidējs ietekmes efekts, klasificējot notiesātos zema vai augsta riska kategorijās.

Virknē gadījumu **risk**s tiek **nenovērtēts**. Nobīdes novērtējumā un prognožu precizitātē rodas, pietiekami nenovērtējot vairākus statiskā un dinamiskā riska faktoros. Zema riska grupā iekļautiem notiesātajiem, kas ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, salīdzinot ar zema riska grupā iekļautajiem notiesātajiem, kas nav izdarījuši jaunu NN, statistiski nozīmīgas atšķirības ir septiņās pazīmēs. Tie ir četri kriminālās pagātnes rādītāji (iepriekšējās sodāmības; uzraudzības periodu skaits; pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits; vecums, kad pirmo reizi notiesāts) un trīs dinamiskie faktori (nodarbinātība; vielu lietošana; attieksme). Zema riska grupā iekļautajiem, kas ir izdarījuši jaunu noziedzīgu nodarījumu, riska vērtējums šajās septiņās pazīmēs ir bijis augstāks, salīdzinot ar zema riska grupā iekļautajiem, kas jaunu noziedzīgu nodarījumu nav veikuši. Lai gan šo septiņu pazīmju efekta izteiktība ir maza, tā ir pietiekama un atšķirības ir statistiski nozīmīgas.

Iepriekšējo sodāmību skaits, persona agrāk ir izcietusi sodu sabiedrībā un soda izciešanas laikā ir izdarījusi jaunu NN, persona ir salīdzinoši agrā vecumā izdarījusi savu pirmo kriminālsodāmo darbību – šie ir tie kriminālo pagātni raksturojošie faktori, kas ir nepietiekami novērtēti. Kritiskāka novērtētāja attieksme pret notiesātās personas pagātni varētu mazināt kļūdaini negatīvo riska vērtējumu skaitu un uzlabotu kopējā riska vērtējuma prognožu ticamību.

Līdzīgi nenovērtēta ir zema riska grupā iekļauto nodarbinātības, psihoaktīvo vielu lietošanas un attieksmes faktoru saistība ar jauna nozieguma izdarīšanu, kas būtu jāvērtē kritiskāk. Novērtētājiem ir nepieciešams apsvērt to, vai identificētie riska faktori nav pietiekami nozīmīgi notiesāto iekļaušanai augstākā riska kategorijā.

Līdztekus nobīdēm, kas rodas no riska nenovērtēšanas, pētījumā uzmanība ir pievērsta arī riska pārvērtēšanas problēmai. Tomēr **riska pārvērtēšana ir neskaidra**. Patiesi zema riska grupa ir homogēna (dominē riska pazīmju klātnesamība, bet riska faktoru augsti vērtējumi palielina kļūdas varbūtību), bet patiesi augsta riska grupai raksturīga daudzveidība. Augsta riska grupā iekļauto likumpārkāpēju riska pazīmju klātnesamība norāda uz relatīvo risku, salīdzinot ar zema riska kategorijā iekļautajiem, tomēr vērtētāju identificētie riska faktori nozīmīgi neatšķiras recidīvistiem un „ne-recidīvistiem”. Šī, riska faktoru daudzveidība un ietekmes dažādība, ir tēma, kas būtu attīstāma turpmāk.

Veiktā analīze atklāj VPD riska novērtēšanas prakses salīdzinoši zemās prognozēšanas spējas, kā arī tos riska aspektus, kas netiek pietiekami novērtēti. Ņemot vērā šī pētījuma rezultātus, prakses, kas ir saistītas ar riska novērtēšanu un vadīšanu, var tikt pilnveidotas:

1. Virkne RVN iekļautie riska faktori paredz viena faktora ietvaros novērtēt ļoti dažādus likumpārkāpēja individuālos vai sociālās vides faktoros. Piemēram, faktors „uzvedība/emocionālā stabilitāte” ietver sevī gan notiesātās personas problēmu risināšanas prasmju, emociju pārvaldīšanas un impulsivitātes aspektu izvērtēšanu, gan saskarsmes prasmju, egocentrisma un naidīguma izvērtēšanu. Šādu plašu kategoriju veidošana paredz variācijas iespējas viena faktora ietvaros, kas, iespējams, ietekmē novērtējuma kvalitāti. Tāpēc būtu nepieciešams izvērtēt riska faktoru sadalīšanu un apakškategoriju veidošanu, kas varētu būt viens no risinājumiem riska prognozēšanas kvalitātes uzlabošanai.
2. Ņemot vērā to, ka aktuāri riska vērtējumiem ir augstāka prognozes ticamība, būtu lietderīgi veikt pilotpētījumu, pārvēršot piešķirtos riska vērtējumus skaitliskās vienībās, pēc tam veicot modeļu pārbaudi. Iespējams, modeļu pārbaudes rezultātā tiks izveidots efektīvāks riska novērtēšanas modelis (instruments), kas saturēs augstāku prognozēšanas potenciālu.
3. Ņemot vērā to, ka virkne riska faktoru tiek nenovērtēti, tad, atbilstošu apmācību nodrošināšana, varētu samazināt riska nenovērtēšanas gadījumu skaitu un uzlabot riska prognozēšanas kvalitāti.

4. Promocijas darba ietvaros nebija iespējams kvantitatīvi izmērīt vērtētāju subjektīvo vērtējumu ietekmi uz recidīva prognozi. Tāpēc būtu nepieciešams veikt VPD RVN instrumentu vērtētāju savstarpējās ticamības pārbaudi (*inter-rater reliability*), kas šī pētījuma ietvaros netika darīts.

Veiktā kvantitatīvo datu analīze tika īstenota balstoties kognitīvo zinātņu riska interpretēšanas tradīcijā, aplūkojot risku kā objektīvu parādību, identificējot riska faktorus, kas raksturo recidīva varbūtību un nosakot šo faktoru nozīmību recidīva prognozēšanā. Pastāvošais riska novērtēšanas prakses modelis ir balstīts RVAR pieejas principos, atzīstot gan statiskā riska, gan dinamiskā riska faktoru saistību ar recidīvu. Tomēr gan RVAR pieeja, gan tās pamatā esošais pozitīvisma epistemoloģiskais skatījums ir ierobežojošs, jo šāds riska ietvars neraksturo to kontekstu, kādā risks tiek novērtēts, kā arī nepietiekami atklāj dažādās priekšstatus, riska racionalitātes un interpretācijas.

6. Politikas veidotāji un praktiķi atšķirīgi interpretē risku, un no šiem dažādiem priekšstatiem izriet prakses, kā risks tiek atklāts un vadīts

Sociālā konstrukcionisma priekšstatos balstītās teorētiskās pieejas noliedz vienotas riska izpratnes pastāvēšanu, atzīstot ne vien atšķirīgu riska novērtēšanas prakšu pastāvēšanu, bet arī nepieciešamību risku aplūkot eksistējošo uzskatu sistēmu vai morālo dispozīciju ietvaros. Nozīmes un zināšanas par risku ir veidotas ar iepriekš esošo zināšanu un diskursu palīdzību, kas tiek reproducētas un mainītas noteiktu uzskatu sistēmu vai morālu pozīciju ietvaros.

Daudzveidīgo racionalitāšu līdzāspastāvēšana, jau iesakņoto un vēl tikai veidošanās procesā esošo institucionālo riska novērtēšanas un vadīšanas prakšu savstarpēja savīšanās veido ietvaru sodu politikai un praksēm arī Latvijā. To atklāj rīcībpolitikas veidotāju un novērtēšanas praktiķu viedokļi par riska novērtēšanas un vadīšanas procesu.

Līdztekus kategoriskā riska modelim, Latvijā ir attīstījies plūstošā riska modelis, kas līdz ar probācijas dienesta izveidi ir nostiprinājies sodu sistēmā. Plūstošā riska izpratnē balstīta riska instrumentu un novērtēšanas prakšu ieviešana atklāj šo dinamiskā riska loģiku.

Pievēršoties politikas veidotāju un praktiķu priekšstatiem par risku, tā novērtēšanu un vadīšanu, jāatzīst, ka risks netiek saprasts vienādi. Politikas veidotāju priekšstatiem par riska novērtēšanu un vadību piemīt līdzīgs, lineārs un audita kultūrai raksturīgs skatījums, savukārt praktiķu viedokļi atklāj sarežģītu un daudzslāņainu riska un tā vadības ietvaru.

Politikas līmenī tiek atzīts, ka riska novērtēšana un vadība tiek balstīta RVAR principos. Tas nozīmē instrumentu, kam ir empīrisks un teorētisks pamats, izmantošanu, novērtējumā balstītu likumpārkāpēju klasificēšanu riska kategorijās, intervenču plānošanu atbilstoši riska līmenim un kriminogēnajām vajadzībām. No darbinieka tiek sagaidīts rūpīgs darbs, iegūstot un analizējot informāciju, „pareizs” novērtējums un atbilstošas intervences gan satura, gan intensitātes ziņā.

Intervijas ar VPD centrālā aparāta darbiniekiem un dienesta veikto kontroles atzinumu analīze atklāj to, ka politikas veidotājus interesē lineāra riska novērtēšanas un vadības attīstība, kur riska novērtējuma prognozes precizitāte ir būtisks jautājums. Politikas veidotāji, aprakstot riska novērtēšanu un vadīšanu, raksturo to kā procesu, kas sastāv no secīgu darbību virknes – darbinieks sāk ar informācijas vākšanu un riska novērtējumu, klasificējot likumpārkāpēju „zema”, „vidēja” vai „augsta” riska kategorijās, tam seko riskam atbilstošas intensitātes intervences un kriminogēnām vajadzībām atbilstošu kontroles un atbalsta pasākumu plānošana, tad šī plāna īstenošana. Nākamie darbības soļi ir riska pārvērtēšana un intervenču koriģēšana.

Politikas veidotāji aplūko risku novērtēšanu un vadību „atbilst vai neatbilst standartiem” ietvarā, atklājot kļūdas un nobīdes, interpretējot neatbilstību iemeslus, sniedzot norādes par prakses „trūkumu” novēršanu. Kā būtiskas darbinieku prakses nepilnības ir minētas - riska nenovērtēšana vai pārvērtēšana, prakšu neatbilstība RVAR modelim, piemēram, riska principa neievērošana, nosakot uzraudzības intensitāti. Politikas veidotāji nobīdes skaidro ar nepietiekamu izpratni un kļūdainu riska atzīšanu, formālu pieeju riska novērtēšanā, informācijas trūkumu, lai pieņemtu pamatotu lēmumu. RVN ieviešanas sākuma posmā dinamiskā riska izpratne bija izaicinājums praktiķiem, kas dažkārt mudināja darbiniekus uzlūkot klientus no kategoriskā riska perspektīvas. Kvalitatīvā izpēte arī parādīja, ka gan politikas veidotāji, gan praktiķi atzīst „kriminogēno vajadzību” jēdziena sarežģītību, proti, nošķirums starp „nekriminogēnu” un „kriminogēnu” vajadzību praksē ne vienmēr ir viegli realizējams. Tāpat tiek atzītas

grūtības veikt dinamiskā riska novērtējumu personām, kas atrodas ieslodzījumā un pretendē uz pirmstermiņa atbrīvošanu. Minētie izaicinājumi novērtēšanas procesā var ietekmēt darbinieku lēmumus, un sekas var būt atšķirīgas riska prognozes.

Aplūkojot riska novērtēšanas un vadības prakses no šādas perspektīvas – „atbilst” vai „neatbilst” izvirzītajiem standartiem, netiek pietiekami atzīta konteksta faktoru nozīme un tā nenoteiktība, kādā šie procesi notiek. Tomēr, kopumā, politikas veidotāji atzīst, ka ieviestie riska un vajadzību novērtēšanas instrumenti, atbildīgi tos piemērojot, palīdz strukturēt un organizēt uzraudzības procesu, sniedz vadlīnijas informācijas iegūšanai un pamatotu lēmumu pieņemšanai.

Analizējot praktiķu viedokli par riska novērtēšanu un vadību, jāatzīst, ka praktiķu skatījums bieži vien atklāj citādas riska zināšanas, kur riska novērtēšanas un vadības kontekstam, individualizētam vērtējumam un riska nenoteiktībai ir piešķirta būtiska nozīme, novērtējot un vadot risku. Sākotnēji varētu šķist, ka riska novērtēšana un vadīšana ir lineārs process, tomēr, iedziļinoties praktiķu atbildēs, var konstatēt, ka šis novērtēšanas un vadības modelis ir daudzslāņaināks - novērtēšana un riska vadība ir savijusies un katrs no procesa posmiem ir citu posmu, riska un vadības konteksta ietekmēts. Šo riska novērtēšanas procesu nevar raksturot kā lineāru, t.i., tādu kur vispirms ir novērtējums, kam seko uzraudzības plānošana un īstenošana. Veicot riska novērtēšanu, darbinieku lēmumu par notiesātajam atbilstošu riska kategoriju ietekmē gan instrumentā iekļauto riska faktoru identificēšana, priekšstati par kriminogēnajām vajadzībām un kriminālās vēstures faktoriem, gan priekšstati par turpmāko uzraudzības procesu un resursiem.

Dažādo riska zināšanu līdzāspastāvēšana norāda uz nepieciešamību izveidot tādu riska novērtēšanas un vadības modeli, kas ņemtu vērā šo zināšanu daudzveidību un ļautu radīt efektīvāku un taisnīgāku riska ietvaru. Šāda modeļa izveidei ir nepieciešama dziļāka noziedzības problēmas izpēte un pastāvošo noziedzības kontroles prakšu novērtējums. Turpinot riska izpēti, gūstot teorētiski un empīriski pamatotākas zināšanas par risku, var veicināt noziedzības kontroles prakšu attīstību Latvijā. Tāpēc šis pētniecības virziens būtu jāattīsta, kā arī jāveicina ciešāka pētnieku un politikas veidotāju sadarbība efektīvāka riska novērtēšanas un vadības modeļa izveidei.

7. Risku veido ne vien likumpārkāpējam piemītošās pazīmes un viņa radītais apdraudējums sabiedrībai, bet arī novērtētāja taktiskās zināšanas, priekšstati un sistēmas ietvars

Praktiķi, veicot riska novērtēšanu, sastopas ar virkni izaicinājumu, kas ietekmē gan lēmumu pieņemšanas procesu, gan rezultātu. Praktiķiem ir ne vien jāspēj tulkot RVAR principus praksē, saskaņojot to ar dienesta standartiem un saviem priekšstatiem, bet jāspēj pielāgoties sistēmas radītajam ietvaram un saglabāt elastību, veicot ļoti atšķirīgu likumpārkāpēju un viņu radītā apdraudējuma izvērtēšanu. Šī iemesla dēļ var teikt, ka zināšanas par risku ir balstītas gan informācijā par likumpārkāpēja kriminālo pagātņi un dinamiskajiem faktoriem, kas raksturo novērtējamās personas konkrētā brīža situāciju, gan arī to, ka novērtēšanas procesu un rezultātu ietekmē novērtētāja pieredze, vērtības un „taktiskās zināšanas”. Darbinieki, pieņemot lēmumus par notiesātajam atbilstošu riska kategoriju, ņem vērā šāda lēmuma sekas. Interviju laikā praktiķi atzina, ka veicot RVN viņi ne vien vērtē iegūto informāciju par klienta risku un vajadzībām, bet ņem vērā arī to, kādas iespējas un ierobežojumus radīs pieņemtais lēmums.

Riska novērtēšanas praksi un pieņemtos lēmumus ietekmē darbinieku priekšstati par konkrētā riska validitāti un ticamību. Esošajā situācijā, kamēr izpēte par instrumenta piemērotību recidīva prognozēšanai nav veikta, praktiķiem ir jāpaļaujas uz to, ka RVN instruments ir piemērots notiesāto kategorizēšanai riska grupās, lai gan droši pierādījumi, kas pamatotu instrumenta piemērotību Latvijas notiesāto personu lokam, darbiniekiem līdzšim nebija pieejami. Iespējams, ka pētījumi, kas vērsti uz šī instrumenta piemērotības pārbaudi, veicinātu VPD darbinieku lielāku uzticēšanos instrumentam un mazinātu formālu „vajadzīgo atķeksēt” praksi riska novērtēšanā. Tāpat intervijās un fokusa grupās tika atzīts, ka riska novērtēšanu ietekmē „viens instruments visiem” pieeja. VPD strādā ar dažādu kategoriju likumpārkāpējiem, un ne vienmēr darbinieki ir pārliecināti, ka instruments ļauj atklāt visu riska potenciālu, kas piemīt konkrētajam likumpārkāpējam.

Saskaroties ar riska nenoteiktību, instrumentu ierobežotām iespējām prognozēt recidīvu, praktiķu paustajos viedokļos atklājas dažādi ietvari un apstākļi, kas ietekmē lēmumu pieņemšanas procesu un rezultātu:

1. Var teikt, ka sadarbības attiecību kvalitātes aspekts ir nozīmīgs riska novērtēšanā, kas ietekmē novērtēšanas procesu un rezultātu. Attiecību kvalitātes ietekmi uz riska novērtējumu atzīst gan praktiķi, gan politikas veidotāji.
2. Darbinieka pieņemtos lēmumus par risku ietekmē paša un citu darbinieku viedoklis par prakses, un darbinieku paļaušanās uz savu vai kolēģu veikto RVN. Jēgpilnuma trūkums var veicināt to, ka darbinieki formāli aizpilda RVN veidlapu un pieņem lēmumu par notiesātam atbilstošu riska kategoriju.
3. Intervijās paustie viedokļi parāda, ka zināšanas par turpmāko uzraudzības procesu ietekmē darbinieka lēmumus par notiesātā risku, kokrētāk, praktiķi izvēlas piemērot riska kategorijas, kas ļauj viņam saglabāt plašākas iespējas turpmākajā uzraudzības procesā variēt ar uzraudzības intensitāti.
4. Riska vērtējumu un darbinieku lēmumus ietekmē resursi, kas pieejami notiesāto rehabilitācijai un riska vadībai. Zinot par notiesātā vajadzībām atbilstoša pakalpojuma esamību, riska vērtējums var tikt pielāgots tam, lai notiesātais saņemtu konkrēto pakalpojumu.

Var teikt, ka riska novērtēšana ir mijiedarbība starp praktiķa pieredzi un iegūto informāciju, vērtībām, priekšstatiem, un apsvērumiem, kas saistīti ar nenoteiktību un nākotnes scenārijiem, resursiem, kas ir pieejami darbam ar klientu. Tāpēc risku veido ne vien uzkrātās zināšanas par likumpārkāpēja kriminālo pagātņi un viņa kriminogēnajām vajadzībām, bet arī institucionālās prakses un pieejamie resursi tam, lai risku novērtētu un novērstu. Riska kategorizēšanu un lēmumus par risku nepieciešams aplūkot plašākā kontekstā, kur atšķirīgās zināšanas par risku, praktiķu stratēģijas un pieejamie resursi nosaka riska novērtēšanas prakses un rezultātu.

Tādējādi veiktā analīze atspoguļo tos priekštaus, kas raksturīgi sociālā konstrukcionisma teorētiskajam skatījumam uz riska fenomenu, kur risks ir aplūkots kā sociāli konstruēts objektīva notikuma, apstākļu vai parādības vērtējums, kas tiek veidots pastāvošās noziedzības kontroles kultūras ietekmē.

Ir jāatzīst, ka sī saikne starp risku un to kontekstu kādā risks tiek atklāts un vadīts ir nozīmīgs izaicinājums turpmāk veicamajiem pētījumiem. Lai gan veiktās intervijas atklāj to, ka pieejamie resursi, vērtētāju priekšstatu un izveidojušās vērtēšanas prakses ietekmē riska novērtēšanas rezultātu (notiesātā iekļaušanu riska kategorijā) un novērtēšanai sekojošas intervences (intervenču intensitāti, iesaistīšanu probācijas programmās, u.tml), šo konteksta faktoru ietekme un novērtēšanas sekas nav vēl pietiekami apzinātas.

Pēdējās divās desmitgadēs ir strauji attīstījies pētniecības virziens, kura uzmanības centrā ir likumpārkāpējs, kas vairs neizdara jaunus NN. Lai gan liekas pašsaprotami, ka veiksmīgai noziedzības problēmas risināšanai ir vitāli nepieciešamas zināšanas par noziegumu izdarīšanas izbeigšanas procesu, pētnieki šīs tēmas plašākai un padziļinātai izpētei aktīvi ir pievērsušies salīdzinoši nesen. Šādas izpētes ietekme uz noziedzības kontroles politikas un prakses veidošanu ir neliela (McCulloch, McNeill, 2008).

Šie priekšstati par noziedzīgu darbību pārtraukšanu ir nozīmīgi, jo atklāj „uz nozieguma izdarīšanas riskiem” vērsto pieeju ierobežojumus (skatīt 2. nodaļas 3. apakšnodaļu un 3.nodaļas 3. apakšnodaļu). Maruna un Labels (2003) uzsver to, ka līdzšinējie pētījumi fokusējas gandrīz tikai uz faktoru identifikāciju, kas palielina recidīva risku. Pētniekiem un praktiķiem būtu arī jāapsver stiprās puses un aizsargājošie faktori, kas samazina recidīva risku (Maruna, LeBel, 2003; Ward, Maruna, 2007; McNaill, et al, 2012). Lai arī stiprās puses var būt vienkārši pretējas riska faktoru trūkumam, stiprās puses un riska faktori var rasties reizē (piemēram, gan pozitīva, gan negatīva sociāla ietekme). Tāpat stipro pušu apzināšana un novērtēšana var ietekmēt riska prognozi (Maruna, LeBel, 2003).

Atturēšanās no noziegumu izdarīšanas izpēte atklāj šo dažādo ārējo un iekšējo resursu lomu, indivīda stipro pušu un subjektīvā skatījuma nozīmi pārmaiņu procesā. Šo resursu ietekmei uz risku, tad arī būtu jāpievēršas nākamajos pētījumos par recidīvās noziedzības prognozēšanu.

Latvijas pieredze (Zavackis, pieņemts publicēšanai) mudina izdarīt līdzīgus secinājumus. Apzinot VPD klientu „veiksmes stāstus” un meklējot prakses piemērus, kas atklātu likumpārkāpēju veiksmīgas resocializācijas un reintegrācijas pieredzes, tika konstatēts, ka iekšējo un ārējo resursu pieejamība ir būtisks priekšnoteikums tam, lai likumpārkāpējs spētu iekļauties sabiedrībā un būtu spējīgs dzīvot sociāli atzītu un jēgpilnu dzīvi. Tādējādi notiesātajam pieejamo resursu novērtējums var kļūt par nozīmīgu informācijas resursu darbiniekam, veicot riska novērtējumu un plānojot darbu ar notiesāto. Tāpēc ne vien indivīda risku analīzei, bet arī stipro pušu analīzei ir jāklūst par nozīmīgu pētniecības uzdevumu, savukārt sodu politikas veidotājiem un sodu izpildē iesaistītajiem praktiķiem ir jārada pieprasījums šādai izpētei.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

- Andrews, D., & Bonta J. (1994, 1998) *Psychology of criminal conduct*. (2nd edition) Cincinnati, OH: Andersen Publishing.
- Andrews, D., & Bonta, J. (2007) *Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation*. Ottawa: Public Safety Canada. Izgūts no <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/rsk-nd-rspnsvty/index-eng.aspx>. (sk. 07.09.2013.)
- Andrews, D., Bonta, J., & Hoge, R. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17, 19-52.
- Andrews, D., Bonta, J., & Wormith, S. (2006). The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and Delinquency*. Vol.52, pp.7-27.
- Andrews, D., & Dowden, C. (2005a). Managing correctional treatment for reduced recidivism: A meta-analytic review of programme integrity. *Legal and Criminological Psychology*. Vol.10, pp.173-187.
- Andrews, D., & Dowden, C. (2005b). Risk principle of case classification in correctional treatment: A meta-analytic investigation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. Vol.50(1), pp.88-100.
- Baker, K., Jones, S., Roberts, C., & Merrington, S. (2002). *Validity and reliability of ASSET: findings from the first two years of the use of ASSET*. Oxford: Probation Studies Unit, Centre for Criminological Research, University of Oxford.
- Bazemore, G., & Erbe, C., (2004) Reintegration and restorative justice: towards a theory and practice of informal social control and In: Maruna, S. & Immarigeon, R.(eds.) *After crime and punishment: ex-offender reintegration and desistance from crime*. Cullompton: Willan.
- Beck, U. (1992). *Risk Society*. London: Sage.
- Becker, H., (1973) *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Blanchette, K. (2002). Classifying female offenders for effective intervention: Application of the case-based principles of risk and need. *Forum on Correctional Research*. Vol.14, pp.31-35.
- Blanchette, K., & Brown, S. L. (2006). *The assessment and treatment of women offenders*. Chichester, England: John Wiley & Sons.
- Boer, D., Hart, S., Kropp, P., & Webster, C. (1997). *Manual for the Sexual Violence Risk-20: Professional guidelines for Assessing Risk of Sexual Violence*. Vancouver, British Columbia: Mental Health, Law & Policy Institute, Simon Fraser University.
- Boles, S.M., & Miotto, K. (2003). Substance abuse and violence: a review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*. Vol.8, pp.155-174.

- Bonta, J. (2002). Offender Risk Assessment: Guidelines for Selection and Use. *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 29, pp.355-379.
- Bonta, J., & Andrews, D. (2003). A commentary on Ward and Stewart's model of human needs. *Psychology, Crime & Law*, 9, 215-218.
- Bonta, J., Wallace-Capretta, S., & Rooney, R. (2000). A quasi-experimental evaluation of an intensive rehabilitation supervision program. *Criminal Justice and Behavior*, 27, 312-329.
- Bowles, R.A., & Florackis, C. (2007). Duration of the time to reconviction: Evidence from UK prisoner discharge data. *Journal of Criminal Justice*. Vol.35, pp.365-378.
- Brown, M. (2000). Calculations of risk in contemporary penal practice. In: Brown, M., & Pratt, J.(eds.) *Dangerous offenders: punishment and social order*. London: Routledge.
- Brown, S., & Motiuk, L.L. (2005). *The Dynamic Factor Identification and Analysis (DFIA) Component of the Offender Intake Assessment (OIA) Process: A Meta-Analytic, Psychometric and Consultative Review*. Ottawa: Correctional Service Canada.
- Burke, R.H. (2005). *An Introduction to Criminological Theory*. Cullompton: Willan Publishing.
- Campbell, M. A., French, S. & Gendreau, P. (2007). *Assessing the utility of risk assessment tools and personality measures in the prediction of violent recidivism for adult offenders* (User Report 2007-04). Ottawa: Public Safety Canada.
- Canton, R. Report (2010). *Dangerousness and Risk: Discussion Paper for the Council for Penological cooperation*. Izgūts no: [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/steering_committees/cdpc/Documents/1CDPC-BU%20\(2010\)16%20Summary%20meeting%20report%201-2%20Feb%2010.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/steering_committees/cdpc/Documents/1CDPC-BU%20(2010)16%20Summary%20meeting%20report%201-2%20Feb%2010.pdf). (sk. 2010. 23.nov.).
- Centrālā statistikas pārvalde. (2013). *Pastāvīgo iedzīvotāju skaits un vecuma struktūra gada sākumā*. [Datu bāze] Izgūts no: <http://www.csb.lv> (sk. 06.09.2013.).
- Council of Europe (2013.09.23.) (Draft) *Recommendation CM / Rec (201x)xx of the Committee of Ministers to member states concerning dangerous offenders*. Izgūts no: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/Bureau%20documents/PC-GR-DD\(2013\)%201_FIN_Draft%20Recomm_23%20Sept.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/Bureau%20documents/PC-GR-DD(2013)%201_FIN_Draft%20Recomm_23%20Sept.pdf) (sk. 11.11.2013.).
- Council of Europe (2010.) *Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules*. Izgūts no: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1575813> (sk. 04.03.2014.).
- Cottle, C., Lee, R., & Heilbrun, K. (2001). The prediction of criminal recidivism in juveniles. *Criminal justice and behaviour*. Vol.28(3), pp.367-394.
- Covington, S. (2003). A woman's journey home: Challenges for female offenders. In: Travis, J., & Waul, M. (eds.) *Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families and communities*. Washington DC: The Urban Institute. pp. 67-103.

- Crow, I. & Semmens, N., (2008) *Researching Criminology*. Maidenhead: Open University Press.
- Cullen, F. (2005). The twelve people who saved rehabilitation: How the science of criminology made a difference. *Criminology*, 43(1), 1–42.
- Cullen, F., & Gendreau, P. (2000). Assessing correctional rehabilitation: Policy, practice, and prospects. In: Horney, J. (Ed.), *Policies, processes, and decisions of the criminal justice system: Criminal justice 2000* (Vol. 3., pp. 109-175). Washington, DC: National Institute of Justice, U.S. Department of Justice.
- Cullen, F., & Gendreau, P. (2001). From Nothing Works to What Works: Changing Professional Ideology in the 21st. *The Prison Journal*. Vol.81 (3), pp.313-338
- Cunliffe, J., & Shepherd, A. (2007). Reoffending of adults: results from the 2004 cohorts. *Home Office Statistical Bulletin 06/07*. London: Home Office.
- Dean, M. (1998). Risk, Calculable and Incalculable. *Soziale Welt* 49 (1) 25-42
- Douglas, M. (1985.) *Risk Acceptability According to the Social Sciences. Social Research Perspectives*. New York: Russell Sage Foundation
- Douglas, M. (1992). *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London: Routledge.
- Douglas, M. (1999). *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. London: Routledge.
- Duoglas, K., Webster, C., Hart, S. ,Eaves, D., & Ogloff, J. (eds.) (2001). *HVR-20 Violence risk management Guide*. Vancouver, British Columbia: Mental Health, Law & Policy Institute, Simon Fraser University.
- Eadie, T., & Canton, R. (2002) ‘Practising in a Context of Ambivalence: The Challenge for Youth Justice Workers’, *Youth Justice* 2(1):14-26. Farrall, S. (2004). Social capital, probation supervision and desistance from crime. In: Maruna, S. & Immarigeon, R.(eds) *After crime and punishment: ex-offender reintegration and desistance from crime*. Cullompton: Willan.
- Farrall, S. (2004a). Social capital, probation supervision and desistance from crime. In S. Maruna & R. Immarigeon (Eds.), *After crime and punishment: Ex-offender reintegration and desistance from crime*. Cullompton: Willan.
- Farrall, S. (2004b) ‘Supervision, Motivation and Social Context: What Matters Most When Probationers Desist?’, in G. Mair (ed.) *What Matters in Probation*. Cullompton:Willan Publishing
- Farrington, D.P (2000). Explaining and preventing crime: the globalization of knowledge. *Criminology*. Vol.38, pp.1-24.
- Farrington, D.P. (2002). Developmental criminology and risk-focussed prevention. In: Maguire, M., Morgan, R., Reiner R. (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Clarendon Press. pp.657-701.
- Feeley, M. & J. Simon (1992) ‘The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and it implications’. *Criminology* 30(4):449–74.
- Fitzgibbon, D.W. (2007). Risk analysis and the new practitioner. Myth or reality? *Punishment & Society*. Vol.9(1), pp.87-97.

- Foucault, M. (2002/1969) *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, M. (1991) Governmentality, in G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Fuko, M. (2001/1975). *Uzraudzīt un sodīt: Cietuma rašanās*. Rīga: Omnia Mea.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gendreau, P., Little, T., & Goggin, C. (1996). A meta-analysis of the predictors of adult recidivism: What works? *Criminology*. Vol.34(4), pp.575-608.
- Gleckman, W., (2002) *Predictive Efficacy of the Community Risk/Needs Assessment Instrument*. (Report No 2002-03) Victoria BC: Ministry of the Public Safety and Solicitor General of British Columbia, Corrections Branch.
- Gleckman, W., (Rev. 23.01.2004) *Community Risk/Needs Assessment Adult Rating Guidelines*. Victoria BC: Ministry of the Public Safety and Solicitor General of British Columbia, Corrections Branch.
- Grove, W., Zald, D., Lebow, B., Snitz, B., & Nelson, C. (2000). Clinical versus mechanical prediction: A meta-analysis. *Psychological assessment*. Vol.12(1), pp.19-30.
- Grozījumi Krimināllikumā: LR likums 28.09.2005. *Latvijas Vēstnesis* 30.09.2005., Nr.156 (3314). Izgūts no <http://www.likumi.lv>. (sk. 20.09.2013.).
- Grozījumi Krimināllikumā: LR likums 13.12.2012. *Latvijas Vēstnesis* 27.12.2012., Nr.202 (4805). Izgūts no <http://www.likumi.lv>. (sk. 20.09.2013.).
- Hannah-Moffat, K. (2005). Criminogenic needs and the transformative risk subject: Hybridizations of risk/need in penalty. *Punishment and Society*. Vol.7(1), pp.29–51.
- Hannah-Moffat K., & Maurutto, P., (2010) Restructuring Pre-sentence Reports Race, Risk, and the PSR. *Punishment and Society*. 12(3): 262–286.
- Hanson, R. K., & Harris, A. J. R., (Rev. 16.02.2011a). *STABLE-2007 Master Coding Guide*. Ottawa: Department of the Solicitor General of Canada.
- Hanson, R. K., & Harris, A. J. R., (Rev. 16.02.2011b). *ACUTE-2007 Coding Guide*. Ottawa: Department of the Solicitor General of Canada.
- Hanson, R. K., & Morton-Bourgon, K. E. (2007). *The accuracy of recidivism risk assessments for sexual offenders: A meta-analysis* (Corrections User Report No 2007-01). Ottawa: Public Safety and Emergency Preparedness Canada.
- Hanson, R. K. & Morton-Bourgon, K. E. (2009). The accuracy of recidivism risk assessments for sexual offenders: A meta-analysis of 118 prediction studies. *Psychological Assessment*, 21, 1-21.
- Hanson, R. K., Harris, A. J. R., Scott, T., Helmus, L. (2007). Assessing the risk of sexual offenders on community supervision: The Dynamic Supervision Project. User Report No. 2007-05. Ottawa: Public Safety Canada.

- Hanson, R. K., & Thornton, D. (2000). Improving risk assessments for sex offenders: A comparison of three actuarial scales. *Law and human behaviour*. Vol.24(1), pp.119-137.
- Harris, A. J. R., & Hanson, R. K. (2004). *Sex offender recidivism: A simple question* (Corrections User Report No. 2004-03) Ottawa: Public Safety and Emergency Preparedness Canada.
- Harris, A. J.R, Phenix, A., Hanson, R. K., & Thornton, D. (2003). *Static-99 coding rules: Revised 2003*. Ottawa: Department of the Solicitor General of Canada.
- Harris P. *What community supervision officers need to know about actuarial risk assessment and clinical judgment*. *Federal Probation* 2006; 70: 8–14.
- Hart, S. D. (1998). The role of psychopathy in assessing risk for violence: Conceptual and methodological issues. *Legal and Criminological Psychology*, 3, 121-137.
- Heidensohn, F. (2002). Gender and Crime. In: Maguire, M., Morgan R., Reiner, R. (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press. pp.491-530.
- Helmus, L., & Hanson, R.K. (2011) More Fun with statistics! How to Use Logistic regression to Predict Criminal Recidivism Risk. *Crime Scene* 18 (2) 8-12.
- Hester, M., & Westmarland, N. (2006). Domestic Violence Perpetrators. *Criminal Justice Matters*. Vol. 66(1), pp.34-35.
- Hollin, C.R., & Palmer, E.J. (2006). Criminogenic need and women offenders: A critique of the literature. *Legal and Criminological Psychology*. Vol.11, pp.179-195.
- Hood, R., Shute, S. (2000). The parole system at work: a study of risk based decision-making. *Home Office Research Study No 202*. London; Home Office.
- Horsefeld, A. (2003). Risk assessment. Who needs it? *Probation Journal*. Vol.50(4), pp.374-379.
- Howard, P. (2009). *Improving the prediction of reoffending using the Offender Assessment System* (Ministry of Justice Research Summary 2/09).Izgūts no <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110201125714/http://www.justice.gov.uk/publications/offender-assessment-system.htmf> (sk. 07.08.2013.).
- Huebner, B.M., Varano, S.P., Bynum, T.S. (2007). Gangs, guns, and drugs: Recidivism among serious young offenders. *Criminology and Public Policy*. Vol.6, pp.187-222.
- ICPS (The International Centre for Prison Studies) (2013) Ieslodzīto skaits uz 100 000 iedzīvotāju: Latvija. Izgūts no http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_stats.php (sk. 15.09.2013.).
- Jurevičius, I. (2008). *Valsts Probācijas dienesta izveidošana*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte SZF politoloģijas studiju nodaļa
- Kamenska, A (2003) ‘Latvia’ in van Kalmthout, A., Roberts, J and Vinding S. (eds) *Probation and Probation Services in the EU Accession Countries*. Netherlands: Wolf Legal Publishers

- Kalmthout, A., M., & Durnescu, I. (2008) European Probation Service Systems; A comparative overview. In: Kalmthout, A., M., Durnescu, I. (eds.) *Probation in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Kazdin, A.E., Kraemer, H.C., Kessler, R.C., Kupfer, D., & Offord, D.O., (1997). Contributions of risk-factor research to developmental psychopathology. *Clinical Psychology Review*. Vol.17(4), pp.375-406.
- Kemshall, H. (2000). 'Conflicting knowledges on risk: the case of risk knowledge in the probation service', *Health, Risk and Society*, 2(2):143–158.
- Kemshall, H. (2003). *Understanding risk in criminal justice*. Maidenhead: Open University Press.
- Kemshall, H. (2007). MAPPA, parole and management of high-risk offenders in the community. In: Padfield, N. (ed.), *Who to release? Parole, Fairness and Criminal Justice*. Cullumpton, Willan, pp.212-214.
- Kemshall, H. (2008). *Understanding the Community Management of High Risk Offenders*. Maidenhead: Open University Press.
- Krimināllikums: LR likums 17.06.1998. *Latvijas Vēstnesis* 08.07.1998., Nr. 199/200 (1260/1261), *Ziņotājs* 04.08.1998., Nr. 15. Izgūts no <http://www.likumi.lv>. (sk. 20.09.2013.).
- Kurlycheck, M.C., Brame, R., & Bushway, S.D. (2006). Scarlet letters and recidivism: does an old criminal record predict future offending? *Criminology and Public Policy*. Vol.5(3), pp.483-504.
- Ķipēna, K. & Vilks, A. (red.) (2005). *Kriminoloģija*. Rīga: Nordik.
- Laķe, A., (2011) Novērtējuma pētījums kā sabiedrības racionalitātes izpausme, tā izmantošana Latvijas politikas veidošanā. (Promocijas darbs) Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte
- Lancaster, E., & Lumb, J. (2006). The assessment of risk in the National Probation Service in England and Wales. *Journal of Social Work*. Vol.6(3), pp.275-291.
- Laub, J. H., & Sampson, R.J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, 28 (1), 1-69.
- Laub, J.H., & Sampson, R.J. (2003). *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Loader, J., & Spark, R. (2002). Contemporary Landscapes of Crime, Order and Control: Governance, Risk and Globalization. In: Maguire, M., Morgan R., Reiner, R. (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press. pp.83-111.
- Lupton, D. (1999.). *Risk*. London: Routledge.
- Lynch, M. (2000). Rehabilitation and rhetoric: the ideal of reformation in contemporary parole discourse and practice. *Punishment and Society*. Vol. 2(1), pp.40-65.
- Lynch, J. P. (2006). Prisoner reentry: Beyond program evaluation. *Criminology and Public Policy*, 5, 401–12.

- MacKenzie, D., L. (2006) *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mair, G. (2004). *What Matters in Probation*. Cullompton: Willan.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuilding their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maurutto, P., Hannah-Moffat, K. (2006). Assembling risk and the restructuring of penal control. *British Journal of Criminology*. Vol.46(3), pp.438–54.
- Maruna, S., & LeBel, T. (2003). Welcome home? Examining the “re-entry court” concept from a strengths-based perspective. *Western Criminology Review*, 4(2), 91–107.
- McCulloch, T., & McNeill, F. (2008). Desistance-focused approaches. In: Green, S., Lancaster, E. & Feasey, S. (eds.) *Addressing Offending Behaviour: Context, Practice and Values*. Cullompton: Willan Publishing, 154-171.
- McNeill, F. (2001). Developing effectiveness: Frontline perspectives. *Social Work Education*, 20, 671–687
- McNeill, F. (2004). Desistance, Rehabilitation and Correctionalism: Prospects and Developments in Scotland. *Howard Journal of Criminal Justice*, 43, 420–436.
- McNeill, F. (2006). A desistance paradigm for offender management. *Criminology and Criminal Justice*, 6, 39–62.
- McNeill, F. (2009). What Works and What’s Just? *European Journal of Probation*, 1 (1), 21-40.
- McNeill, F. (2012). Four forms of 'offender' rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective. *Legal and Criminological Psychology*, 17 (1), 18-36.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C., & Maruna, S. (2012). Reexamining evidence-based practice in community corrections: beyond 'a confined view' of what works. *Justice Research and Policy*, 14 (1), 35-60.
- Mills, J.F., Kroner, D.G., & Hemmati, R. (2004). The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The prediction of general and violent recidivism. *Criminal Justice and Behaviour*. Vol.31(6), pp.717-733.
- Motiuk, L.L., & Blanchette, K. (2000). Assessing women offenders: What works. In: McMahon, M. (ed.) *Assessment to Assistance: Programs for women in community corrections*. Virginia: American Correctional Association.
- Nagin, D.S., & Paternoster, R. (2000). Population heterogeneity and state dependence: State of the evidence and directions for future research. *Journal of Quantitative Criminology*. Vol.16, pp.117-144.
- Nilsson, A., (2003). Living conditions, social exclusion and recidivism among prison inmates. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol.4, pp.57-83.
- Niven, S., & Olagundoye, J. (2002). Jobs and homes – a survey of prisoners nearing release. *Home Office Findings 173*. London: Home Office.

- Niven, S., & Stewart, D. (2005). Resettlement outcomes on release from prison in 2003. *Home Office Findings 248*. London: Home Office.
- Newburn, T., (2013) *Criminology*. 2nd edition. London: Routledge
- ODA (Organization Development Academy), (2008) *VPD un IeVP darbinieku apmācības vajadzību, kompetenču un esošo apmācības programmu izvērtēšana*, Rīga: ODA.
- Oddone-Paolucci, E., Violato, C., & Schofeld, M.A. (2000). A review of marital and family variables as they relate to adult criminal recidivism. National Foundation for Family Research and Education.
- Oldfeld, M. (1996). The Kent reconviction survey: a 5-year survey of reconvictions amongst offenders made subject to probation orders in 1991. Maidstone: Kent Probation Service.
- O'Malley, P. (2000) 'Risk societies and the government of crime', in Brown, M. & Pratt J. (eds) *Dangerous offenders: Punishment and social order*. London: Routledge.
- O'Malley, P. (2004). Risk, Uncertainty and Government. London: Cavendish Press.
- O'Malley P. (2006). Criminology and risk. In: Mythen, G. & Welklate, S. (eds) *Beyond the risk Society: Critical Reflections on Risk and Human Security*. Maidenhead: Open University Press.
- O'Malley, P. (2010). Risk and Crime. London: SAGE.
- Britt, C.,L., & Weisburd, D. (2010) Statistical Power. In Piquero, A. & Weisburd, D., (Eds). *Handbook of Quantitative Criminology*. New. York: Springer
- Raynor, P., Kynch, J., Roberts, C., & Merrington, S. (2000). Risk and need assessment in probation services: an evaluation. *Home Office Research Study 211*. London: Home Office.
- Raynor, P. (2007). Risk and need assessment in British probation: the contribution of LSI-R. *Psychology, Crime & Law*. Vol.13(2), pp.125-138.
- Rice, M., & Harris, T. (2005). Comparing effect sizes in follow-up studies: ROC area, Cohen's d, and r. *Law and Human Behavior*, 29(5), 615-620.
- Risk Management Authority (2007) *Risk Assessment Tools Evaluation Directory* (RATED version 2). Paisley: Risk Management Authority.
- Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998). *Antisocial behaviour by young people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, G. (2002). A rationality of risk in the probation service: its evolution and contemporary profile. *Punishment and Society*. Vol. 4(1), pp.5-25.
- Sarre, R. (1999) *Beyond „What Works?“ A 25 Year Jubilee Retrospective of Robert Martinson*, paper presented at the History of Crime, Policing and Punishment Conference, Canberra, 9-10 December 1999.
- Schroeder, R.D., Giordano, P.C., & Cernkovich, S.A. (2007). Drug use and desistance processes. *Criminology*. Vol.45(1), pp.191-222.

- Scottish Executive (2000). Report of the Committee on Serious Violent and Sexual Offenders. Izgūts no <http://www.scotland.gov.uk/maclean/docs/svso-00.asp> (sk.24.02.2010.)
- Sigmour, D.J. (2004). Use of dynamic risk/need assessment instruments among long-term incarcerated offenders. *Criminal Justice and Behaviour*. Vol.31(3), pp.306-323.
- Slovic, P. (2000). *The perception of Risk*. London: Earthscan Publications.
- Spicer, K., & Glicksman, A. (2004). Adult reconviction: results from the 2001 cohort. *Home Office Online Report 59/04*. London: Home Office. Izgūts no <http://library.npia.police.uk/docs/hordsolr/rdsolr5904.pdf> (sk.27.11.2012.)
- Spivak, A.L., & Damphousse, J.R. (2006). Who returns to prison? A survival analysis of recidivism among adult offenders released in Oklahoma 1985-2004. *Justice Research and Policy*. Vol.8(2), pp.57-88.
- Spohn, C., Holleran, D. (2002). The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: a focus on drug offenders. *Criminology*. Vol.40(2), pp.329-358.
- Šiļņeva, L. (2006) Sociālā darba izglītības vesture Latvijā. No Šiļņeva, L. (red.) *Sociālā darba vēsturiskā attīstība Latvijā 20gs*. Rīga: SDSPA.
- Taylor, R. (1999). Predicting reconvictions for sexual and violent offences using the revised Offender Group Reconviction Scale. *Research Findings 104*. London: Home Office.
- Thornton, D., (2007, February) Scoring Guide for Risk Matrix 2000.9/SVC. Izgūts no <http://www.bhamlive1.bham.ac.uk/Documents/colleges/psych/RM2000scoringinstructions.pdf> (sk.27.11.2013.)
- Tiesu informācijas sistēma. (2013) Krimināllietu statistikas pārskati. Datu bāze.: <https://tis.ta.gov.lv/> (sk. 06.09.2013.).
- Toch, H. (2002). Everything works. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 46, 119–22.
- Valsts probācijas dienesta likums: LR likums 18.12.2003. *Latvijas Vēstnesis* 30.12.2003., Nr. 183 (2948). Izgūts no <http://www.likumi.lv>. (sk. 20.09.2013.).
- Valsts probācijas dienests (2006). *Kārtība kādā Valsts probācijas dienests veic nosacīti notiesāto, nosacīti pirmstermiņa no soda atbrīvoto un nosacīti no kriminālatbildības atbrīvoto personu uzraudzību*. (no.1-18/1). Rīga: Valsts probācijas dienests.
- Valsts probācijas dienests (2007). *Metodiskie ieteikumi probācijas klienta riska un vajadzību novērtēšanas veikšanai* (no.1-1.6/246). Rīga: Valsts probācijas dienests.
- Valsts probācijas dienests (2012). *Uzraudzības un probācijas programmu īstenošanas kārtība*. (no.9005-5/8). Rīga: Valsts probācijas dienests.
- Valsts probācijas dienests (2013). *Metodiskie ieteikumi probācijas klienta riska un vajadzību novērtēšanas veikšanai*. Rīga: Valsts probācijas dienests.

- Visher, C. (2006). Effective reentry programs. *Criminology and Public Policy*, 5, 299–304.
- Zavackis, A. (2010) Dzimumnoziedznieks sabiedrībā: gadījuma analīze. *Liepājas Universitātes 12.starptautiskās zinātniskās konferences "Sabiedrība un kultūra: Citādība un mazākuma interese" 12.rakstu krājums "Sabiedrība un kultūra"*. Liepāja, Liepājas Universitāte, 212.-220 lpp.
- Zavackis, A. (2013). *Risk assessment as the forecast of criminal offense recidivism*, an oral paper presented at the Conference 'Innovative Criminology – Challenges for the Future', Riga, September 2013.
- Zavackis, A. (pieņemts publicēšanai) Noziedzība, likumpārkāpēju rehabilitācija un rīcībspēja. Zobena, A. (red.) (2014) *Reģionālā identitāte un rīcībspēja*. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Zavackis, A., Nikišins, J. & Ķipēna, K. (27.08.2013.) Sodū izcietušo personu noziedzīgo nodarījumu recidīvs. Latvijas Vēstnesis, pielikums „*Jurista Vārds*”, 33(786), 12-17.
- Young, J. (2007). *The Exclusive Society*, London: Sage.
- Ward, T., & Brown, M. (2004). The good lives model and conceptual issues in offender rehabilitation. *Psychology, Crime & Law*, 10, 243-257.
- Ward, T., Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. London: Routledge.
- Ward, T., Marshall, B. (2007). Narrative Identity and Offender Rehabilitation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51(3), 279-297
- Ward, T., Melsner, J., & Yates, P. M. (2007). Reconstructing the risk-need-responsivity model: A theoretical elaboration and evaluation. *Aggression and Violent Behavior*, 12, 208-228.
- Ward, T., & Stewart, C. (2003). The treatment of sex offenders: Risk management and good lives. *Professional Psychology: Research and Practice*. Vol.34(4), pp.353-360.
- Wheeldon, J. (2009). *Mapping Knowledge Transfer: Latvian-Canadian Cooperation and Justice Reform*. (PhD Dissertation) Burnaby, BC: School of Criminology, Simon Fraser University.
- Webster C, Douglas K, Eaves D & Hart S (1997) *HCR-20: Assessing Risk for Violence*. Burnaby, British Columbia: Mental Health, Law & Policy Institute, Simon Fraser University.

PIELIKUMI

1. pielikums. Pētniecības procesa norise

Priekšizpēte (sagatavošanās posms)

(2009. gada janvāris – 2009. gada augusts)

- Teorētiskās literatūras analīze.
- Iepazīšanās ar Latvijā veiktajiem pētījumiem, kas veltīti noziedzības problemātikai.
- Pētījuma tēmas izvēle.
- Promocijas darba tēmas pieteikuma sagatavošana.

Teorētiskās literatūras analīze un pētījuma dizaina veidošana

(2009. gada septembris – 2011. gada februāris)

- Teorētiskās literatūras padziļināta izpēte un analīze.
- Pētījuma mērķa formulēšana.
- Pētījuma plāna izstrāde.
- Pētījuma teorētiskās daļas melnraksta sagatavošana.
- Pētījumam pieejamo datu avotu apzināšana.
- Pētījuma stratēģijas izvēle.
- Jēdzienu operacionalizēšana.
- Piekļuve VPD uzkrātajiem datiem (atļaujas iegūšana).
- Pētījuma metodoloģijas izstrāde.
- Pētījuma ierobežojumu apzināšana.

Kvantitatīvo datu ieguve un analīze

(2011. gada februāris – 2013. gada maijs)

- Turpināta teorētiskās literatūras analīze un pētījuma teorētiskās daļas melnraksta pilnveidošana.
- Datu masīva struktūras izveide.
- Izlases veidošana (izlases veikšanai nepieciešamo datu izguve no VPD TSV klientu reģistrācijas žurnāliem un izlases veikšana).

- Datu izguve no VPD datu bāzes „PLUS”.
- Pieprasījuma sagatavošana IeM IC datu, par notiesāto personu izdarītajiem atkārtotiem noziedzīgiem nodarījumiem, izgūšanai no „Sodu reģistra”. Pieprasījuma saskaņošana ar VPD un Tieslietu ministriju.
- Datu par recidīvu sasaiste ar datiem, kas izgūti no VPD datu bāzes „PLUS”.
- Datu masīva sagatavošana analīzei un datu analīze, izmantojot SPSS.
- Datu un analīzes rezultātu aprakstīšana (kvantitatīvās analīzes rezultāti tika izmantoti intervijās un fokusgrupās).

Kvalitatīvo datu ieguve un analīze

(2012. gada augusts – 2013. jūnijs)

- Datu ieguves instrumentu izstrāde (daļēji strukturēto interviju jautājumu formulēšana, vadlīniju fokusgrupu diskusijām izstrāde, prezentācijas par kvantitatīvās datu analīzes rezultātiem sagatavošana)
- Interviju veikšana (2012. gada septembisi – oktobris)
- Kategoriju/datu kopu veidošana (intervijas).
- Fokusgrupu diskusiju vadlīniju papildināšana, iekļaujot intervijā apzinātās tēmas.
- Fokusgrupu diskusijas ar probācijas darbiniekiem, kas veic riska novērtēšanu (2013.gada janvāris – februāris).
- Datu kodēšana (intervijas datu kopas papildināšana ar fokusgrupu diskusiju datiem), datu salīdzināšana un analīze.
- Datu un analīzes rezultātu aprakstīšana.

Datu analīze un pētījuma ziņojuma (promocijas darba) sagatavošana

(2012. gada oktobris – 2014. gada janvāris)

- Datu, analīzes rezultātu un secinājumu apkopošana un aprakstīšana.
- Promocijas darba rezultātu skaidrošana, izmantojot izvēlētās teorētiskās perspektīvas, rezultātu salīdzināšana ar citiem pētījumiem.
- Promocijas darba sagatavošana iesniegšanai.

2. pielikums. Datu kopas pazīmju un avotu raksturojums

Sociālekonomiskās un demogrāfiskās pazīmes, pazīmes vērtības un datu avoti

Nr.	Pazīme	Pazīmes kods – pazīmes vērtība/varianti	Datu avots: VPD datubāze „PLUS”	Datu avots: VPD TSV žurnāls
1.	Personas vecums	Pilni gadi	√	√
2	Personas dzimums	0 – sieviete, 1 – vīrietis	√	
3	Izglītība	1 – Nav iegūta pamatizglītība 2 –Iegūta pamatizglītība 3 – vidējā izglītība vai augstākā izglītība	√	√
4	Ekonomiskā aktivitāte soda izciešanas laikā	1 - Nodarbināts uz darba līguma pamata vai pašnodarbināta persona 2 - Nodarbināts bez darba līguma 3 - Ekonomiski neaktīvās personas (students, invalīds, pensionārs, mājsaimnieks/-ce); 4 - Meklē darbu vai ir bezdarbnieks 5 - Nepilngadīgās personas, kas iegūst pamatizglītību vai vidējo izglītību.	√	√
5	Tautība	1 – Latvietis 2 – Citas tautības pārstāvis (nelatvietis)	√	√

Indeksa noziegums un sodu izpildes gaita, pazīmes vērtības un datu avoti

Nr.	Pazīme	Pazīmes kods – pazīmes vērtība/varianti	Datu avots: VPD datubāze „PLUS”	Datu avots: VPD TSV žurnāls
1.	Notiesātās personas kategorija	0 – Nosacīti notiesāts; 1 – No brīvības atņemšanas soda nosacīti pirms termiņa atbrīvots	√	√
2	Noziedzīgo nodarījumu, kas bijis pamats uzraudzības uzsākšanai raksturojošās pazīmes (KL vai LKK pants/i)	Krimināllikuma vai Kriminālkodeksa pants un panta daļa (piem. 175.1.)	√	√
3	Uzraudzības perioda sākuma un beigu datums	Sākuma datums (dd.mm.gggg.) Beigu datums (dd.mm.gggg.)	√	√
4	Uzraudzības perioda ilgums	Uzraudzības perioda garums dienas/mēneši/gadi (piemēram, 05/11/1)		√

Kriminālo pagātni raksturojošās pazīmes, pazīmes vērtības un datu avoti

Nr.	Pazīme	Pazīmes kods – pazīmes vērtība/varianti	Datu avots: VPD datubāze „PLUS”	Datu avots: VPD TSV žurnāls	Datu avots: RVN (klienta lieta)
1.	Iepriekšējo sodāmību skaits	Sodāmību skaits pirms indeksa noziedzīgā nodarījuma	√	√	√
2.	Personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	Pilni gadi			√
3.	Atradies ieslodzījumā	1 – jebkad dzīvē notiesāts ar brīvības atņemšanu vai arestu, vai personai ir bijis piemērots arests ilgāks par 15 dienām 2- Nav atradies ieslodzījumā (neatbilst 1. koda kritērijiem)			√
4.	Iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	Uzraudzības periodu skaits pirms indeksa nozieguma(Cik reizes sodu izcietis sabiedrībā?)			√
5.	Pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	Uzraudzības periodu skaits pirms indeksa nozieguma, kas tikuši pārtraukti vai pagarināti notiesātās personas pārkāpumu dēļ			√

Riska novērtējumu raksturojošās pazīmes, pazīmes vērtības un datu avoti

Nr.	Pazīme	Pazīmes kods – pazīmes vērtība/varianti	Datu avots: VPD datubāze „PLUS”	Datu avots: VPD TSV žurnāls	Datu avots: RVN (klienta lieta)
1	Riska un vajadzību novērtēšanas procesu raksturojošās pazīmes				
1.1.	Novērtēšanā izmantotais riska un vajadzību novērtēšanas instruments	1 – riska un vajadzību novērtējums nepilngadīgajiem 2 – riska un vajadzību novērtējums pilngadīgajiem	√		√
1.2.	Riska un vajadzību novērtēšanas datums	Datums, kad pabeigts novērtējums (dd.mm.gggg.)	√	√	√
1.3.	Riska un vajadzību novērtējuma kategorija	1 - pirmreizējs novērtējums 2 – atkārtots novērtējums	√	√	√
2	Vērtējums par kriminālo pagātni				
2.1	Vērtējums: epizožu skaits pēdējā noziedzīgā nodarījumā	1 – viena epizode 2 – divas vai trīs epizodes 3 – vairāk kā trīs epizodes	√		√
2.2.	Vērtējums: iepriekšējo sodāmību skaits	1 – Nav iepriekšēju sodāmību 2 – viena iepriekšēja sodāmība 3 – divas iepriekšējas sodāmības 4 – trīs sodāmības, vai vairāk	√		√
2.3.	Vērtējums: iepriekšējo uzraudzības periodu skaits	1 – nav iepriekšēju uzraudzības periodu 2 – Viens iepriekšējs uzraudzības periods 3 – divi iepriekšēji uzraudzības periodi 4 – trīs iepriekšēji uzraudzības periodi, vai vairāk	√		√
2.4.	Vērtējums: pārtraukto un pagarināto uzraudzības periodu skaits	1 – nav iepriekšēju pārtraukto un pagarinātu uzraudzības periodu 2 – viens iepriekšējs pārtraukts un pagarināts uzraudzības periods 3 – divi iepriekšēji pārtraukti un pagarināti uzraudzības periodi 4 – trīs iepriekšēji pārtraukto un pagarinātu uzraudzības periodi, vai vairāk	√		√
2.5.	Vērtējums: administratīvo pārkāpumu skaits (1gada laikā)	1 – nav administratīvu pārkāpumu 2 – viens administratīvs pārkāpums gada laikā 3 – divi līdz trīs administratīvi pārkāpumi gada laikā 4 – četri administratīvi pārkāpumi gada laikā, vai vairāk	√		√

2.6.	Vērtējums: personas vecums, kad pirmo reizi notiesāts	1 – 40 gadi vai vairāk 2 – 25 -39 gadi 3 – 18 – 24 gadi 4 – līdz 18 gadu vecumam	√		√
2.7.	Vērtējums: atradies ieslodzījumā	1 – jebkad dzīvē notiesāts ar brīvības atņemšanu, arestu (15 dienas un <) 2- Nav atradies ieslodzījumā (neatbilst ar 1. kodā noteiktiem kritērijiem)	√		√
2.8.	Vērtējums: vardarbība/ vard. draudi - ieroča, palīgīdzekļa lietošana	1 – Jā 2 - Nē	√		√
2.9.	Vērtējums: Vardarbības līmenis	1 – nav vardarbīgu noziegumu 2- „zema” vardarbība 3- „vidēja” vardarbība 4- „augsta” vardarbība	√		√
3.	Vērtējums par likumpārkāpēja problēmām un resursiem uzraudzības laikā				
3.1	Vērtējums: attiecības ģimenē	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.2.	Vērtējums: dzīves vieta, sociālā vide	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.3.	Vērtējums: draugu un paziņu loks	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.4.	Vērtējums: lasīt, rakstīt, aritmētisko prasmju un profesionālo iemaņu vērtējums	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.5.	Vērtējums: nodarbinātība	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.6.	Vērtējums: finanšu vadība,	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√

3.7.	Vērtējums: uzvedība un emocionālās stabilitātes vērtējums;	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.8.	Vērtējums: alkohola, narkotiku lietošana, atkarības problēmu vērtējums	1 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 2 – nepieciešami daži/ nelieli uzlabojumi 3 – nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
3.9.	Vērtējums: attieksme, gatavība sadarboties un risināt problēmas	1 – faktors, ir resurss; 2 – nav nepieciešami tūlītēji uzlabojumi; 3 – nepieciešami daži/nelieli uzlabojumi 4 – Nepieciešami lieli uzlabojumi	√		√
4	Kopējais riska vērtējums				
4.1.	Kopējais vērtējums par kriminālo pagātņi (1.sadaļa)	1 – Zems 2 – Vidējs 3 - Augsts	√	√	√
4.2.	Kopējais vērtējums par problēmām un resursiem (2.sadaļa)	1 – Zems 2 – Vidējs 3 - Augsts	√	√	√
4.3.	Kopējais riska un vajadzību vērtējums	1 – Zems 2 – Vidējs 3 - Augsts	√	√	√

Atkārtotu noziedzīgu nodarījumu (recidīvu) raksturojošās pazīmes, un pazīmes vērtības

Nr.	Pazīme	Pazīmes kods – pazīmes vērtība/varianti
1.	Noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas datums	Datums (dd.mm.gggg.)
2.	Krimināllietas ierosināšanas datums	Datums (dd.mm.gggg.)
3.	Kriminālprocesa stadija	1 - Apsūdzēts; 2 – notiesāts, bet spriedums/ lēmums nav stājies spēkā; 3 – Notiesāts, lēmums ir stājies spēkā
4.	Notiesāšanas datums	Datums (dd.mm.gggg.)
5.	KL panti, atkārtotā nozieguma sodāmībā	KL panti atkārtotā nozieguma sodāmībā (KL pants un tā daļa)

3. pielikums. Kvalitatīvo datu analīze: pamatkategoriju un tēmu piemēri

Intervijās un fokusa grupās iegūtie dati tika kodēti pēc to nozīmes, t.i., tika veikta datu tematiskā kodēšana. Balstoties uz teorētiskās literatūras izpēti un izvirzītiem pētījuma jautājumiem tika izveidotas 3 tēmu grupas (pamatkategorijas). Šajā pielikumā ir sniegts pamatkategoriju apraksts un tajās iekļauto tēmu piemēri.

Pamatkategorija /tēmu grupa	Pamatkategorijā iekļauto tēmu piemēri
<p>1. Priekšstati par risku (Kas ir risks?) Pamatkategorijā tika iekļauti intervijās un fokusgrupās iegūto informāciju, kas raksturo respondentu viedokļus par risku, faktoriem, kas to ietekmē.</p>	<p>Priekšstati par faktoriem, kas veicina atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Kas ir risks (recidīva varbūtība vai iespējamā noziedzīgā nodarījuma kaitējuma pakāpe)? Kategoriskais risks vs dinamiskais risks. Pastāvošās normas (standarti) un kā tie raksturo risku. Notiesātā kriminālā pagātne kā recidīvu prognozējoša pazīme (ieslodzījuma pieredze, sodāmību skaits kā riska pazīme). Viedokļi par „kriminogēnajām vajadzībām” (dinamiskie riska faktori) kā riska faktoriem (piemēram: „Sākumā mēs ne līdz galam sapratām, ka visas sociālās problēmas nenozīmē risku”). Riska faktoru nenovērtēšana vai pārvērtēšana. Riska novērtēšanas nepieciešamība. Izmaiņas priekšstatos par risku, kas saistītas ar zināšanu un pieredzes uzkrāšanu.</p>
<p>2. Taktiskās zināšanas (Kā risks tiek novērtēts?) Pamatkategorijā tika iekļauta informācija, kas raksturo respondentu viedokļus par riska novērtēšanas procesu, proti, kā tiek pieņemts lēmums par notiesātā iekļaušanu noteiktā riska kategorijā. Viedokļi par grūtībām, kas saistītas ar riska novērtēšanu un to pārvarēšanas stratēģijas, arī tika iekļautas šajā pamatkategorijā.</p>	<p>Lēmuma par notiesātās personas iekļaušanu riska kategorijā (zems, vidējs, augsts) pieņemšanas process. Kvalitatīvs/ nekvalitatīvs riska vērtējums un prakšu atbilstība iepriekšpieņemtām normām (standartiem). Šķēršļi/grūtības riska novērtēšanā un to pārvarēšanas stratēģijas. Riska novērtēšanas metodikā iekļautās informācijas interpretācijas un pielietojums praksē. Formāla pieeja („ķeksīša pēc”) riska novērtēšanā un viedokļi par šādas prakses iemesliem. Mācīšanās no kolēģiem. Sadarbības attiecību (probācijas darbinieks – likumpārkāpējs) nozīme riska novērtēšanas procesā. Darba pieredzes ietekme uz riska novērtēšanu („agrāk es biežāk devu „augstu” vērtējumu”). Notiesātās personas problēmu dinamika un to ietekme uz riska novērtēšanas procesu. Riska novērtēšanas prakšu kontrole.</p>

<p>3. Konteksta faktori (Kas ietekmē riska novērtēšanu?) Šajā pamatkategorijā tika iekļauta tā informācija, kas raksturo konteksta faktoros, kādos riska novērtēšana tiek veikta. Kategorija ir veidota balstoties uz priekšstatu, ka ietvars kādā risks tiek novērtēts ietekmē lēmumus par risku.</p>	<p>Resursu ietekme uz vērtētāja lēmumiem par risku. Darbinieku apmācības nozīme. Atbilstošu instrumentu (vardarbības ģimenē, ekonomisko noziegumu gadījumos) trūkums kā šķērslis. Riska novērtēšanas prakses jēgpilnums/ jēgpilnuma trūkums („ticība” riska novērtēšanai kā jēgpilnai praksei). Normatīvā ietvara ietekme uz riska novērtēšanas praksēm. Novērtētājam pieejamās informācijas kvalitātes ietekme uz riska novērtējumu.</p>
--	---

4. pielikums. Promocijas darba rezultātu aprobācija

Promocijas darba ietvaros veiktā pētījuma rezultāti publicēti vairākās zinātniskās publikācijās, kā arī prezentēti starptautiskās un vietēja mēroga konferencēs. Pētījuma rezultāti ir izmantoti lai pilnveidotu riska novērtēšanas praksi Valsts probācijas dienestā.

Zinātniskās publikācijas

Zavackis, A. (2014) [pieņemts publicēšanai] Noziedzība, likumpārkāpēju rehabilitācija un rīcībspēja. Zobena, A. (red.) (2014) *Reģionālā identitāte un rīcībspēja*. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Zavackis, A., Ņikišins, J. Ķipēna, K. (2013.) Sodu izcietušo personu noziedzīgo nodarījumu recidīvs. Latvijas Vēstnesis, pielikums „*Jurista Vārds*”, Nr. 33(786) 12.-17.lpp.

Zavackis, A. (2010) Dzimumnoziedznieks sabiedrībā: gadījuma analīze. *Liepājas Universitātes 12.starptautiskās zinātniskās konferences „Sabiedrība un kultūra: Citādība un mazākuma interese” 12.rakstu krājums “Sabiedrība un kultūra”*. Liepāja, Liepājas Universitāte, 212.-220 lpp., ISSN 1407-6918.

Starptautiskās konferences un tajās nolasītie referāti

Zavackis A., (2013) „Notiesāto riska novērtējums kā noziedzīga nodarījuma recidīva prognoze”. Rīgas Stradiņa universitātes starptautiskā zinātniskā konference *Inovātīvā kriminoloģija – nākotnes izaicinājumi* (Innovative Criminology – Challenges for the Future), 2013.g. 13.septembris, Rīga, Latvija.

Zavackis A., Ņikišins, J., (ref.) Ķipēna, K., (2013) „Sodu izcietušo personu recidīva noteikšana un tā faktori”. Rīgas Stradiņa universitātes starptautiskā zinātniskā konference *Inovātīvā kriminoloģija – nākotnes izaicinājumi* (Innovative Criminology – Challenges for the Future), 2013.g. 13.septembris, Rīga, Latvija.

Zavackis A., (2013) „Risk assessment in practice: The examination of risk assessment in probation in Latvia” Eiropas Kriminologu biedrības 13. ikgadējā zinātniskā

konference *Beyond Punitiveness: Crime and Crime Control in Europe in a Comparative Perspective*, 2013. gada 4.-7.septembris, Budapešta, Ungārija.

Zavackis A., (2012) „The Construction of Risk in Probation Practice in Latvia. Eiropas Kriminologu biedrības 12. ikgadējā zinātniskā konference *Criminology in the 21st Century: a Necessary Balance Between Freedom and Security*, 2012.g.12.-16.septembris, Bilbao, Spānija

Zavackis A., (2011) „Noziedzības kontrole un dzimumnoziedznieki – Latvija kā postpadomju valsts” Valsts probācijas dienesta starptautiskā konference „*Pietiek upuru!*”, 2011 gada 16.-17. marts, Rīga, Latvija.

Zavackis A., (2009) „Dzimumnoziedznieks sabiedrībā: gadījuma analīze”. Liepājas Universitātes Sociālo zinātņu katedras un Vadībzinātņu katedras 12. starptautiskā zinātniskā konference *Sabiedrība un kultūra: Citādība un mazākuma intereses*, 2009. gada 23.-24.aprīlis, Liepāja, Latvija.

Konferences tēžu publikācijas

Zavackis A., (2012) *The Construction of Risk in Probation Practice in Latvia. 12th Annual Conference of the European Society of Criminology. Book of abstracts.* Bilbao: Basque Institute of Criminology , University of the Basque Country, pp. 130. ISBN 978-84-695-4520-1

Zavackis A., (2013) „Risk assessment in practice: The examination of risk assessment in probation in Latvia”. *13th Annual Conference of the European Society of Criminology Book of abstracts.* [CD] Budapest: Eötvös Loránd University (ELTE), pp. 505.

Promocijas darba rezultātu aprobācija praksē

Promocijas darba rezultāti ir prezentēti Valsts probācijas dienesta mācību semināros „Uzraudzības un Izvērtēšanas ziņojumu lietu vadītājiem par riska un vajadzību novērtēšanas veikšanas metodēm” (2013. gada 29.janvāris un 2013. gada 6. februāris).

Izmantojot promocijas darba rezultātus, ir pilnveidota VPD kārtība „Metodiskie ieteikumi probācijas klienta riska un vajadzību novērtēšanas veikšanai” (VPD, 2013).